

P3 Syntaksi/Kaija Kuiri

LUENTOMONISTE (keskeneräinen) 2007

Käyttöohje: Luennoilla edetään asioiden esittelyssä samassa järjestyksessä kuin oheisessa monisteessa. Jotta luennon asiat saavat taustoitusta ja jäävät paremmin mieleen, olisi hyvä lukea tulevia asioita hieman ennalta monisteesta.

Luentoihin liittyy harjoituksia, joista on erillinen monistevihko. **Luennoilla voi tulla esiin asioita, joita monisteessa ei mainita.**

1. Syntaksin asema kieliopissa	2
2. Mikä on lause?	4
a) Lauseen määritelmä	
b) Predikaatin tyypit (ks. lukua 6a)	
c) Erilaisia lauseita	
3. Mikä on lauseke ja lauseenjäsen?	10
a) Lausekkeet	
b) Lauseenjäsenet	
c) Lausekkeen paikka lauseenjäsenenä	
4. Lauseen analyysin avuksi ja oheen	16
a) Syntaksin tutkimustapoja: lyhyt esittely	
b) Sanaluokat	
c) Lauseen syväsjat eli jäsenten semanttiset roolit/funktiot	
5. Peruslausetyypit	23
6. Lauseenjäsennys ja lauseenjäsenet	27
a) Predikaatti	
b) Subjekti	
c) Objekti	
d) Predikatiivi	
e) Adverbiaalit	
f) Attribuutit	
g) Lauseenjäsennyksen erityiskohtia	
sivulauseet lauseenjäsenenä	
substantiivilausekkeen rakenne	
kvanttorit	

7. Suomen kielen syntaksin erikoiskysymyksiä

53

- a) Lausemaisuus, lauseenvastikkeet ja muut nominaalimuodon sisältävät rakenteet
- b) Subjektittomuus, generisyys ja passiivisuus
- c) Kongruenssi- ja rektiokysymyksiä
- d) Sanajärjestys
- e) Puhekielen lauseiden piirteitä

KIRJALLISUUTTA

70

1. Syntaksin asema kieliopissa

Kieli on intuitiivisesti hallittu sosiaalinen sääntöjärjestelmä. Jokainen meistä esimerkiksi tietää, että lauseessa *Minä opiskelen*, pitää opiskella-verbin päätteellä olla -n, mutta jos sanotaan *Sinäkin opiskelet*, pitää päätteellä olla -t. Me tiedämme kieliopin äidinkielestämme, vaikka emme osaa sanoa, miksi tiedämme äskeisen ja muut vastaavat asiat niin varmasti. Joka päivä käytämme yhtä varmasti kieltä kanssakäymisessä toisten kanssa, ja toiset taas meitä lähestyessään. Kielenkäyttö on tärkeimpiä kanavia, joilla olemme sidoksissa yhteisöömme ja osallisia sen elämästä.

Kielioppi-sanalla viitataan yleensä niihin kielen rajallisiin, sulkeisiin sääntöjärjestelmiin, joiden avulla käytämme sanoja; niitä on tapana erottaa kolme: syntaksi, morfologia ja fonologia. Syntaksi sisältää rajallisen määrän lauserakenteita, jotka ovat eräänlaisia kehikkoja, joihin puhuja ”istuttaa” sanat, joita hän samalla taivuttaa kunkin rakenteen vaatimusten mukaan morfologisen järjestelmän säännöin. Lopulta kielen fonologinen järjestelmä osoittaa, kuinka näin muodostetut lauseet on äännettävä.

Kielentutkija pyrkii kuvaamaan kielen kieliopin syntaktisia, morfologisia ja fonologisia sääntöjä mahdollisimman eksaktisti. Hän tuo esiin sen, mikä tavalliselta kielenpuhujalta jää tiedostamatta. **Kieliopin laatija on kieliopin eksplisoija**. Mutta on muistettava, että kaikki kielenkuvaukset ovat aina puutteellisia ja eroavat vain aste-eroin niistä yleistyksistä ja käsityksistä, joita kieltä tarkkaileva maallikko kielestään osaa kertoa. Kuvausten erilaisuuden taustalla on teoreettisten näkemysten erilainen laajuus ja syvyys. Mutta myös kielitieteilijät laativat erilaisia kuvauksia sen mukaan, miten he hahmottavat kielen olemuksen. Tämä taas on sidoksissa kunkin taustateoriaan ja tieteenfilosofisiin lähtökohtiin. Vaikka jokainen kieliopin esitys tuo siten esiin jotain kielen todellisuudesta, sen ontologiasta, riippuu se, mitä se tuo esiin, kuvauksen lähtöoletuksista ja niiden mukaisista menetelmistä. Kuvaustapojen voikin katsoa täydentävän toisiaan, vaikka jokainen niistä pyrkii yleensä tyhjentävään kuvaukseen, joka tapahtuisi vain sen omissa puitteissa ja omin käsittein ja analyysitavoin.

Karkea hahmotelma kielestä voi olla seuraava:

ULKO MAAILMA

sanasto 1. leksikko

kielioppi

syntaksi morfologia fonologia

fonetiikka

Merkitykset syntyvät aina tilanteissa, eikä kaikkia mahdollisia tilanteissa syntyviä merkitysten vivahteita voi koskaan saada kielentutkimuksen piiriin jo niiden tilapäisyyden ja yksilöllisyyden takia. Silti merkityksetkin ovat valtaosin sen verran pysyvähköjä, että niitä voi lähestyä sosiaalisina konventioina ja tutkia sanastoon sekä syntaksiin ja morfologiaan varastoituneina ”normeina” (= kuvion ympäröityyn osaan). Myös niiden tilannevariaatioon lauseiden osina voidaan säännöllisin osin päästä kiinni kielentutkimuksen keinoin. Niinpä sana *poika* tarkoittaa suomessa pysyvästi nuorta miespuolista henkilöä, mutta on selvää, että se saa syntaksin eri rakenteissa asemansa mukaisia eri lisämerkityksiä: *poika suuteli tyttöä* -lauseessa *poika* on tekijä/agentti, mutta lauseessa *tyttö suuteli poikaa* *poika* on kohteen roolissa. Tämä on sen verran yleistä tietoa, että siihen ei tarvita tilannekohtaisia analyysejä. Myös kulloinenkin tarkoite antaa sanalle vaihtelevan sisällön: *talonpoika*-sanassa *poika* tuo mieleen erilaisen kohteen kuin *Jumalan poika* -ilmauksessa tai *linnun poika* -ilmauksessa jne..

Kieliopin kolme osaa ovat hierarkkisia siten, että lauseet koostuvat sanoista ja sanat äänteistä eli foneemeista. Foneemit ovat merkitystä vailla olevia rakennuspalikoita, joilla tehdään merkityksiä (*talo/valo, halkaista/valkaista, silli/sälli*). Sanat taas ovat palikoita, joita sijoitetaan lauserakenteisiin, kun halutaan kuvata yksittäisten tarkoitteiden sijasta dynaamisia, ajallisia asioita (kokonaisia tapahtumia, asiantiloja, tekoja, toimintoja, prosesseja jne.). Lauserakenteilla ja niitä pienemmälläkin syntaktisilla rakenteilla on oma pelkistetty lähtömerkitys, joka saa lihaa luiden ympärille sanoista. Syntaksiin on toisin sanoen varastoitunut valmiita lausekehikkoja erilaisia perustavan laatuisia, maailmasta havaittavia tapahtuma-, teko- ja toimintatyyppejä varten. Niinpä esimerkiksi, kun puhuja haluaa sanoa, että joku tekee sellaista, joka suoraan koskettaa tai vaikuttaa toiseen, hän voi kuvata tekoa ottamalla käyttöön ns. transitiivilauseen rakenteen: sen mukaan tekijään viittaava sana laitetaan lauseen alkuun perusmuotoisena, sitten kuvataan tekemistä siihen valitulla verbillä verbiä oikein taivuttaen ja loppuun laitetaan tekemisen kohteeseen viittaava nomini morfologian vaatimaan taivutusmuotoon, suomessa usein partitiiviin tai genetiiviin. Saadaan siis aikaan lausetyyppi nomini + verbi + nomini eli vaikkapa kerrotuksi sellaisia asioita kuin *Poika suuteli tyttöä/Mies rakensi talon/Lehtori opetti minua/ jne..*

Jos kieliopin hierarkiaa esitetään tarkemmin, voidaan lauseen ja sanan välille sijoittaa lauseke ja sanan ja foneemin väliin morfeemi: näin kielioppiin saadaan viisi eri tasoa, ns. rankitasoa, joista ylempi voidaan aina jakaa alempaan asteittain seuraavasti:

lause ----- lauseke ----- sana ----- morfeemi ----- foneemi.

Lause on kieliopillisesti laajin yksikkö, laajin kieliopin rakenne. Se koostuu yhdessä esiintyvien sanojen ryppäistä, lausekkeista, joissa voi tosin joskus olla vain yksikin sana. Jokainen sana sisältää yhden tai useamman merkitysyksikön, morfeemin. Lopuksi kaikki yksiköt rakentuvat äänteistä, joista merkityseroja tuottavat äänteet ja äänneilmiöt ovat foneemeja, fonologisia, relevantteja ääntämisen eroja. Merkitykset sisältyvät kaikkiin muihin rakenteisiin paitsi foneemeihin: niillä erotetaan kaikki muiden tasojen valinnoilla tehdyt merkitykset toisistaan.

Kielenkäytössä muodostuu lauseista ja niiden osista tekstejä, jotka ovat monologeja tai dialogeja tai näiden sekoituksia; arkinen puhekieli on prototyypillisesti dialogia ja kirjoitettu viestintä yleensä lähtökohtaisesti monologia. Kirjoituksen ja puhumisen erilainen tilanne tekee niiden koko kielenkäytöstä ja sen mukana syntyvistä teksteistäkin erilaista, mutta myös monet muut kielenulkoiset, sosiaaliset syyt vaikuttavat aina tekstien luonteeseen. Eri tarkoituksiin on tapana tehdä tekstejä hieman eri tavoin: mielipidekirjoitus lehdessä on erilainen kuin oikeusistuimen päätös, mainosteksti erilainen kuin uutisteksti. Yhteisöissä on vakiintuneesti samantapaisina toistuvia kielenkäyttötilanteita, joiden tekstitkin alkavat olla vakiotyyppejä. Puhutaankin tekstilajeista tai -tyypeistä, genreistä tai diskurssityypeistä, kun tarkoitetaan kielenkäytön erilaisia konventionaalituneita toteutumia.

Vaikka tekstityypeillä on omia konventioita, tekstit ovat kielenkäytön yksikköjä, jotka muodostuvat kieliopin käytöllä. Tekstit eivät kuulu kielioppiin.

Kieliopin tällä kurssilla tarkasteltava yksikkö on lause ja sen muodostava lauseke. Sanan sisäistä rakennetta tutkii jo morfologia. Mutta mitä ovat lause ja lauseke?

2. Mikä on lause?

a) Lauseen tunnusmerkit

Syntaksin perusyksikkö on lause. Mutta mikä on lause? Useimmilla on siitä samanlainen intuitiivinen käsitys kuin siitä, mikä on sana, mutta tarkkaan määrittelyyn on vaikea päästä. Aina jää jotain olennaista ulkopuolelle. Tässä voidaan lähteä määritelmästä, jonka mukaan

Lause on rakenteellinen kokonaisuus, joka koostuu finiittimuotoisesta verbistä ja ainakin yhdestä sen vaatimasta nominaalisesta jäsenestä.

Lauseessa on siis vähintään 2 sanaa, joista toinen on persoonamuotoinen verbi, toinen nomini. Suomessa on jo tästä helppo osoittaa poikkeus, koska meillä on mahdollinen itse verbiin inkorporoitunut 1. ja 2. persoona: ilmaukset *tulen*, *menet* ovat lauseinakin täydellisiä, vaikka ne ovat samalla vain yksi verbin taivutusmuoto. Samoin sääverbit voivat muodostaa yksin lauseen: *sataa*, *tuulee*, *myrskyää*.

Lauseelle täytyy antaa myös lisäriteerejä: finiittimuotoisen verbin ja nominin suhde on sellainen sanaliitto, jonka sanat eivät ole toisiinsa nähden sen enempää rinnasteisia kuin alisteisiakaan. Rinnastuksessa näet jompikumpi sanaliiton jäsen voi korvata toisen ja alistuksessa tärkeämpi jäsen voi korvata koko sanaliiton. Lauseesta taas ei voi poistaa sen enempää verbiä kuin nominiakaan ilman, että koko lause lakkaa olemasta. Vertaa seuraavia sanaliittoja:

iso koira
koira ja kissa
tuulee ja sataa
tuulee kovasti
hyvin iso
koira juoksee

alistus
 rinnastus
 rinnastus
 alistus
 alistus
ei kumpikaan

Suhteiden erilainen rooli lauseen kannalta näkyy seuraavassa:

Iso koira juoksee *Koira juoksee*
Kissa ja koira juoksevat *Koira juoksee*
Koira juoksee *juoksee*

lause säilyy (alistus)
 lause säilyy (rinnastus)
lause rikkoutuu

Lauseeseen pakollisesti tarvittava nomini on verbin ns. täydennys eli argumentti; joskus nomineja on useampi pakollinen: vasta argumenttiensa kanssa verbi voi muodostaa lauseen. Kun täydennys on pakollinen muttei alisteinen eikä rinnasteinen verbin kanssa, on sen suhdetta verbiin kutsuttu neksus-suhteeksi: suhteen laatu on toisenlainen kuin syntaktiset suhteet sanojen välillä alisteisissa ja rinnasteisissa sanaliitoissa.

Täydennyksenä olevan nominin ja verbin välillä vallitsee ns. neksus-suhde: toinen ei voi korvata toista eli toinen ei ole alisteinen toiselle eikä rinnasteinen toisen kanssa.

Kun lause alkaa muodostua verbin ja nominin ympärille, sen kaikkia osia sitovat toisiinsa erilaiset suhteet. Lause on aina kiinteä rakenne, eli sen rakennetta voi purkaa analyysissä näiden erilaisten riippuvuussuhteiden avulla; lauseessa kaikki riippuu kaikesta. Siis kolmas keskeinen lauseen tuntomerkki on, että

Lauseen kaikkia osia sitovat yhteen riippuvuussuhteet, joista tärkein on finiittimuotoisen verbin ja sen pakollisten lisien, täydennysten eli argumenttien suhde.

Esimerkiksi lauseessa *tyttö suuteli komeaa poikaa koulun pihalla* jokainen sana liittyy jotenkin johonkin toiseen sanaan: verbi *suuteli* vaatii täydennyksekseen sekä sanan *tyttö* että sanan *poikaa*, sana *pihalla* selittää *suuteli*-verbin ilmaiseman tapahtuman paikkaa, *koulun* taas *pihalla*-sanan paikkaa ja *komeaa*-adjektiivi *poikaa*-sanalla ilmaistun henkilön laatua.

Joskus lauseissa on mukana irrallisia, rakenteen ulkopuolisia lisäyksiä, Niitä kutsutaan parenteeseiksi tai parenteettisiksi lisäyksiksi. Kirjoituksessa ne usein merkitään ajatusviivojen sisään tai sulkeisiin. Sellainen on muun muassa seuraavassa:

Hän kertoi tarinoita Raamatun ajoista - noista usein historiaan hämärään unohtuneista ja sadunomaisiksi käsitetyistä vaiheista - Välimeren itäosissa.

Hän oli käynyt kolme kertaa aiemmin (vuosina 1968 - 1986) vierailulla Etelä-Amerikassa, mutta nyt hän halusi katsastaa koko maanosan etelästä pohjoiseen yhden ainoan matkan aikana.

Finiittimuotoisen verbin ja sen pakollisten lisien, täydennysten, ympärille muodostuu lauseen ydin. Jo verbin laadusta näkyy, millainen lause on mahdollinen. Sen mukaan, miten monta argumenttia verbi tarvitsee ympärilleen, verbit voidaan jakaa ryhmiin. Tätä ominaisuutta kutsutaan verbin

paikkaisuudeksi eli valenssiksi. Verbin paikkaisuus eli valenssi merkitsee siis verbin ”vaatimusta” siitä, miten monta nominaalista jäsentä se haluaa ympärilleen muodostaakseen lauseen. Edellä näkyi, että usein tarvitaan vain yksi nominaalinen jäsen verbin lisäksi: *mies juoksee, lapset leikkivät, vanhus nauroi*. Tällaiset verbit ovat yksipaikkaisia. Suomessa on myös nollapaikkaisia sääverbejä: *sataa, tuulee, pyryttää*. Kaksipaikkaisia ovat mm. *asua, rakentaa, lukea, kirjoittaa*. Kolmipaikkaisia ovat esim. *antaa ja sanoa*.

Lauseen finiittimuotoista verbiä kutsutaan lauseen predikaatiksi tai predikaattiverbiksi. Luvussa 6a tulee puheeksi, millaisia verbien kiteytymiä sekä verbiliittoja ja -ketjuja on tapana nykyään suomen kielessä pitää finiittimuotoisen predikaatin tapaisina, predikaatiksi jäsennettävinä verbi-ilmauksina. Finiittimuotoinen verbi on kuitenkin predikaattien yleisin ja prototyyppisin tapaus, muut ovat poikkeuksia. Siksi seuraavissa luvuissa käsitellään yleensä predikaattina vain finiittistä verbinmuotoa. Finiittimuotoisen verbin vaatimusta voidaan kuitenkin lieventää hieman jo tässä sanomalla, että

Finiittimuotoisen verbin ohella lauseen predikaatiksi hyväksytään joukko finiittimuotoisen verbin ja nominin/partikkelin tai infinitiivisen verbin kiteytymiä.

Koska lauseella on aina myös merkitys, ei mikä tahansa em. rakenteelliset ehdot täyttävä rakenne ole kielen kieliopin mukainen lause. Voidaan siis sanoa, että lauseen on neutraalissa tapauksessa -systeemilauseena ilman erityisiä kontekstiehtoja (ks. tekstilauseesta lukua 2c) - täytettävä myös semanttinen kriteeri. Niinpä lause **vihreät omenat nukkuvat raivoisasti* ei ole merkityksen kannalta kieliopin mukainen, koska nukkua-verbi vaatii elollisen subjektin: *valkoiset miehet nukkuvat sikeästi* on jo oikein.

Vanhastaan tätä merkityskriteeriä on kuvattu sanomalla, että lause on ”ajatuksen kielellinen ilmaus”. Nyt se voitaneen muotoilla väljäkösti sanomalla, että

Kieliopin mukaisen lauseen on oltava semanttisesti mielekäs.

Näin olemme saaneet lauseelle neljä rakenteellista ja yhden semanttisen ehdon. Olennaisimpia on rakenteellinen ensimmäinen ehto ja semanttinen ehto, siis tämän luvun ensimmäinen ja viimeinen kohta: **lause on semanttisesti mielekäs rakenne, jossa on finiittimuotoinen verbi ja vähintään yksi sen vaatima nomini**. Tosin voidaan joskus ajatella, että jo ensimmäinen ehto sisältää merkityksen yhteensopivuuden verbin ja sen vaatiman/sen vaatimien argumentin/argumenttien välillä.

b) Predikaatin tyypit

ks. lukua 6a.

c) Erilaisia lauseita

Systeemilause ja tekstilause

Kun edellä määriteltiin lausetta, käsitteestä LAUSE puhuttiin ideaalisena, kontekstittomana, neutraalina ilmiönä, kieliopin abstraktiona. Kieliopit ja kielten oppikirjat ovat täynnä esimerkkilauseita, jotka niiden kirjoittaja on tehnyt oman kielioppinsa varassa malleiksi kielen puheessa ja kirjoituksessa esiintyvistä lauseista. Tällaisia ideaalilauseita voidaan sanoa **systeemilauseiksi**. Systeemilauseet ovat nimensä mukaisesti tarkasteltavan kielen kieliopin mukaisia lauseita eli kieliopillisia lauseita, mutta tavallaan aina keinotekoisia: niitä ei ole poimittu mistään aineistosta.

Esimerkkeinä voidaan käyttää myös puheesta tai kirjoituksesta suoraan poimittuja lauseita. Tällöin niitä voidaan kutsua **tekstilauseiksi**. Periaatteessa tekstilauseita ei saa mitenkään karsia tai neutraloida, vaan niiden on jäätävä tarkalleen siihen muotoon, jossa ne ovat olleet kielenkäytössä. Tekstilauseiden ja systeemilauseiden eronteko on käsitteellisesti tärkeä, vaikka käytännössä tietysti jokainen kieliopin esimerkiksikin tuotettu lause siirtyy jo tuotettaessa tekstilauseeksi eli kielenkäyttöön havaittavaksi kokonaisuudeksi. Yleensä arkisessa kielenkäytössä tekstilauseissa on mukana silti paljon enemmän kontekstia: viittauksia tilanteeseen ja muihin lauseisiin, puhujan mietintäjaksuja, korjauksia, toistoja yms.. Konteksti tuo mukanaan myös puhekielen prosodiset ilmiöt ja kirjakielen välimerkitykseen ja muuhun grafiikkaan liittyvät vaihtelut ja ratkaisut. Tekstilauseiden kohdalla on kieliopillisuuden lisäksi puhuttava myös hyväksyttävyydestä: kieliopillisesti kovinkin poikkeava lauserakenne voidaan tajuta hyväksyttäväksi esimerkiksi runokielessä. Lisäksi eri ihmisten tulkinnat kieliopillisuudenkin rajoista voivat erota, varsinkin, kun on kyse sellaisista lauseopin rakenteista, jotka ovat muuttumassa tai joissa on muuten vaikkapa alueellisista murteista johtuvaa variaatiota.

Yksinäislause ja yhdyslause, päälause ja sivulause

Kun lause esiintyy yksinään eli siten, että siinä on vain yksi predikaattiverbi ja siitä johtuva, riippuvuussuhteiden varaan rakentuva nominaalisten muotojen verkosto, se on yksittäislause eli yksinäislause. Syntaksin peruspiirteisiin kuuluu kuitenkin, että lauseita voi yhdistää toisiinsa ja muodostaa täten yhdyslauseita. Yhdistäminen voi olla rinnastamista tai alistamista (ks. lukua 2a). Yhdyslauseessa on niin monta lausetta kuin on predikaattiverbiä tai predikaattiverbien ellipsiä.

Rinnastamalla samanarvoisia lauseita (ko-ordinaatio, parataksis) voidaan periaatteessa muodostaa äärettömän pitkiä yhdyslauseita, suoranaisia lauseketjuja. Näin esimerkiksi suomessa muodostuu pitkiä lauseketjuja pistämällä lauseiden väliin neutraali ja-rinnastuskonjunktio:

Liisa pyöräilee ja Kalle juoksee ja Ville ui ja Niilo surffailee ja Anna hiihtää ja Reino neuloo

Rinnastuksessa on kyse siitä, että jokainen yksittäislause säilyy itsenäisenä rakenteena, päälauseena. Lauseet ovat keskenään tasavertaisia.

Mutkikkaammiksi lauseiden suhteet muodostuvat silloin, kun toinen lause sijoitetaan toisen lauseen joksikin osaksi eli lausekkeeksi. Lauseita voi sijoittaa lauserakenteisiin monesti samoin kuin sanoja. Kun sanotaan, että *Kalle kertoi totuuden*, voidaan objektisana *totuuden* korvata *että*-alkuisella

lauseella *Kalle kertoi, että hän oli valehdellut*. Tällainen lauseiden välinen suhde on alistusta (subordinaatio, hypotaksis). Alistuksen ollessa kyseessä voidaan puhua päälauseesta tai hallitsevasta lauseesta, johon toinen lause on sijoitettu osaksi, sekä sivulauseesta, joka on osaksi sijoitettu lause. Pää- ja sivulauseeseen suhde on aina kahdenvälinen, ja niinpä sivulause voi olla jonkin toiseen lauseeseen suhteen päälause, kuten seuraavassa käy:

Kalle sanoi, että hän tulee kotiin, kun on käynyt tentissä.

Koko yhdyslauseen päälause on *Kalle sanoi*; sille objektina on *että*-konjunktion aloittama sivulause, jolle taas *kun*-konjunktion aloittama lause on aikaa osoittava adverbiaalinen sivulause. Jos lause kirjoitetaan hierarkkisesti, saadaankin seuraava kuva:

Kalle sanoi,

että hän tulee kotiin,

kun on käynyt tentissä.

Sivulauseet ovat rakenteellisesti joko (a) epäsuoria kysymyslauseita, (b) konjunktiolauseita ja (c) relatiivilauseita.

Epäsuorat kysymyslauseet alkavat kysymyssanalla (*kuka, missä, miten, miksi, kuinka* jne.) tai -kO-liitepartikkelin sisältävällä sanalla. Niitä voi käyttää sekä subjektin, objektin että attribuutin tehtävissä. Ne ovat tällöin täydennyksiä eli pakollisia lisiä. Esimerkkejä kustakin tapausryhmästä: objekti:

a) *Ville kysyi, minne olet menossa.*

b) *Tiedustelimme, kuka tulee ohjaamaan leiriä tänä kesänä.*

c) *En tiedä, miksei hän vastaa puhelimeen.*

d) *Tiedätkö, onko Kaisa jo palannut matkalta.*

subjekti:

d) *On epävarmaa, missä kokous järjestetään.*

e) *Meillä on ratkaisematta, kenet otamme tekemään tämän työn.*

f) *Oliko teko kuitenkin hänen syytään, jäi avoimeksi.*

attribuutti:

g) *Hän esitti kysymyksen, kuka on ollut kaiken todennäköinen aiheuttaja. Ks. myös lukua 6g.*

Konjunktiolauseet alkavat alistavalla konjunktiolla. Niistä tärkein on *että*, jolla alkavia lauseita käytetään subjektin, objektin ja attribuutin tehtävissä. Tällöin lauseet ovat täydennyksiä. Muita alistuskonjunktioita ovat mm. *kun, koska, vaikka, jos, kuin* ja *jotta*. Sivulause on tällöin useimmiten määrite, joka esiintyy adverbiaalisen funktiossa ja kuvaa mm. aikaa, syytä, myönnytystä, ehtoa jne. Adverbiaalisia sivulauseita on luokiteltu mm. seuraaviin semanttisiin perusrhyymiin:

a) temporaaliset *kun*-lauseet: ilmaisevat aikaa;

b) kausaaliset *koska*-lauseet: ilmaisevat syytä;

c) konsekutiiviset *niin/siten että* -lauseet: ilmaisevat seurausta;

d) finaaliset *jotta*-lauseet: ilmaisevat tarkoitusta;

e) komparatiiviset *kuin*-lauseet: ilmaisevat vertailua;

f) konsessiiviset *vaikka*-lauseet: ilmaisevat myönnytystä;

g) konditionaaliset *jos*-lauseet: ilmaisevat ehtoa.

Jako on karkea myös konjunktioiden osalta, sillä usein käytetään em. konjunktioiden sijasta erilaisia liittokonjunktioita ja esimerkiksi konjunktio *että* voi esiintyä finaalisenaakin (samoin kuin murteittain *jotta* sen tapaan yleisesti alistavana).

Relatiivilauseet alkavat relatiivisella pronominilla, adjektiivilla tai adverbilla (esim. *joka*, *mikä*, *jollainen*, *joten*). Yleensä ne selittävät yhtä päälauseen sanaa, jota sanotaan niiden korrelaattiksi. Koko päälauseetta selittävät lauseet alkavat *mikä*-pronominilla ja ovat yleensä määritteitä. Sen sijaan yhtä sanaa selittävät voivat olla täydennyksiä tai määritteitä. Täydennyksinä olevia sanotaan restriktiivisiksi, määritteinä olevia ei-restriktiivisiksi. Restriktiivinen relatiivilause rajaa korrelaattinsa tarkoitteen alaa tai määrittää sen tarkemmin, määritteenä oleva ei-restriktiivinen lause vain kertoo lisätiedon korrelaatin tarkoitteesta. Restriktiivinen relatiivilause on siis tarpeen korrelaatin tarkoitteen oikeassa identifioinnissa, ei-restriktiivinen ei. Eroa selventänevät seuraavat pari lausetta:

a) *Näitkö miehen, joka ajoi tuon koiran päälle?*

b) *Presidentti Halonen, joka on vallassa nyt toista kauttaan, jättää perinnöksi ainakin tasa-arvon puolustamisen.*

Kun muistetaan, että sivulauseita käytetään aina päälauseen jäsenenä, voidaan em. kolmesta tyypistä sanoa yleistäen, että konjunktiolauseet voivat olla subjektina, objektina, adverbiaalina ja attribuuttina, kun taas epäsuorat kysymyslauseet voivat olla subjektina, objektina ja attribuuttina, mutta relatiivilauseet ovat yleensä vain attribuutteja. Tästä tulee puhe myöhemmin.

Erikseen on huomattava pää- ja sivulauseen yhdistämisessä hyvin yleinen ns. **tukipronominien** käyttö. Ne ovat *se*-pronominin tai sen johdosten semanttisesti tyhjiä, kataforisia käyttöjä siten, että pronomini on päälauseessa siinä paikassa, kuin ”oikea”, semanttisesti täysi nominaalinen jäsen olisi. Pronomini varaa paikan ja samalla viittaa sivulauseeseen, joka on semanttisesti se lauseenjäsen, joka pronomini rakenteellisesti on. Yhdessä ne ovat nominaalinen päälauseen jäsen. Joskus pronomini on pakollinen, joskus vapaaehtoinen, siis vain ”tukeva” pronomini. Mieti seuraavassa *se*-pronominin pakollisuutta:

On hauskaa, että pääset mukaan/Se on hauskaa, että pääset mukaan.

Hän kertoi, mitä tiesi asiasta/Hän kertoi sen, mitä tiesi asiasta.

On kummallista, että hän ei ole vastannut/On se kummallista, että hän ei ole vastannut.

Hän heräsi siihen, että oveen koputettiin.

En minä välitä siitä, että hän ei ole pyytänyt anteeksi.

c) Lause ja virke?

Termi lause kääntyy esimerkiksi englanniksi sanoilla *clause* tai *sentence* ja ruotsiksi sanoilla *sats* tai *mening*. Joskus suomessakin on ehdotettu käytettäväksi termiparia *lause* ja *virke* siten, että *virke* olisi *sentence*-sanan tai *mening*-sanan vastine. Siten yhdyslause olisi aina *virke* mutta yksittäislause olisi *lause*. Auli Hakulinen on esittänyt, että *virke*-sanalla viitattaisiin kuitenkin vain kirjakielen lauseisiin eli sellaisiin kirjakielen jaksoihin, joiden lopussa on ns. iso välimerkki (*piste*, *kysymysmerkki*, *huutomerkki*). Näin *virke* rajautuisi vain kirjakielen tekstilauseiden tarkasteluun ja siinäkin vain kirjoittajan osoittamien isojen kokonaisuuksien tarkasteluun. Tässä monisteessa noudatetaan tätä tapaa ottamatta sen enempää kantaa keskusteluun termien paremmuudesta.

3. Mitä ovat lauseke ja lauseenjäsän?

Kun lauseen rakennetta on tarkasteltu, on kaksi keskeistä tapaa ollut käytössä ja niiden mukana kaksi keskeistä peruskäsitettä. vanhempi niistä on lauseenjäsän, uudempi lauseke. Aloitetaan uudemmassa. (Termien kielitieteellinen tausta ja käyttö tulee tarkasteluun luvussa 4.)

a) Lausekkeet

Lauseet koostuvat sanoista, mutta niiden rakenteessa on oikeastaan kolme porrasta: lause, lauseke ja sana. Lauseke on yhdestä tai useammasta sanasta muodostuva rypäs, joka täyttää lauseen rakenteessa saman paikan kuin yksi sanakin täyttäisi. Havainnollistetaan tätä seuraavasti:

Kuvitellaan, että lauseen verbinä on verbi *potkia*. Usein se esiintyy yhtenä sanana, mutta jo liittomuodoissa siinä on itse asiassa kaksi sanaesiintymää: *poika potki palloa/poika on potkinut palloa*. Mutta ihan samoin predikaattina voisi olla myös tämän verbin muodon ja jonkin infinitiivin tai partisiipin kooste: *poika on potkimassa palloa/poika sai pallon potkituksi maaliin/poika oli potkimaisillaan palloa*. Nämä verbiliitotkin, jotka eivät siis enää ole *potkia*-verbin liittomuotoja, toimivat lauseen predikaattiverbin paikalla hyvin kiinteinä kokonaisuuksina: ne kertovat, mitä poika tekee. Kyse on verbilausekkeesta (VP-lyhenne eli verb phrase), joka siis voi olla yhden verbien sanaluokkaan kuuluvan sanan tai useamman sanan muodostama. Liittomuodossa voidaan vielä puhua yhdestä sanasta, mutta verbiliittotapauksissa on jo kiistatta kyse kahdesta eri verbistä.

Mutta edellisen lauseen subjektinakin voi olla oikeastaan useamman sanan rypäs. Kuvitellaan, millä kaikilla rakenteilla, lausekkeilla, sana *poika* voitaisiin korvata, jos sitä koetetaan mukailla mutta ei muuttaa toiseksi:

<i>Poika</i>	<i>potki palloa</i>
<i>Itkevä poika</i>	
<i>Pieni poika</i>	
<i>Poika, joka itki,</i>	
<i>Veljeni vanhin poika</i>	
<i>Poika, jonka näit eilen,</i>	
<i>Sinua ihaileva poika</i>	
<i>Tytön kanssa riidellyt poika</i>	

jne.

Sanoja *poika*-sanan ympärille syntyy helposti, mutta se ei muutu, että näin syntyvä rakenne, lauseke, on edelleen käypä lauseen subjektin paikalle. Kaikki vaihtoehdot tuovat tuloksena suomen kielen kieliopillisen lauseen. Kyse on kompleksikkaista tai yksinkertaisista, vain yhdestä sanasta, muodostuvista substantiivilausekkeista, joiden keskus on aina sana *poika*. Sana *poika* voi yksinäänkin korvata kaikki mutkikkaammat rakenteet subjektina, ja se voidaan siis jättää täyttämään subjektin paikkaa yksin. Tällainen sana, lausekkeen tärkein sana, on nimeltään **edussana**. Lauseke nimetään yleensä edussanan sanaluokan mukaan, joten kaikki em. listan lausekkeet ovat *poika*-sanan sanaluokan mukaan substantiivilausekkeita, lyhenteenä NP (= noun phrase).

Lausekkeen rooli on siis sama kuin edussanan yksinään. Lausekkeen osina olevat sanat liittyvät aina suoraan tai välillisesti edussanaan. Lausekkeen sisäinen koheesio on siten suuri, eli siinä on riippuvuussuhteita runsaasti. Lausekkeen kiinteyden kriteerinä on pidetty sitä, että lauseke voidaan kokonaisuena **korvata** vastaavalla toisella lausekkeella. Edellä olevassa lauseessa voi siten koko lausekkeen ottaa pois subjektin paikalta ja sijoittaa siihen vaikka yksisanaisen lausekkeen *naapurini* ja muodostaa taas tämän ympärille mutkikkaampia rakenteita. Toinen lausekkeen tunnistuskriteeri on vanhastaan ollut **siirtäminen**: jos lauseen ns. sanajärjestystä muutetaan, siirtyy lauseke luonnostaan kokonaan eikä osina.

Lauseke on siis välitaso lauseen ja sanan välille. Lauseet koostuvat ensin lausekkeista, sitten sanoista. Sanakin voi yksinään olla lauseke. Lausekkeet ovat siis yhden sanan yksinkertaisia rakenteita tai kovinkin pitkiä, toisiinsa riippuvuussuhteessa olevien sanojen ryppäitä. Lauseen hierarkia on siis seuraava kaaviomaisesti:

LAUSE

lauseke

sana

Kun lausekkeita on aina lauseessa useita ja sanoja lausekkeissa yleensä useita, saadaan kaavio:

LAUSE

lauseke	lauseke	lauseke	lauseke
sana sana	sana	sana	sana sana sana sana

Tällaisen rakenteen saava lause olisi mm. lause *Pieni poika potki palloa kaupunkimme uuden koulun pihalla.*

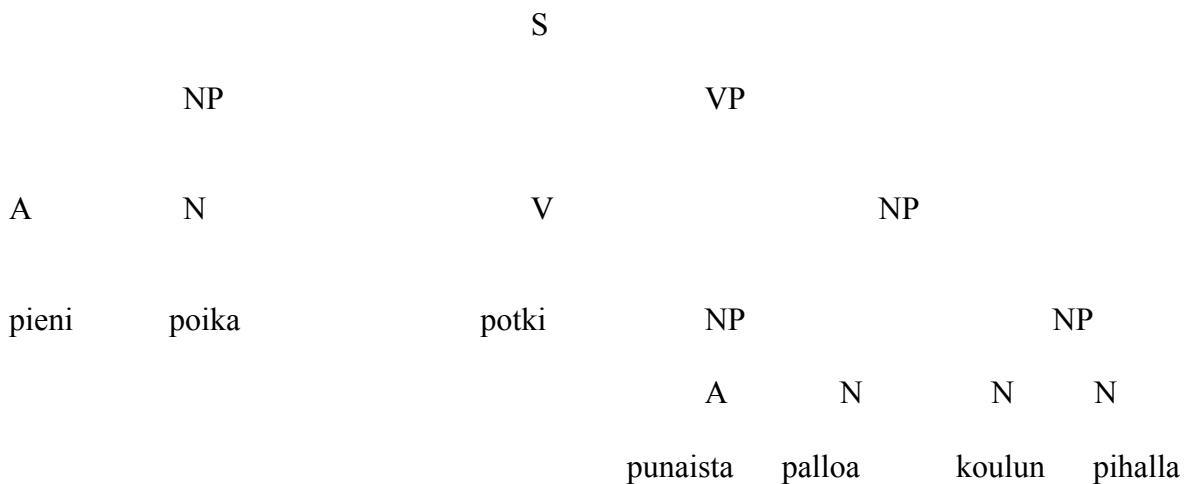
Lauseen keskeinen lauseke on aina verbilauseke. Nykyään lauseesta erotetaankin yleensä ensin se ja sen jälkeen vasta erilaiset muut lausekkeet. Nämä nimetään edussanansa sanaluokan mukaan mm. siten, että on olemassa ainakin substantiivilauseke (NP, *iso koira, juokseva tyttö*), adjektiivilauseke (AP, *hyvin pieni*), adverbilauseke (AdvP, *erittäin nopeasti*), adpositiolauseke (AdpP *pöydän alla, kohti parempia aikoja*), pronominilauseke (PronP, *erittäin moni, vain minä*) ja kvanttorilauseke (KvP *hyvin paljon, kolme poikaa*). Lausekkeiden määrästä ja tarkoista nimeämisistä on monta ratkaisua. Olennaista on VP:n ja NP:n tärkeä asema lauseiden rakenteessa. (Ks. sanaluokista lukua 4b.)

Aivan lausekeanalyysin alkuaikoina oli oikeaoppista jakaa lause aina ensin kahdeksi suureksi blokiksi: verbin ympärille muodostuvaksi verbilausekkeeksi ja yleensä subjekti-NP:n ympärille koostuvaksi nominilausekkeeksi. Sitten jako jatkui binaarisesti jokainen lauseke aina kahdeksi

välittömästi pienemmäksi lausekkeeksi pilkkoen, kunnes päästiin sanatasolle. Nykyään voidaan toimia siten, että erotetaan heti verbilausekkeen ympäriltä erilaiset nominaaliset lausekkeet. Alkuperäistä lausekerakenteanalyysin tapaa havainnollistaa seuraava lauseen *Pieni poika potki punaista palloa koulun pihalla* lausekkeiksi jakaminen. Jakamista voidaan kuvata puudiagrammina:

Pieni poika potki punaista palloa koulun pihalla.

Perinteinen, ”oikeoppinen” binaarinen lausekerakenteanalyysi:

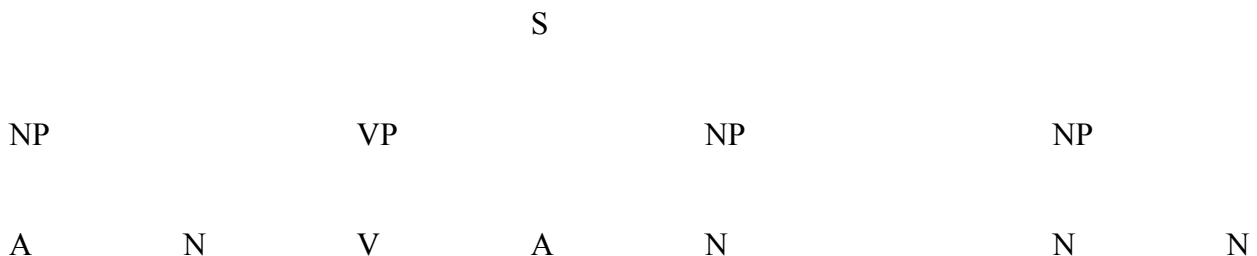

Uudella tavalla jaettaisiin lause seuraavasti, ja kaikki lausekkeet erotetaan verbin ympärille heti:

(Pieni poika) potki (punaista palloa) (koulun pihalla).

NP VP NP NP

Myös tämä voidaan kuvata puudiagrammilla. Nyt ei käytetä enää binaarista periaatetta, joten puusta tulee toisenlainen:

Lauseke on siis lauseessa samassa funktiossa olevien sanojen rypäs, rakenne, joka voidaan korvata kokonaisuena ja joka voidaan siirtää kokonaisuena lauseessa paikasta toiseen. Lauseke on rakennuspalikka, muodollinen osa, jota määriteltäessä ei viitata merkitykseen.

b) lauseenjäsenet

Lauseiden analyysin vanhin tapa on eritellä lauseita sana sanalta miettien, mikä tehtävä kullakin sanalla on lauseessa; tapaa kuvataan lauseenjäsennykseksi ja sen tuloksia lauseenjäseniksi. Lauseenjäseniä ovat vanhastaan tutut kategoriat **predikaatti, subjekti, objekti, predikatiivi, adverbiaali ja attribuutti**. Jokainen sana nimetään analyysin lopussa jollakin näistä termeistä, sillä, mitä sanan tehtävä lauseessa eli sen syntaktinen funktio parhaiten vastaa. Sanojen kategoriointi eli edellyttää sekä merkityksen että muodon huomioon ottamista.

Lauseenjäseniksi nimetään sanoja, sillä lauseenjäsenanalyysissä ei aluksi otettu huomioon lausekkeita. Lauseenjäsenten tunnistaminen ja nimeäminen merkitsee siis sitä, että lauseen jokaiselle sanalle koetetaan löytää sen tehtävää lauseessa kuvaava kategoria, lauseenjäsenasema. Jokainen sana riippuu aina jostakin toisesta lauseen sanasta lukuun ottamatta subjektiä ja predikaattia. Ne ovat lauseen perusjäsenet: predikaatti on lauseen vaatima finiittinen verbi ja subjekti yleensä se nominaalinen jäsen, joka ensimmäisenä tulee lauseeseen predikaattia täydentämään.

Lauseenjäsenten etsimisessä käytetään ensin merkitykseen viittaavia piirteitä eli sanan merkitystä lauseen kuvailemassa tilanteessa. Niinpä subjekti on (ihannetapauksessa eli prototyyppisesti) predikaatin ilmoittaman tekemisen tekijä eli agentti ja objekti sen ilmoittaman tekemisen kohde, patientti. Mutta merkityksen avulla tapahtuva tunnistus ei riitä: lisäksi kaikille lauseenjäsenille annetaan myös formaaliset eli muodolliset kriteerit. Niiden mukaan esimerkiksi suomen lauseiden nominisubjekti voi olla nominatiivissa, partitiivissa tai (monien mielestä) myös genetiivissä, objekti taas näiden sijojen lisäksi myös erityisessä akkusatiivisijassa (*minut, sinut* jne.). Sekä merkitys- että muotokriteerien on täytyttävä, ennen kuin lauseenjäsenen nimeäminen tiettyyn kategoriaan voidaan tehdä: niinpä sellainen tekijääkin kuvaava sana, joka ei ole kyseisissä sijamuodoissa, ei voi olla lauseen subjekti. Näin esimerkiksi lauseessa *Johtaja juoksutti sihteerillä pullaa läheisestä kahvilasta* on juoksija-tekijä tietysti sana *sihteer*i, mutta kun se on adessiivissa, se ei voi olla lauseen subjekti, varsinkaan, kun subjektiksi on tarjolla nominatiivimuotoinen ja tekemisen aiheuttajaa merkitsevä *johtaja*-sana.

Lauseenjäsenten tunnistamisessa ovat muodolliset kriteerit yleensä tiukempia ja lopulta ratkaisevampiakin kiistakysymyksissä kuin merkitys. Merkitys ohjaa tulkintaa, mutta sanan jäsentäminen tiettyyn kategoriaan vaatii, että sen muoto läpäisee myös morfologisen ”seulan”.

Muodon käyttö kriteerinä perustuu osaltaan ajatukseen, että historian kuluessa samoissa muodoissa toistuvasti esiintyneet sanat ovat saaneet myös tietynlaisia merkitystehtäviä: muoto ei siis ole irrallaan merkityksestä. Nykyään ns. kognitiivisessa kielitieteessä tämä on keskeinen lähtökohta, mutta myös vanhastaan siihen on nojaututtu, usein tosin aika implisiitisti.

Vaikka lauseenjäsennys etenee tavallaan vain yhdellä hierarkkisella tasolla, sanasta toiseen, se tunnustaa sanojen riippuvuuden toisistaan sillä, että se puhuu sanojen pääsanoista. Jokaisella sanalla predikaattia ja subjektiä lukuun ottamatta on aina lauseessa pääsana, johon se merkitykseltään kiinteimmin liittyy ja jota se selittää. Objektin pääsana on aina verbi, attribuutin substantiivi ja adverbiaalinen verbi, adverb, adjektiivi tai - joskus - kokonainen lause. Pääsanassa tärkeää on siis sanaluokka eikä sen oma lauseenjäsenasema. Niinpä objekti voi olla kaikilla lauseiden verbeillä, ei vain predikaatilla, kuten seuraavasta näkyy:

Sinua kysellyt mies kirjoitti pyynnön tavata meitä huomenna laitoksessa.

Objekteja ovat sanat *sinua, pyynnön, meitä*, kuten näkyy, jos lause jäsennetään sanatasolla:

Sinua kysellyt mies kirjoitti pyynnön tavata meitä huomenna laitoksessa.

obj. attr. subj. pred. obj. attr. obj. advli advli

Nuoli viittaa sanasta sen pääsanaan, siis esimerkiksi objektista aina verbiin.

Käytännössä lauseenjäsennys usein alkaa siten, että lauseesta tunnistetaan predikaattiosa ja subjektiosa eli verbiin ja subjektiin kuuluvat sanat. Tämä jako muistuttaa lausekeanalyysin tapaa puhua aluksi nomini- ja verbilausekkeesta, mutta on kuitenkin enemmän perua filosofisesta predikaatio-opista. Subjekti- ja predikaattiosan tunnistamisen jälkeen analyysi etenee sana sanalta. Esimerkiksi seuraavasti:

Veljeni pieni koira haukkui ärhävästi naapurin kissaa talon takana..

subjekti- ja predikaattiosan tunnistus kyselyin:

mitä tapahtui? haukkui ärhävästi naapurin kissaa
mikä haukkui? veljeni pieni koira

subjektiosan sanojen tehtävien tunnistus:

millainen koira? pieni
kenen koira? veljeni

predikaattiosan sanojen tehtävien tunnistus

mitä haukkui? kissaa
kenen kissaa? naapurin
miten haukkui? ärhävästi
missä haukkui? talon takana

Lopputuloksena kysymyksin edenneestä analyysistä voisi olla seuraava (nuoli pääsanaan):

Veljeni pieni koira haukkui ärhävästi naapurin kissaa talon takana.

attr. attr. subj. pred. advli attr. obj. advli

Adpositiorakenteita ei lauseenjäsennyksessä enää erotettu sanoiksi, sillä adpositiot täyttävät kieliopillisesti sijamuodon funktion.

c) Lausekkeen paikka lauseenjäsenenä

Kun muistetaan, että lauseke toimii rakenteessa samoin kuin sen edussana yksinään toimisi, voidaan lausekeanalyysi yhdistää lauseenjäsennykseen. Tällainen analyysi on syntaktisten rakenteiden opettelussa hyödyllinen, vaikka oikeaoppisesti siinä yhdistetään toisiinsa kaksi historialtaan erillistä, itsenäistä lauserakenteen tarkastelutapaa. Termi lauseenjäsen kuuluu oikeastaan vain lauseenjäsennysmenetelmän sisään ja on määriteltävissä sen ehdoin, mutta tässä se otetaan lausekerakenteenanalyysin avuksi.

Tällöin lauseke tunnistetaan ensin siksi lauseenjäseneksi, joka sen edussana yksinään olisi. Tämän jälkeen analyysia jatketaan antamalla jokaiselle lausekkeen sanalle myös oma lauseenjäsenasema. Alkuperäisen lausekkeen lauseenjäsenaseman saa lopulta siis sen edussana ja analyysi lopetetaan sanatasolle lauseenjäsenyyksen mallin mukaan.

Tällainen yhdistäminen tehnee helpommaksi lauseen rakenteen koostumisen ymmärtämisen ja erityisesti erilaisten mutkikkaiden rakenteiden funktioiden huomaamisen. Lauseen sanoille voi etsiä niiden tehtäviä ”hitaammin”: ensin kyseiset funktiot tulevat sanaryypäille, lausekkeille, sitten vasta yksittäisille sanoille. Kun sanojen ”painoarvo” rakenteessa on erilainen, mukailee taso tasolta etenevä analyysi lauseen luonnollista koostumista.

Kun esimerkiksi subjekti on sekä yksi substantiivi (lopulta) että substantiivin ympärille koostuva lauseke (aluksi), tilanne on seuraava:

Poika *potki palloa.*
Pieni poika *potki palloa.*
Veljeni pieni poika *potki palloa.*

Koko *poika*-sanaan liittyvä määritteiden ryhmä on aluksi samassa lausekkeessa ja koko NP subjektina, lopuksi sitten vain *poika*-edussana.

Näin on myös silloin, kun kyse on abstraktisemmasta lauseen sisällöstä:

Opiskelu *on raskasta.*
Suomen opiskelu *on raskasta.*

Subjektina on edelleen koko lauseen alussa oleva NP ja lopulta analyysissa sen edussana *poika/opiskelu*, jolle muut nominit jäävät attribuuteiksi. Mutta jos em. opiskeluasia halutaan sanoa siten, että verbilauseke muodostaa subjektin, sekin on mahdollista, kun verbilausekkeen verbi on infinitiivi, kuten seuraavassa:

On raskasta *opiskella suomea.*
On raskasta *opiskella.*

VP *opiskella suomea* on nyt se asia, joka puhujan mukaan on raskasta. Se on subjektin roolissa kokonaisuutena, koska se ilmaisee asiantilan aivan samoin kuin *suomen opiskelu* -NP. Sen edussana *opiskella* voisi olla yksinkin subjekti, ja analyysin edetessä sanatasolle se jääkin VP:n edussanana subjektiksi; sana *suomea* tulee sen objektiksi. VP-subjekti ei ole lauseen alussa, koska suomessa on hyvin vähän verbialkuisia väitelauseita (**opiskella suomea on raskasta*).

Lauseiden rakenne voidaan analysoida etsimällä ensin lausekkeet ja niiden lauseenjäsenkategoriat, minkä jälkeen voidaan nimetä jokaisen sanan lauseenjäsenkategoria. Edellä ollut lause *Sinua kysellyt mies kirjoitti pyynnön tavata meitä huomenna laitoksessa* jäsentyy ”väljäsennyksenä” ensin siten, että kukin lauseke saa lauseenjäsenen funktion:

Sinua kysellyt mies kirjoitti *pyynnön tavata meitä huomenna laitoksessa.*

NP	VP	NP	NP	NP
subjekti	pred.	objekti	advli	advli

Sen jälkeen lausekkeet pitää jäsenellä, joten lopputulos on edellä esitetty jäsentely, jossa jokainen sana saa lauseenjäsenkategorian.

Seuraavassa vielä esimerkkejä kaksitasoisesta jäsentelystä; lauseet on kirjoitettu vasemmalle pystysuoraan ja nominilausekkeiden edussanat lihavoitu:

Silmälasipäinen			attribuutti
tyttö	NP-subjekti		subjekti
luki	VP-predikaatti		predikaatti
Nopolan			attribuutti
kirjaa	NP-objekti		objekti
pöydän			
ääressä	AdPP-adverbiaali		adverbiaali
Hyvin			advli
pieni	NP-subjekti	AP-attribuutti	attr.
poika			subj.
oli	VP-predikaatti		pred.
potkimassa			
punaista			attr.
palloa	NP-objekti		obj.
koulun			attr.
pihalla	NP-adverbiaali		advli
tänä			attr.
aamuna.	NP-adverbiaali		advli

Poika-NP:n alussa on kahden attribuutin ja sen adverbiaalin (hyvin) muodostama adjektiivilauseke (AP), joten jaosta tulee tarkkaan ottaen kolmiportainen.

4. Lauseen analyysin avuksi

a) Syntaksin tutkimustapoja: lyhyt esittely

Miten lauseen rakennetta on koetettu aikojen kuluessa kielitieteessä kuvata? Ennen kuin otetaan esiin tämän kurssin tapa kuvata suomen syntaksia ja siirrytään itse kuvaukseen, esittelen lyhyesti muutamia tärkeitä syntaksin oppisuuntia. On aina muistettava se jo sanottu asia, ettei yksikään seuraavista tutkimustavoista ole kaiken kattava eli sovi suoraan kaikkiin mahdollisiin tapauksiin. Kaikilla on hyvät ja huonot puolensa. Useat ovat syntyneet englannin kielen tai laajemmin indoeurooppalaisten kielten kuvauksiksi; jo tästä seuraa, että muunsukuiset kielet eivät sovi ehkä niin hyvin niiden kohteiksi.

Kolme ensimmäistä (a-c) analyysitapaa ovat ehkä vaikuttaneet syvimmin käsitykseen syntaksista ja antaneet eniten syntaksin perusopetukseen. Niiden perusajatuksia käytetään tälläkin kurssilla eniten:

- (a) lauseenjäsenitys, joka antaa kaikille lauseen sanoille oman lauseenjäsenluokituksen käyttäen apuna sekä sanojen merkitystä lauseen kokonaisuudessa että niiden kieliopillista muotoa;
- (b) lausekerakenteanalyysi, joka etsii lauseen hierarkkisen rakenteen turvautumatta minkäänlaiseen semanttiseen tai funktionaaliseen tietoon (periaatteessa) ja käyttää lausekkeen käsitettä;

(c) dependenssi-kielioppi, joka keskittyy lauseen osien (sanojen yleensä) keskinäisten riippuvuussuhteiden kuvaukseen siten, että aina ensimmäisenä jäsenenä on predikaattina toimiva verbi, josta muut jäsenet ovat suoraan tai välillisesti riippuvaisia.

Paljon teoreettisemmin (= abstraktisemmin) syntaksia lähestyvät seuraavat kaksi:

(d) generatiivinen transformaatioteoria ja sen jälkeläiset sekä niistä ennen kaikkea

(e) semanttispohjainen sijakielioppi eli rooliteoria.

Myös kielenkäyttötilanteet huomioon ottavia syntaksin kuvauksia on ollut 1920-luvulta saakka; niitä voi kutsua yhteisnimityksellä

(f) funktionaalisen syntaksin koulukunniksi.

(a) Lauseenjäsennys pyrkii löytämään jokaiselle lauseen sanalle oman funktion. Funktioista se käyttää nimityksiä eli kategorioita predikaatti, subjekti, objekti, adverbiaali (osa näistä pakollisia obliikveja), predikaatiivi ja attribuutti ja jakaa nämä myös alaryhmiin. Predikaatti ja subjekti ovat itsenäisiä, muut jäsenet liittyvät toiseen sanaan eli ns. pääsanaan. Jäsenet tunnistetaan sekä semanttisin että formaalisin kriteerein (eli niiden on oltava tietynlaisia muodoltaan): subjektikin on usein lauseen tekijä (semanttinen kriteeri) mutta sen on myös oltava tietyissä sijoissa (formaalinen kriteeri). Lauseenjäsennys on perinteisen kieliopin tapa kuvata lauseiden rakenteita ja se elää edelleen vahvana analyysitapana. Sen kategorioiden nimitykset ovat yleisessä käytössä. Esimerkiksi lause

Pieni	poika	potki	punaista	palloa	pihalla
attr.	subj.	pred.	attr.	obj.	advli

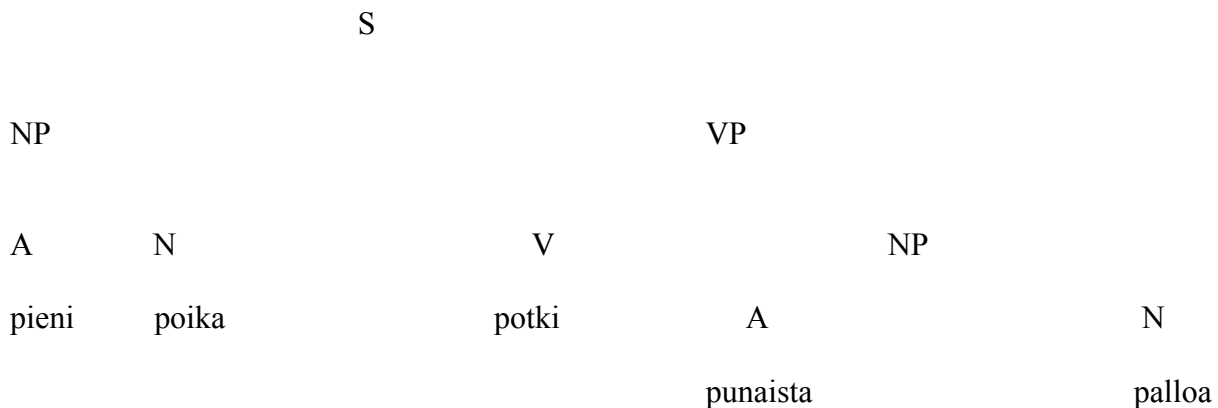
jäsentyy kuvatulla tavalla lineaarisesti sana sanalta. Nuolet osoittavat pääsanaan eli siihen sanaan, jota tarkasteltava sana selittää, tarkentaa tai kuvaa. Lauseenjäsennys on vanhin analyysitapa, ja sen pohjalla on suomesta kirjoitettu mm. Setälän Lauseoppi (1881), Penttilän lauseoppi kieliopissa (1957) ja Paavo Siron lauseoppi (1964). Siihen perustuu myös Pirkko Leinon Suomen kieliopin (1996) lauseopin osuus. Ks. kirjallisuusluetteloa.

(b) Lausekerakenneanalyysi (joskus konstituenttialyysi) syntyi 1900-luvun puolivälissä amerikkalaisen strukturalismin piirissä. Se käyttää termiä lauseke ja lausekkeiden nimeämisessä sanaluokkien nimityksiä sen jälkeen, kun periaatteessa jokainen lause (symboli S) jakaantuu ensin verbilausekkeeseen (VP) ja nominilausekkeeseen (NP). Niinpä lauseessa voi olla substantiivilauseke (sekin NP-symbolilla), adjektiivilauseke (AP) jne.. Myös toiset lauseet voivat olla lausekkeena.

Lausekkeen käsite merkitsi lauseanalyysissa kumousta sikäli, että nyt huomattiin lauseen rakenteessa olevan hierarkkisuuutta: tietyt sanat olivat tärkeämpiä kuin toiset ja sanojen kesken muodostui yhteen kuuluvia ryppäitä, lausekkeita. Lausekkeen se sana, joka yksin saattoi jäädä koko lausekkeen puolesta lauseeseen samalle paikalle ja täyttää koko lausekkeen tehtävän, on nimeltään edussana. Kohdan a esimerkkilauseessa edussanoina nominilausekkeissa ovat *poika*, *palloa* ja *pihalla*, joka sana yksin muodostaa lausekkeen. Amerikkalaisessa strukturalismissa koetettiin kieltä kuvata ilman merkityksiä, ja aluksi lausekkeiden tunnistuksenkin piti olla sen mukaan tiukasti formaalista siten, ettei merkityksiä saanut ajatella. Lauseke oli etsittävä operationaalisesti: se sanaliitto, joka siirtyi lauseessa kokonaisuksi ja joka kokonaisuksi saatettiin luontevasti korvata toisella vastaavalla lausekkeella, muodosti lausekkeen.

Edellisessä esimerkissä *punaista palloa* on lauseke, koska se siirtyy hyvin, esimerkiksi Punaista palloa pieni poika potki pihalla, ja voidaan korvata hyvin, esimerkiksi Pieni poika potki isoa kiveä pihalla. Analyysia voidaan havainnollistaa puudiagrammeina, joissa jokainen lauseke on noodi, solmukohta, ja jokainen noodi periaatteessa jakaantuu kahtia.

Lause *Pieni poika potki punaista palloa* näyttää rakenteeltaan seuraavalta:

Lausekerakkeenanalyysin perusajatusta lauseen jakaantumisesta hierarkiassa ensin lausekkeiksi ja sitten sanoiksi ovat hyödyntäneet lukuisat syntaksin koulukunnat. Puhdasta lausekerakkeenanalyysia tehdään harvemmin, vaan usein puukuvain ja siinä näkyvä lausekeanalyysi ovat apuna muunlaisissa lauseiden kuvauksissa.

(c) Dependenssielioppi (valenssiteoria) on saksalais-ranskalainen suunta, joka myös syntyi viime vuosisadan puolivälissä. Se kuvaa lauseita lähtien liikkeelle predikaattiverbistä. Verbejä kuvataan ja luokitellaan niiden valenssin mukaan eli sen mukaan, miten monta nominia ne vaativat minimaaliseen lauseeseen, jonka predikaatteina ne ovat. Useat verbit vaativat yhden nominin eli ovat yksipaikkaisia, monet ovat kaksipaikkaisia. Suomessa sääverbit ovat jopa nollapaikkaisia (sataa, tuulee). Kolmipaikkaisia olisi esimerkiksi verbi *antaa*, jolle tulee subjektin ja objektin lisäksi yleensä myös datiiadiadverbiaali aktantiksi: *Poika antoi kirjan tytölle*.

Pakollinen yksi nomini on verbin kannalta sen aktantti, nykyisin termein argumentti eli suomeksi täydennys. Aktanttien lisäksi verbillä voi olla vapaaehtoisia nomineja lauseessa eli sillä voi olla määritteitä. Myös kaikilla muilla sanoilla on keskenään täydennys- ja määritesuhteita eli kaikkien sanojen välillä vallitsee riippuvuutta (ks. lauseen kolmatta tuntomerkkiä edellä!). Lauseke-termiä suunta ei tunne vaan osoittaa vain sanojen riippuvuuksia, jotka voivat - jos ne katsotaan lausekeajattelun kautta - vallita myös lausekkeiden rajojen yli vahvoina. Edellinen lause kuvattaisiin sanoina seuraavasti:

poika ja palloa ovat verbin potkia aktantteja eli argumentteja eli täydennyksiä. Sana pieni on sanan poika vapaaehtoinen lisä eli määrite, samoin sana punaista sanalle palloa. Sana pihalla taas on verbin potkia vapaaehtoinen lisä eli määrite. Dependenssieliopista on suomeksi kirjoittanut oppikirjan Kalevi Tarvainen (ks. kirjallisuusluetteloa).

Näiden kolmen kuvaustavan perusnäkökulmat ja -käsitteet ovat tulleet kaiken syntaktisen tarkastelun kulmakiviksi. Syvemmälle menneen tavat kilpailevat keskenään, mutta kaikki auttavat havaitsemaan perusasioita lauseiden olemuksesta ja rakenteesta.

Muista tärkeistä kuvaustavoista on yleisimmin syntaksin teoriaan vaikuttanut (d) **generatiivinen transformaatioteoria**, joka syntyi Yhdysvalloissa 1950-luvulla ja jonka huomattavin edustaja ja perustaja on Noam Chomsky teoksillaan *Syntactic structures* (1957) ja varsinkin *Aspects of the theory of syntax* -teoksella (1965). Suunnasta kehittyneet uudet virtaukset ovat hyvin suosittuja edelleen varsinkin Yhdysvalloissa.

Noam Chomsky koetti kuvata sitä prosessia, jolla voidaan muodostaa kaikki kielenkäytön miljoonat lauseet (niillä ei ole ylärajaa) rajallisen säännöstön varassa. Hänen keskeinen ajatuksensa oli lauseiden syvä- ja pintarakenteiden eronteko: kuvauksen mukaan syvärakenteeseen tarvittiin vain muutamia perusrakenteita, joita sitten lauseita generoitaessa transformaatioisäännöin muunneltiin erilaisiksi pintarakenteiksi kielenkäyttöä varten. Esimerkiksi lauseesta *Pieni poika potki punaista palloa* saadaan pintarakenteina mm. *Potkiko pieni poikapunaista palloa/Pieni poikako potki punaista palloa/Punaista palloa potki pieni poika jne.* Näin pystyttiin kuvaamaan toisilleen läheisiä lauseita sukulaisiksi sijoittamalla ne saman syvärakenteen transformaatioiksi. Vain syvä rakenne kuvattiin lausekerakennesäännöin.

Transformaatioissa syvärakenteen lauserakenteeseen saatettiin lisätä jotain, esimerkiksi konjunktioita, jos lause pinnassa piti yhdistää toiseen lauseeseen; siitä poistettiin osa, joka olisi pinnassa sama kuin yhdistettävällä lauseella tai sama osa voitiin korvata (esimerkiksi sama substantiivi korvattiin pronomiinilla yhdyslauseissa). Myös syvärakenteen sanojen paikkaa voitiin vaihtaa ja saatiin siten erilaisia sanajärjestyksiä samasta lähtö- eli syvärakenteesta.

Transformaatioisäännöt ovat luonteeltaan lisäys-, korvaus-, poisto- ja siirtosääntöjä, ja käytännössä useiden näistä yhdistelmiä. Niiden kuvauksessa käytetään paljon symboleita ja hyvinkin abstraktista notaatiotekniikkaa. Puukuvaimina lausekerakenneanalyysin tapaan suuntaus kuvaa vain syvärakenteita. Tosin transformaatioita voi havainnollistaa puukuvaimien avulla. Muuntelemisen ei saanut periaatteessa tuoda muutoksia merkityksiin.

Teoriaa sovelsivat suomen kieleen 1960- ja 1970-luvulla mm. Kalevi Wiik ja Auli Hakulinen. Sen hedelmällinen lisä esimerkiksi suomen kuvaukseen on ollut ainakin tarjota ajatuksellista apua mm. lauseenvastikkeiden ymmärtämiseen: nämä nominaaliset rakenteet on suunnan mukaan helposti kuvattavissa generoiduiksi eli transformaatioiksi vastaavista syvärakenteen (sivu)lauseista: Hän kuuli käen kukkuvan on tehty lauseesta Hän kuuli, että käki kukkuu. Generoitaessa lauseita muodostuu monia syvyytstasoja; suomessa onkin puhuttu usein suuntaa kuvauksissa käytettäessä etäarakenteista, kun halutaan kertoa, ettei olla ihan syvärakenteen ytimessä mutta ollaan pintarakenteen ”takana”, jonkinlaisessa abstraktiossa. Osmo Ikola kuvasi 1974 ilmestyneessä teoksessaan suomen lauseenvastikkeita nimenomaan niiden taustalla olevien etäarakenteiden avulla, joita hän puolestaan havainnollisti puudiagrammeilla.

Generatiivisesta teoriasta on nykyään monia suuntauksia. Sen pohjalta syntyi jo 70-luvulla (e) **sijakielioppi (case grammar)**, jota nykyään usein kutsutaan myös **rooliteoriaksi**. Suunta katsoi, että syvärakenteet ovat semanttisia eivätkä formaalisia. Tällöin syvärakenteen lauseeseen ytimeksi piti katsoa verbi, koska verbi määräsi, millainen nomini tai nominijoukko sen ympärille lauseeseen tarvittiin. Verbi avasi ikään kuin näyttämön, tapahtumatilanteen, jossa oli mukana eri määrä toimijoita eli rooleja (aluksi näitä kutsuttiin syväasijoiksi). Esimerkiksi ostaa-verbi kuvaa tilannetta, jossa pitää olla mukana myyjä ja ostaja ja tuote, joka vaihtaa omistajaa. Nämä nominit ovat ikään

kuin merkityksinä mukana jo verbin merkityksessä: ostaa-verbiin liittyy kolme roolia, sillä muuten ostamista ei voi kuvata. Lauseen syvärakenne on siten verbin merkityksestä ja sen vaatimista rooleista muodostuva abstraktio.

Rooleja on rajallinen määrä. Kutakin roolia voi pinnassa edustaa monenlainen sana tai sanaliitto: esimerkiksi useisiin verbeihin tarvitaan rooli tekijä/agentti (edellä se ostaja), mutta tekijä ei ole suinkaan aina lauseen toteutumissa lauseen subjekti. Vertaa toisiinsa lauseita *Ville osti talon/Isä ostatti Villellä talon*, jossa tekijä-Ville on jälkimmäisessä tapauksessa adverbiaali lauseen rakenteessa. Roolit toteutuvat lauseen pintarakenteessa monin tavoin, ja samakin lauseenjäsen (subjekti) voi edustaa monta eri syväsiijaa eli roolia. Sijakielioppia suomeksi esitteli klassisessa muodossa jo Paavo Siro.

Muista suuntauksista erillään voidaan vielä puhua erilaisista **(f) funktionaalisen syntaksin** koulukunnista. Niistä varhaisin lienee ollut 1920- ja 1930-luvulla vaikuttanut ns. Prahin funktionaalinen koulukunta, joka tutki tekstiaseman vaikutusta lauseiden rakenteeseen ja informaation kulkua lauseesta toiseen teksteissä. Sieltä ovat peräisin vanhan tiedon eli teeman ja uuden tiedon eli reeman käsitteet: teemaa tarkoittava osa on yleensä lauseen alussa, uusi tieto eli reema lauseen lopussa. Funktionaaliset suuntaukset pyrkivätkin aina tarkastelemaan syntaksia kielenkäytöstä käsin. Lausekkeiden käyttö lauseen kuvauksessa on tavallista, vaikka ei tehdä alkuperäisen kaltaista, puina kuvattavaa rakennanalyysia. Suomessa esimerkiksi sanajärjestyksen tutkiminen edellyttää lauseiden tekstuaalisen käytön selvittelyä, tekstilauseiden tutkimista, sillä meidän ns. vapaa sanajärjestyksemme ei tarjoa kieliopillisia rajoituksia sanojen (oikeastaan lausekkeidenkin) järjestykseen lauseessa.

Uudemmissa suuntauksista kannattaa mainita kognitiivisen kielitieteen kanssa läheinen **(g) konstruktiokielioppi**, joka tarkastelee lauserakenteita merkityslähtöisesti. Sen mukaan symbolisia merkkejä ovat yhtä hyvin sanat kuin erilaiset rakenteetkin, koska kaikessa kieleen vakiintuneessa on merkitys. Lauseen asemesta se käyttää useimmiten termiä konstruktio ja tarkoittaa sillä mitä tahansa sellaista rakennetta, joka on saanut jonkin merkityksen ja jonka merkitys on siten enemmän kuin osiensa summa.

Muihin suuntauksiin en tässä yhteydessä puutu.

b) Sanaluokat

Koska sekä lausekkeiden tunnistus ja nimeäminen että lauseenjäsenten pääsanojen ja riippuvuussuhteiden analyysi vaatii sanojen sanaluokan tunnistamisen, käydään seuraavassa läpi sanaluokkien perusjakoja. Tämä morfologinen aihepiiri on sinänsä mutkikas, ja tässä on luonnollisesti tarkoitus vain antaa sen verran perustietoa, että lauseiden analyysi onnistuisi.

Sanat eli lekseemit voidaan jakaa ryhmiin kahdella tavalla, taivutuksen ja merkityksen mukaan. Taivutuksen mukaan muodostuu perinteisesti kolme ryhmää:

1. nominit, jotka taipuvat sijamuodoissa;
2. verbit, jotka taipuvat persoonamuodoissa;
3. partikkelit, jotka eivät taivu lainkaan.

Merkityksen mukaan tehtävässä jaottelussa kiinnitetään huomio siihen, mitä asioita maailmasta sanoilla ilmaistaan. Jako on seuraava:

1. substantiivit, jotka ilmaisevat konkreettisia ja abstraktisia tarkoitteita;
- 2.. adjektiivit, jotka ilmaisevat ominaisuuksia, joita substantiivien tarkoitteilla on;
3. pronominit, joita käytetään viittaamaan tilanteessa tunnettuun;
4. numeraalit, jotka ilmaisevat tarkkoja lukumääriä;

5. verbit, jotka ilmaisevat dynaamista toimintaa, tapahtumista ja tekemistä;
6. adverbit, jotka ilmaisevat aikaa, paikkaa, tapaa, keinoa yms. seikkoja;
7. interjektiot, jotka ilmaisevat huudahdusta;
8. konjunktiot, joita puhuja käyttää liittäessään sanoja ja lauseita toisiinsa;
9. post- ja prepositiot, jotka yhdessä substantiivin kanssa kertovat ajasta, paikasta, tavasta, syystä jne.
10. ns. liitepartikkelit eivät ole itsenäisiä sanoja, vaan lisäävät sanan lopussa jonkin vivahteen sanaan, esim. *-kin, -kaan/kään, -han/-hän, -pa/pä* jne.

Ryhmät 1–4 ovat nomineja taivutuksen kannalta, ryhmä 5 verbejä ja ryhmät 6–10 partikkeleja.

Substantiivit ovat joko yleisnimiä eli appellatiiveja (*talo, ajatus, juoksu, idea*) tai erisnimiä eli propreja (*Kaisa, Aamulehti, Jyväskylä, Hämeensilta*).

Pronominit ovat:

a) persoonapronomineja	<i>minä, sinä, hän, me, te, he</i>
b) demonstratiivipronomineja	<i>tämä, tuo, se, nämä, nuo, ne</i>
c) interrogatiivipronomineja	<i>kuka, mikä, ken, kumpi, kumpainen</i>
d) refleksiivipronomineja	<i>itse</i>
e) resiprookkipronomineja	<i>toinen - toinen</i>
f) relatiivipronomineja tai	<i>joka, mikä</i>
g) indefiniittipronomineja	<i>joka, jokainen, joku, jompikumpi, jokin, kukin, minin, kumpikin, eräs, ainoa, harva, muu, muuan, muutama, moni, molemmat, kaikki, kukaan, mikään, kumpikaan</i> jne.
h) indefiniittipronominien joukkoon usein lasketaan pronomineista tehdyt adjektiiviset johdokset kuten <i>meikäläinen, sellainen, tällainen, tuommainen</i>	

Adjektiivit ovat aina jossain vertailuasteessa: positiivissa (kaunis), komparatiivissa (kauniimpi) tai superlatiivissa (kaunein).

Numeraalit ovat joko peruslukuja eli kardinaalisia numeraaleja (yksi, kaksi, kolme), järjestyslukuja eli ordinaalisia numeraaleja (*ensimmäinen, toinen, kolmas, viides, kahdeskymmenes*) tai murtolukuja (*kuudennes, kolmannes, sadannes* eli yleisemmin yhdyssanasubstantiivilla sanoen *kolmasosa, sadasosa* jne.).

Paradigma on sanan taivutusmuotojen kokonaisuus. Suomen kielelle on ominaista nominien runsas sijataivutus. Taivutuksessa käytetään yleensä tunnuksia ja päätteitä, jotka liitetään sanan vartalon loppuun. Suomen tunnuksat ja päätteet ovat siten suffikseja. Päätteitä ovat nomineilla sijapäätteet ja verbeillä persoonapäätteet, muut ovat tunnuksia, esim. tempustunnus ja monikon tunnus.

Iso suomen kielioppi (2004) rajaa partikkelien perinteisen ja heterogeenisen luokan pienemmäksi siten, että erottaa omiksi ryhmikseen laajan ja semanttisesti sisällökkään adverbien luokan sekä adpositioiden luokan (pre- ja postpositiot), joille on ominaista, että ne saavat aina täydennyksen ja ovat tehtävältään lähinnä sijapäätteiden asemassa. Partikkeleiksi jäävät tällöin monentyypiset pikkusanat, joiden tehtävänä on mm. jäsentää tekstejä ja viitata kielenkäyttötilanteisiin. Ne esiintyvät yleensä yksin lauseen rakenteessa eivätkä saa määritteitä. Tällaisia voivat olla interjektiot ja erilaiset lauserajojen yli viittaavat konnektiivit.

c) Semanttiset ja syntaktiset roolit

Koska lauseenjäsäniä tunnustetaan sekä muodollisin että semanttisin kriteerein, on tarpeen esittää avuksi sijakieliopin eli rooliteorian kehittämää ajatusta lauseen eri osien syväsijoista eli semanttisista rooleista. Esimerkiksi subjekti on prototyyppisesti lauseessa se lauseke, jonka edussana kertoo lauseen predikaattiverbin ilmaiseman tekemisen tekijän eli agentin. Mutta usein tämän syväsijan eli roolin voi ottaa jokin toinenkin lauseenjäsäni ja subjekti kertoo mm. aiheuttajan tai lokaalisen paikan, jossa jotakin tapahtuu. Määritteillä ei ole semanttista roolia.

Sanan **semanttinen rooli** ilmaisee siis sen tehtävän asiantilassa, jota lauseen finiittinen verbi kuvaa. Roolien luonne ja määrä riippuu verbin luonteesta, siitä ilmiöstä/maailman käsitteellistämisen tavasta, joka on kiteytynyt verbin merkitykseen. Tietyt verbit ilmaisevat mm. liikettä, jolloin ainoa pakollinen semanttinen rooli on sen, joka liikkuu, koska ei ole liikettä ilman liikkuvaa objektiä: *mies juoksee, vesi virtaa, nuoret pyöräilevät* jne. Aistihavaintoverbit vaativat taas havaitsijan ja sen, mitä havaitaan eli kaksi roolia: *mies näkee hevosen, nainen kuulee puhetta, lapsi huomaa linnun* jne.

Semanttisia rooleja on esitetty eri paljon ja osin erilaisia. Tärkeimpiä ovat.

1. agentti/agentiivi eli tekijä: **poika** juoksee, **mies** osti kirjan, **nainen** pukeutui, **tyttö** valmisti ruuan
2. kohde (eli tekemisen tulos tms.): mies rakensi **talon**/luki **kirjan**/kirjoitti **postikortin**/näki **naisen**
3. hyötyjä/vastaanottaja/patientti: **nainen** sai lahjan, kirje tuli **naiselle**
4. kokija: **minua** väsyttää, **hän** tunsi kosketuksen, **minulla** on hyvä olla
5. lokatiivi/aika ja paikka: **Suomessa** on poroja/mies oli **saunassa**, **kevällä** oli kylmää
6. väline/instrumentti: mies hakkasi **kirveellä** puita/kirjoitti **kynällä**/**kampa** selvitti takkuisen tukan
7. reitti/väylä: nainen kulki **maantietä**, kirje tuli **postitse**, **tielle** tuli este
8. aiheuttaja: **mies** juoksuutti sihteeria, **isäntä** vedatti puita metsästä, **opettaja** laulatti oppilaita
9. neutraali: **talo** oli valkoinen, **minä** olen iloinen, **kokous** oli pitkä, **rasia** sisältää myrkkyä
10. lähde: **minulta** putosi maljakko/unohtui matkalippu/katosi kukkaro.

Syntaktinen eli kieliopillinen rooli on sanan lauseenjäsentehtävä. Silloin määrittely ei ole puhtaasti semanttinen vaan nimenomaan myös muodollinen: subjekti on tietyissä sijoissa, samoin objekti jne. Lauseenjäsäniäni ovat vanhastaan predikaatti, subjekti, objekti, predikatiivi, adverbiaali ja attribuutti.

Kun tietyn sanaluokan sanalle on ominaista tietyssä roolissa esiintyminen, on tarpeen tunnistaa sanaluokat ja pitää ne erossa roolinimityksistä. Kun verbi on lauseen keskus, sen syntaktinen rooli on yleensä predikaatti eli se nimenomaan kertoo (ja on siten predikaation ydin), mitä maailmasta sanotaan: *mies juoksee/nauraa/ostaa (kirjan)/peseytyy/vanhenee/kiukustuu* jne. Huom. predikatiivi- eli nominaalilauseissa ydin on nomini ja verbi vain avustava kopula: *mies on iloinen/surullinen/pitkä/vaalea/vanha* jne.

Substantiivin peruserooli on subjektin ja objektin, osin adverbiaalinen. Adjektiivi on tyypillisesti predikatiivi tai attribuutti, jolloin se tarkoittaa substantiivia. Partikkeleista adverbit ovat tyypillisesti adverbiaalinen roolissa.

5. Peruslausetyypit

Olkoon lause pää- tai sivulause, systeemi- tai tekstilause, se on aina jotain peruslausetyyppiä. Peruslausetyypit ovat sellaisia minimaalisia lauserakenteita, joita ei voi enää hajottaa muiksi lauseiksi ja joita ei ole tehty mistään muista lauseista. Ne ovat kieliopin neutraaleja perusrakenteita, joissa on vain vähimmäismäärä jäseniä (lausekkeita). Peruslausetyyppejä on rajallinen määrä ja ne ovat osin universaaleja. Ne ovat jakamattomia ja laadultaan erilaisia finiittimuotoisen verbin ja ainakin yhden nominaalisen jäsenen neksussuhteita (ks. ed.).

Peruslausetyyppien universaalius juontaa niiden merkityksestä. Ne kuvaavat ihmisen tärkeimpiä kognitiivisia tapoja kielentää maailman tapahtumia. Lauserakenteiden merkitykset ovat kuitenkin ”vain” mahdollisuuksia kertoa maailmasta, ja niiden merkitysten voikin sanoa muistuttavan lähinnä abstrakteja kehyksiä, ei-spesifisiä mielikuvaskemoja, karkeita mielikuvarunkoja. Vasta sanoja niihin istuttamalla saadaan aikaan miljoonia todellisia maailmasta kertovia eri merkityksiä. Silti kaikkien samalla lausetyypillä esitettävien asioiden suhde pysyy perusteiltaan samanlaisena.

Esimerkiksi **transitiivilauseessa** on kyse aina kahden tarkoitteen sellaisesta suhteesta, jossa toinen tekee toisen/rikkoo toisen/vaikuttaa toiseen/kohdistaa toiminnan toiseen tms. (tarkka kielellinen kuvailu yleisellä tasolla on mahdotonta juuri merkitysten abstraktiuden takia). Tämä lauseen rakenteen mukanaan kantama perussuhde säilyy aina lausetta käytettäessä, vaikka teon luonne muuttuisi konkreettisesta hyvin abstraktiseen suuntaan:

Mies rakensi talon. (teolla on uusi tulos, taloa ei ole ennen ollut)

Mies rikkoi maljakon. (maljakko lakkasi olemasta)

Mies tarkisti muistion. (muutti sitä varmaan ainakin hieman toisenlaiseksi)

Mies luki kirjeen. (kirje oli ennen, teko kohdistui siihen kevyesti, ei muuttanut sitä)

Mies ajatteli naista. (teko tapahtuu ajatuksissa, ei ehkä mitään ulkoista merkkiä)

Transitiivilauseen predikaatti on transitiivinen verbi tai verbi-ilmaus, joka luonteeltaan on kaksipaikkainen eli jonka valenssi on 2: sen lisäksi lauseeseen tarvitaan sekä subjekti- että objekti-NP. Joskus transitiivilauseen predikaattiverbiä voi pitää kolmipaikkaisena, jolloin sen vaatima kolmas täydennys on datiiivadverbiaali: *Poika antoi kirjan tytölle*. Tästä lausetyypistä on käytetty nimitystä ditransitiivilause.

Intransitiivilauseessa ilmaistaan taas sellaisia puhujan valitseman viittauksen eli referenssin kohteelle tapahtuvia tai tämän itsensä aiheuttamia asiantiloja, prosesseja ja toimintoja, joissa ei ole mukana mitään muuta osallistujaa. Intransitiivisen predikaattiverbin valenssi on siten 1 eli se on yksipaikkainen.

Tyypillisiä intransitiivilauseita ovat mm. muutosta kuvaavat, kuten seuraavat:

Jokainen ihminen vanhenee.

Hän suuttui puheistani.

Vettä valui kaikkialle.

Pakkanen laskee jo yöllä.

Puu kasvoi hyvin.

Ihmisen ollessa tarkoitteena voidaan puhua hänen liikkeistään:

Mies juoksi kovaa.

Kävelen joka päivä töihin.

Menin sinne oikopäätä asemalta.

Mihin aikaan tulit kotiin?

Intransitiivisia ovat myös sellaiset, joissa ei ole näkyvää objektia, vaikka objekti sisältyy refleksiivisen predikaatin merkitykseen:

Peseydyin huolellisesti, minkä jälkeen pukeuduin juhliä varten.

Erikoisimpia peruslauseita ovat erilaiset tilalauseet, joissa predikoidaan valitun tarkoitteen pysyviä ominaisuuksia tai tilapäisiä tiloja. Tällaisiin tarkoituksiin ei näet aina tarvita verbaalista ilmausta vaan nominaalinen. Voidaan sanoa, että predikaattina on nominilauseke, ja lauseessa mahdollisesti oleva verbi on vain muodollinen, merkitykseltään tyhjä kopula. Tyypillinen tämäntyyppinen peruslause on **predikatiivilause** eli nominaalilause: kun sanotaan *Ville on opiskelija*, ilmaistaan Villestä hänen roolinsa *opiskelija*, mutta ei mitään siitä, mitä hän tekee, miten hän toimii tms.. Verbi ei tämän takia ole pakollinen lauseen rakenteessa, vaikka esimerkiksi suomessa käytetään tällaisissa peruslauseissa kopulaa *olla*, johon voidaan kytkeä tempus ja modus sekä kieltö.

Miten peruslauseyypit voidaan etsiä ja löytää? Kun niissä on kyse perustavista semanttisista maailman hahmottamisen tavoista, voi niiden etsimisessä lähteä ajattelemaan seuraavasti:

Maailmassa on objekteja eli entiteettejä, joihin voidaan viitata ja joista voidaan jotain sanoa eli predikoida. Pikkulapsi alkaa noin vuoden iässä nimetä kielen ilmauksin lähiympäristöään ja tajuta siis kielen ilmausten symbolisen merkiluonteen. Vaikka lapsella staattinen entiteetti ja siitä jotain sanova verbi-ilmaus eivät vielä olekaan eriytyneitä, predikointi ei siis eroa nimeämisestä ("äiti" voi tarkoittaa ihmistä mutta myös 'äkkiä tänne auttamaan minua'-käskyä), tämä kyky kehittyy nopeasti ja muodostaa kielen ilmausten ytimen. Ihminen nimeää jonkin kohteen ja sanoo siitä jotain, ilmauksessa on aina viittaus entiteettiin eli referenssi ja siitä tapahtuva predikointi.

Nimeäminen kohdistuu entiteetteihin, joita voi ryhmitellä filosofi Popperin kuuluun tapaan abstraktriustasoltaan kolmenlaisiksi:

1. asteen: fyysiset, kosketeltavat, joilla on mitattavia ominaisuuksia: ihminen, auto, kynä, koiras, saksat, avain, hirvikärpänen jne.,
2. asteen: ajalliset, havaittavat rajat omaavat: luento, vaalit, kokous, juoksu, haukunta, hyppy, jalkapallo-ottelu, matka, tentti jne.,
3. asteen: ajatukselliset, kognitiiviset abstraktiot: kauneus, ilo, suru, ahkeruus, sinisyys, taide, tiede, demokratia, tieto, usko jne.

Kun lauseessa aletaan puhua jostakin entiteetistä, siihen viitataan sopivalla ilmauksella/sanalla. Tätä viittausta kutsutaan sanan referenssiksi. Se, mitä referenssin kohteena olevasta tarkoitteesta sanotaan, on predikaatiota eli predikointia. Niinpä peruslauseiden merkitys voidaankin nyt muotoilla sanomalla, että niihin on kiteytynyt perustavanlaatuiset referenssin ja predikaation kognitiiviset mahdollisuudet. Peruslauseet toistavat ihmisen erilaisia entiteettien havaitsemisen tapoja. Yksi tärkeä tapa on esimerkiksi kuvata kielellä, millainen entiteetti on (predikatiivilause, ks. ed.), toinen, mitä se tekee (transitiivi- ja intransitiivilause, ks. ed.), tai kolmas se, mitä siinä on sisällä ja mitä jossakin paikassa näkyy (eksistentiaalilause, ks. seuraavaa) jne.

Suomen kielen peruslauseyyppejä on eroteltu yleensä alle kymmenen. Niitä ovat nykynäkemyksen mukaan seuraavat; esimerkkilauseissa on referenssi lausetta 7 lukuun ottamatta **minä**, josta sitten lause predikoi eri asioita:

lausetyyppi	esimerkki	rakenne
1. transitiivilause	minä ostin polkupyörän	NP + VP + NP
2. intransitiivilause	minä suutuin	NP + VP
3. predikatiivilause eli nominaalilause	minä olen onnellinen	NP + KopV + NP
4. Eksistentialilause	pihalla on autoja/minussa on vikoja	NP + VP + NP
5. Habitiivilause eli omistusrakenne	minulla on rahaa	NP + VP + NP
6. Tulorakenne	minusta tuli voittaja	NP + VP + NP
7. Tilalause/sääilause	sataa/tuulee	VP
8. Kokijalause eli tunnekausatiivilause	minua väsyttää	NP + VP

Se, että peruslausetyypit on eroteltu formaalisen muodon lisäksi myös semanttisesti eli merkityksen mukaan näkyy listasta: sen mukaanhan vaikkapa tyyppi 1 ja tyyppi 4 olisivat rakenteensa perusteella samanlaisia, mutta kokonaisuuksina ne eivät ole samanlaisia. Nimenomaan merkitykset eroavat ratkaisevasti.

Jos lausekesymbolien asemesta laitetaankin listaan lauseenjäsennyksessä käytettyjen funktioiden symbolit, tyytit jo eroavat paremmin toisistaan, koska lauseenjäseneiin tulee mukaan merkitysten huomaamista:

transitiivilause	=	S + V + O
intransitiivilause	=	S + V
predikatiivilause	=	S + KopV + P
eksistentialilause	=	ADV + V + S
habitiivilause	=	ADV + V + S
tulorakenne	=	ADV + V + S
sääilause	=	V
kokijalause	=	O + V

Symbolien selitykset: S = subjekti, O = objekti, P = predikatiivi, ADV = adverbiaali ja V = predikaattina oleva verbi, joka predikatiivilauseessa on erityistä kopula-tyyppiä eli ei ihan vapaa, täysimääräinen verbi (vain olla ja joskus tulla).

Tämäkin lista jättää kolme tyyppiä eli tyytit 4 - 6 ihan samanlaisiksi. Käytännössä nämä kolme pakollisen adverbiaalin vaativaa tyyppiä ovatkin hyvin lähellä toisiaan, varsinkin **eksistentialinen** eli olemassaoloa tarkoittava ja habitiivinen eli jonkin omistamista/hallussapitoa tarkoittava lause. Edellisessä peruseritys koostuu jonkin paikan tai tilan havainnosta ja siitä, että tässä paikassa/tilassa havaitaan jokin entiteetti tai jonkin sinne tulo tai jonkin sieltä poistuminen. Kun tulemme huoneeseen ja huokaamme *Täällä ei ole ketään*, olemme tehneet juuri eksistentialisen havainnon: olemassaolon kielto *ei ketään* on suhteutettu paikkaan. Eksistentialisuus ei siis useinkaan ole universaalia vaan suhteellista. Jos filosofisesti toteamme *Ei ole oikeudenmukaisuutta*, voimme kyllä ajatella, että poisjätetty paikan adverbiaali nimenomaan tarkoittaa, että oikeudenmukaisuuden puute on puhujan mukaan absoluuttista koko maailmassa. Voisimme lisätäkin adverbiaalin *maailmassa* lauseen alkuun. Tarkoitettu paikka on usein rajatumpi ja kuvitteellinen: lauseella *Siinä ei ole järkeä* voi viitata toisen henkilön ehdotukseen, josta puuttuu järki, *sinussa on huumoria* toisen ”sisällä” olevaan huumoriin jne.. Paikka on ymmärrettävä myös metaforisesti.

Habitiivinen rakenne adessiivisine adverbiaaleineen on tyypillinen suomen kielelle. Se vastaa indoeurooppalaisten kielten habere-tyyppistä omistusrakennetta. Kun siis saksassa haben-verbi saa normaalin objektin *Ich habe ein Auto/einen Wagen*, suomessa omistaminen ilmaistaan rakenteella, jossa omistettava on subjekti ja omistaja adessiivissa oleva nomini: *Minulla on auto*. Omistamisen ohella kyse voi olla tilapäisestä hallussapidosta: *Hänellä oli kirjoja mukanaan/Minulla on sinun kynäsi*.

Eksistentiaalisen lauseen erottaminen intransitiivisesta ei aina ole helppoa, koska lauseiden raja on luonteeltaan sumea. Eksistentiaalilauseen erottelu omaksi tyyppikseen herätti laajaa keskustelua 50- ja 60-luvuilla. Tällöin huomattiin, että suomen intransitiivilauseista voi erottaa erityisen lauserakenteen, jolla usein korvataan englannin *there is/are* tai ruotsin *det finns* -alkuiset lauseet. Tälle lauseelle katsottiin ominaiseksi mm.

- lauseenalkuinen paikan adverbiaali,
- käänteinen sanajärjestys,
- olemassa olemista, olemaan tulemista tai olemista poistumista kuvaava predikaattiverbi,
- predikaattiverbin ja subjektin inkongruenssi sekä
- partitiivisubjektin mahdollisuus sekä
- tekemiseen viittaavan predikaattiverbin kyseessä ollen tekemisen kollektiivisuus.

Kun lauseelle saatiin näin runsaasti omia ominaisuuksia, se käsitettiin omaksi peruslausetyypiksi myös suomen kielessä.

Inkongruenssi tulee kyseeseen luvun suhteen juuri partitiivisen subjektin kanssa (*Pöydällä oli kirjoja*) ja partitiivisubjekti taas on juuri tässä lausetyypissä neutraali subjektin muoto ja nominatiivinen subjekti sisältää aina lisämerkityksiä (esim. *Pöydällä oli kirjat* = siis ei kuitenkaan jotain muuta, jota puhuja odotti). Predikaattiverbeiksi tulevat sellaiset olla ja tulla -verbeille läheiset verbit kuin *ilmetä, ilmestyä, näkyä, kuulua, poistua, saapua, kuolla, syntyä jne..* Aktiivisempia verbejä voi olla, mutta tekeminen on tällöinkin kollektiivista tai ainakin jollain lailla ei-aktiivista eli toistuvaa ja tulokseen johtamatonta: *Pihalla leikki lapsia, Rästävällä parveili lintuja, Kaupan oven edessä jonotti asiakkaita*.

Habitiiviset lauseet jakavat em. eksistentiaalilauseen muodolliset tunnusmerkit. Näin tekevät myös **tuloslauseet**, joiden semantiikka on tarkkarajainen: niissä lauseen alussa oleva adverbiaali kuvaa tarkoitteen, jossa tapahtuu lauseen predikaatin ilmaisema prosessi tai muutos, jonka lopputuloksen kuvaa taas lauseen subjekti: *Hänestä tuli viisas/Heistä tuli rikkaita/Miehestä kehittyi hyvä lääkäri*. Ison suomen kieliopin mukaan adverbiaalinen ja subjektin suhde on niin samanlainen kuin subjektin ja predikaatiivin predikaatiivilauseessa, että se pitää nominatiivi- tai partitiivimuotoista nominia predikaatiivina eikä jäsenenä lausetyypiin lainkaan subjektia.

Suomen kielelle on tyypillistä, että meillä ei tarvita säättilaa osoittavissa lauseissa muodollista subjektin asemassa olevaa nominilauseketta vaan verbi yksin riittää: *sataa, tuulee, myrskyää*. Tällaiset verbit ovat siten nollapaikkaisia eli niiden valenssi on nolla. **Säälauseissa** on usein aikaa osoittava tai muuten tilaa rajaava adverbiaalinen määräite: *Tänään satoi, eilen pyryttikin/Ulkona tuulee kovasti*.

Kokijalauseet eli tunnekausatiivilauseet ovat semanttisesti myös melko rajallinen lausetyyppi: niiden predikaattiverbinä on tunnetilaa osoittava verbi, jonka täydennys eli argumentti on tunnetilaa kokeva henkilö tai muu entiteetti partitiivissa verbin objektina: *häntä huimasi vähän/heitä nauratti/minua väsyttää/kaikkia nukuttaa*.

On hyvä osata nähdä tekstilauseen peruslausetyyppi, vaikka lause olisi rakenteeltaan pitkä ja kompleksinen. Yleensä sen löytää alustavasti jo verbilausekkeen avulla katsomalla predikaattiverbiin liittyvät argumentti-NP:t. Vain pakolliset jäsenethän ovat peruslausetyypeissä tarpeellisia. Esimerkiksi lause

Eilen ostamassani digiboksissa oli jo illalla erilaisia käyttöongelmia ja puutteita.

on eksistentiaalinen, koska sen rakenteen ydin on VP *oli*, sen alussa on paikkaa osoittava NP ja lopussa on mainittu se asia (myös NP:llä), joka alun paikassa on havaittu. Rakenne on NP + VP + NP ja lauseenjäsennys Adverbiaali + predikaatti + subjekti. Eksistentiaalilause kuvaa siis tilan, jossa esiintyy jotain, johon tulee jotain tai josta poistuu jotain.

6. Lauseenjäsenet ja lauseenjäsennys

Tässä luvussa käydään läpi perinteiset lauseenjäsenet ja lauseenjäsennys. Niitä tunnistettaessa on otettava huomioon aina se, että ensin lauseke on tietty lauseenjäsen ja vasta toisessa vaiheessa sen edussana on sama lauseenjäsen kuin koko lauseke. Näin tehdään harjoituksissa ja näin on hyvä muistaa hahmottaa lauseen rakenne, vaikka lopulta lauseenjäsenen nimitys tulee aina jokaiselle sanalle, siis jokainen sana saa aina jonkin funktion.

Lauseenjäsennys toimii aluksi ilman lauseke-tasoa. Lauseenjäsenkategoriat olivat ja ovat edelleen predikaatti, subjekti, objekti, predikaatiivi, adverbiaali ja attribuutti. Näillä on alalajeja, varsinkin adverbiaaleilla ja attribuuteilla.

a) PREDIKAATTI(VERBI)

Predikaatti on se lauseen verbilauseke, jonka edussana on finiittinen eli persoonainen verbinmuoto. Yleensä yksi verbinmuoto muodostaa yksin predikaatin eli koko VP:n.

Predikaattiverbi on yleensä aina helppo tunnistaa, kun tuntee morfologian eli verbien taivutuksen: predikaatti on verbin finiittinen eli persoonamuoto (muista passiivi!) ja sellaisia voi olla lausetta kohti vain yksi. Myös liittomuodot ovat yhden ainoan verbin morfologisia muotoja, taivutusmuotoja: *juoksen/juoksin/olen juossut/olin juossut* jne..

Nykyään on tapana hyväksyä jo aika yleisesti predikaateiksi myös muutamia moniosaisia verbeihin liittyviä rakenteita, joskin ei ole mitään yksiselitteistä listaa kaikista mahdollisista tapauksista. Luettelen seuraavassa erilaisia ehdotuksia niitä eritellen.

(a) Useimmiten ja yleisimmin predikaatteina pidetään sellaisia kiteytyneitä verbiliittoja, jotka finiittinen verbi (*olla, tulla, saada*) muodostaa jonkin infiniittisen verbin eli infiniitivin tai partisiipin kanssa. Näiltä verbilausekkeilta edellytetään, että niiden merkitys on sekä erityinen, spesifinen että aina enemmän kuin osiensa summa.

Tällaisia predikaateiksi kelpaavia rakenteita ovat yleensä seuraavat (nimitys viittaa merkitykseen):

1. NESESSIIVISET, joissa mukana passiivin -vA-partisiippi tai ns. 4. infinitiivi (-minen).

Esim. *Hänen on mentävä, Sinne on meneminen ajoissa, Sinne ei ole menemistä*

2. FUTUURISET, joissa verbinä tulla + -mA-infinitiivin illatiivi tai olla + aktiivin -vA-partisiippi.

Hän tulee tekemään suuria, Hän on tekevä suuria

3. PROGRESSIIVISET, joissa olla-verbi ja -mA-infinitiivin inessiivi.

Hän on tekemässä väitöskirjaansa

4. (EDELLELLE LÄHEISET) PROPINKTATIIVISET: infinitiivinä nyt ns. 5. infinitiivi eli -mAisillAAAn-tyyppi tai A-infinitiivin (1. infinitiivin) lyhempi muoto.

Esim. *Hän oli tekemäisillään virheen, Hän oli tehdä virheen.*

5. ”FAKTUAALISET”, joissa saada- tai tulla-verbi ja passiivinen -TU-partisiippi translatiivissa tai partitiivissa.

Hän sai kaiken tehdyksi/tehtyä ajoissa, Hänen tuli tehdyksi kaikki oikein.

6. EI-FAKTUAALISET, joissa olla-verbiin yhdistyy (a) 1. infinitiivin pitempi muoto

(translatiivinen) tai (b) -vA-partisiippi aktiivisena monikon essiivissä ja possessiivisuffiksin kanssa tai (c) (kielteisenä) -mA-infinitiivin (3. infinitiivin) abessiivi.

Esim. *Hän on olevinaan sairas, Hän on tehdäkseen suuria, Se tulee jos on tullakseen, Hän oli tekemättä mitään.*

(b) Nesessiiviset *on määrä, on pakko* -tyyppiset olla-verbin ja nominin liitot ovat myös jo kauan olleet hyväksytyjä predikaatteja erikoislaadustaan huolimatta. Niihin rinnastuvat verbin ja partikkelien eräät liitot ja myös kahden verbin erikoistapaukset (koloratiivikonstruktiot) ja idiomit. Näistä esimerkkejä seuraavassa Isosta suomen kieliopista: (idiomeja)

käydä kaupaksi, mennä mönkään, antaa periksi, ottaa vaarin, päästä selville, tehdä tiukkaa, lyödä läpi, antaa ilmi, (koloratiivikonstruktiota)

juosta hölkyttää, mennä potaltoa, puhua höpöttää, kiroilla räksyttää, mennä ujeltaa jne..

Kaikille näille on yhteistä merkityksen erityisyys, joka muodostuu kokonaisuudesta ja jota ei voi jakaa osien merkityksiin tai summata niistä. Tässä suhteessa ne muistuttavat ryhmän a verbiliittoja.

(c) Kolmanneksi erikoispredikaattien ryhmäksi Iso suomen kielioppi esittää verbiketjuja, joissa modaaliseen tai sen kaltaiseen verbiin yhdistyy A-infinitiivi eli 1. infinitiivin lyhempi muoto tai 3. infinitiivin eli -mA-infinitiivin muoto tai joskus -vAn-muotoinen 1. partisiippi.

Taipuvana verbinä on tällöin mm. *kannattaa, sopii, täytyy, pitää, tarvitsee/alkaa, mahtaa, saada, saattaa, taitaa, tapaa, voida/alkaa, lakata, ruveta, pyrkiä, sattua/kuuluu, näkyä, näyttää, tuntuu, vaikuttaa.* Modaalinen merkityslisä kohdistuu esimerkiksi lauseessa *Minun täytyy opiskella* verbin *opiskella* kuvaamaan toimintaan, eikä itse modaalinen verbi viittaa mihinkään ulkomaailman toimintaan sinänsä; se osoittaa ”vain” puhujan suhtautumisen infinitiivin kuvaamaan toimintaan.

Ryhmän verbit ovat silti erityyppisiä. Lauseessa *Hän näyttää tulevan* on aistihavaintoverbi *näyttää* kertomassa teosta, joka on tuleminen: varsinainen toiminta on tässäkin tapauksessa infinitiivin ilmaisema. Vanhastaan useat tämän ryhmän tapaukset on laskettu ns. lauseenvastikkeiksi, ja ne tulevatkin puheeksi lauseenvastikeluvussa (7a) tuonnempana.

(d) Kun verbiketjujen ominaisuuksia mietitään, ei ole mitään selvää loppupistettä, jossa ketjua ei voisi ajatella moniosaiseksi predikaatiksi. Iso suomen kielioppi onkin vetänyt predikaattien rajaa hyvin kauas aiemmista kieliopista. Niinpä sen mukaan olisi mahdollista nimetä jakamattomaksi predikaatiksi myös sellaisia modaalisen verbin ja siihen liittyvän A-infinitiivin (1. infinitiivin lyhemmän muodon) tai -mA-infinitiivin (3. infinitiivin) kokonaisuuksia, jotka on vielä mahdollista

suhteellisen helposti erottaa myös kahdeksi eri verbiksi: infinitiivinen verbi on finiittisen itsenäisen täydennys sekä rakenteellisesti että merkitykseltään.

Esimerkiksi seuraavassa lauseessa infinitiivin muodostama VP on *haluta*-verbin objekti ja itse infinitiivi siis lausekkeen edussanana jää sanatasolla objektiksi. Objektitulkintaa havainnollistaa, kun samaan asemaan laittaa nominin:

a) *Minä haluan matkustaa Ranskaan.*

b) *Minä haluan kirjan Suomen historiasta.*

Muita tällaisia rakenteita muodostuu mm. verbien *aikoa*, *tottua* ja *yrittää* ympärille. Ison kieliopin mukaan tällaisten verbiketjujen kohdalla on siis mahdollista joko asettaa koko ketju predikaatiksi tai sitten nähdä predikaattina vain finiittinen muoto ja infinitiivi sen objektina. Kysymys on viime kädessä siitä, millaiseksi tulkitaan kahden verbin merkitysten suhde eli miten itsenäiseksi nähdään verbien oma semanttinen sisältö. Rakenteellisesti infinitiivinen muoto on aina mahdollista muodollisin kriteerein tulkita finiittiselle alisteiseksi lauseenjäseneksi.

Predikaatiksi jäävät siis lauseissa verbien finiittiset taivutusmuodot, joista on erikseen muistettava huomata ja tunnistaa passiivimuodot ja kaikki liittomuodot, (a) kiteytyneet verbiliitot, jotka edellä on lueteltu ja (b) muutamat verbin ja nominin/verbin/partikkelin yhdistelmät sekä (c) modaalisen verbin ja infinitiivisen verbimuodon muodostamat ketjut.

Näiden lisäksi (d) moniosaisena predikaattina voidaan pitää myös eräitä muita verbiketjuja, joskin selvää loppupistettä verbiketjujen predikaatiksi käymiselle on vaikea sanoa millään ehdottomilla kriteereillä.

Predikaattisen verbi-ilmauksen luonteesta seuraa se, miten monta nominaalista jäsentä lauseeseen tulee verbin lisäksi pakollisina lisinä. Verbit ovat valenssiltaan erilaisia: yksipaikkaisia ovat yleensä intransitiivilauseiden verbit, kaksi- tai kolmipaikkaisia transitiivilauseiden verbit ja nollapaikkaisia sääverbit. Rajat eivät ole jyrkät. Kvantitatiivisen valenssin lisäksi nykyään puhutaan kvalitatiivisestakin valenssista, jolla tarkoitetaan täydennyksiksi tulevien nominaalisten jäsenten muodon määräytymistä verbistä käsin. Termi on tällöin lähellä termiä rektio (ks. lukua 7).

b) SUBJEKTI

Subjektina oleva nomini

Prototyyppinen subjekti on substantiivilauseke, jonka edussanana oleva substantiivi ilmaisee predikaattiverbin tekemisen tekijän, on lauseen alussa ja muodoltaan nominatiivissa. Suomen kielessä prototyyppinen subjekti määrää predikaatin samaan lukuun ja persoonaan kanssaan eli suomessa on subjektin ja predikaatin välillä luku- ja persoonakongruenssi.

Subjekti määriteltiin vanhastaan sanaksi, joka ilmaisee lauseen ilmaiseman toiminnan tekijän. Tämä onkin ihannetapauksessa toimiva määritelmä; nimenomaan se sopii usein transitiivisiin ja intransitiivisiin lauseisiin, esim.

*Serkkuni osti eilen Hotakaisen uuden romaanin.
 Opettaja selosti meille Ruotsin historiaa.
 Veljeni rakensi viime kesänä perheelleen kesämökin.
 Pojat tappelivat keskenään.
 Ville juoksi tunnin verran syksyisessä metsässä.*

Sen sijaan ”tekemistä” ei useissa lauseissa ole sanan varsinaisessa merkityksessä. Sehän edellyttää useimmiten, että puhuttaisiin vain ihmisistä. Mutta voidaan puhua asioista ja ihmisistäkin siten, että heidän ei kerrota tekevän mitään. Mikä silloin on subjekti? Esim.

*Kalle on opettaja.
 Vettä valui yli ammeen reunan.
 Myrskytuuli irrotti taloista kattoja.
 Pihalla oli kauniita kukkia.
 Kallella on uusi auto.
 Autoon mahtui hyvin kuusi henkilöä.
 Minua väsyttää tämä lauseiden pohdiskelu.
 Onnen tunne valtasi hänen mielensä.*

Tällöin subjektiksi jäsenetään se rakenne, jonka edussanan tarkoitteesta lauseessa jotain sanotaan tai väitetään. Sisällöllisesti subjekteja ovat siis *Kalle, vettä, myrskytuuli*, mutta entä seuraavissa lauseissa? Eikö *pihalla* ole se, josta jotain sanotaan eli lauseen perusreferenssi? Kyllä on, mutta on tapana edellyttää, että subjektin muodon tulee olla tietynlainen. Kun *pihalla* on adessiivissa ja ilmaisee paikkaa, se ei ole hyvä subjekti. Parempi on *kukkia*; voidaanhan sanoa myös *Kukkia on pihalla*. Sen sijaan seuraavan lauseen adessiivi *Kallella* on monien mielestä jo subjekti, toisten mielestä omistamista osoittava adverbiali eikä tarpeeksi ”neutraali” subjektiksi. Subjekti olisi siis *auto*; samoin seuraavassa lauseessa *autoon* kuvaa paikkaa ja on ”väärässä” sijassa, joten subjekti olisi *kuusi*; sitä seuraavassa *minua* on kokija tai kohde, johon väsymys kohdistuu, sen aiheuttaja eli *pohdiskelu* olisi subjekti. Viimeisessä lauseessa *tunne* metaforisesti ”tekee” jotain eli *valtaa*, joten se on hyvä subjekti ja vielä ”oikeassa” muodossakin.

SUBJEKTI on siis sellainen edussana, joka ilmaisee tekijän tai puheen kohteen, sen, mistä lauseessa puhutaan, ja joka lisäksi on sijamuodoltaan nominatiivi, partitiivi tai genetiivi. Eräiden nykytutkijain mukaan myös adessiivi käy subjektin sijaksi ja eräiden mukaan genetiivi ei käy. Esim.

*Vesi juoksee ammeeseen.
 Ammeessa on vettä.
 Veden täytyy jäähtyä.
 Vedellä on hyviä terveysvaikutuksia.*

Genetiivisubjekti voi tulla kyseeseen vain nesessiivisten verbien *pitää, täytyy, tulee* ja niitä vastaavien verbiketjujen (*on tehtävä*) ja verbien ja nominien liittojen kanssa (*on määrä/pakko*; ks. ed. predikaatin kohdasta). Genetiivin jäsentely subjektiksi on merkityksen kannalta motivoitua, sillä jos *minä juoksen* ja *minun täytyy juosta*, säilyy tekijänä aina minä, vaikka modaalinen pakko tulee mukaan ilmaukseen. Historiallisesti genetiivi on näissä tapauksissa kuitenkin ns. datiiivigenetiivi eli ilmaisee sen, jolle toiminta tulee osaksi (vrt. *Luojan kiitos = Luojalle kiitos*). Jos genetiivi pidetään tämän mukaan adverbialina, niin subjektiksi tulee se asia, jota infinitiivin sisältämä VP kuvaa. Jäsentelyvaihtoehdot ovat siis seuraavat:

Minun subj.	täytyy pred.	lukea obj.	ahkerasti advli
----------------	-----------------	---------------	--------------------

tai

Minun advli	täytyy pred	lukea subj.	ahkerasti advli
----------------	----------------	----------------	--------------------

(Myös 3. tapa on olemassa, mutta siihen palataan myöhemmin.)

Adessiivisubjektia ei tällä kurssilla pidetä subjektina. Sen puolesta voi esittää seikan, joka tulee näkyviin habitiivilauseissa erityisesti persoonapronominien ollessa omistettavia:

Minulla	on	koira.
Minulla	on	kissoja.
Minulla	on	sinut.

Sinut-muoto on objektin akkusatiivimuoto, joten olla-verbin jälkeinen nomini näyttää sen valossa objektilta eikä subjektilta. Jos se on objekti, olisi luonnollista pitää adessiivimuotoista nominia subjektina. Mutta yleisempää on vielä katsoa, että subjekti on kuitenkin *olla*-verbin jälkeinen sana, vaikka *minut* onkin poikkeus subjektin sijoihin. Jos *minut* olisi näet objekti, rikottaisiin myös *olla*-verbin olemusta: se on intransitiivinen verbi, joka ei saa objektia.

Nominatiivi on subjektin perussija, ja partitiivia käytetään sijana vain eksistentiaalisissa, habitiivisissa ja tuloslauseissa. Mutta näissäkin lauseissa subjektin partitiivisijaan sisältyy lisäehtoja: **subjekti on partitiivissa (a) sisällöltään kielteisissä tai epäilevissä lauseissa mutta (b) myönteisissä lauseissa vain silloin, kun subjektisana on jaollinen ja sitä käytetään indefiniittisesti. Siis seuraavasti:**

a) kielteiset tai epäilevät eksistentiaaliset, habitiiviset ja tuloslauseet:

Siellä ei ollut ketään.

Koulussa tuskin on opettajia paikalla.

Kadulle ei ilmestynyt yhtään autoa.

Talosta ei kuulunut ääntäkään.

Hänestä ei tullut lääkäreitä.

Työstä tuskin tulee valmista ennen ensi viikkoa.

b) myönteiset, subjektisana jaollinen ja indefiniittinen:

Pihalla leikki lapsia.

Eteiseen kantautui hiekkaa.

Säkissä oli perunoita.

Talosta kuului musiikkia.

Pankin oven eteen keräytyi odottelijoita.

Veljeksistä tuli opettajia.

Heistä tuli ystäviä.

Nominatiivikin on mahdollinen, mutta antaa lauseille erityissävyn ja on siten käyttökelpoinen vain tiettyjen kontekstuaalisten ehtojen vallitessa: *Säkissä ei ollut perunat, vaan (ne sinun ostamasi) porkkanat!*

Subjektiin liittyy muitakin ongelmia, ja on keskusteltu siitä, onko se lauseenjäsennyksessä universaali perusluokka ja onko sitä edes järkevä analysoida esiin kaikissa kielissä.

Subjektin määritelmä tarjoaa ihannetapauksia: tekijää kuvaavia, lauseen alussa esiintyviä, sanan perusmuodossa olevia jäseniä. Mutta toisaalta subjektiksi jäsennetään (a) sisällöllisesti toisenkinlaisia sanoja, (b) muodoltaan ei-perusmuotoisia sanoja (suomessa siis ainakin partitiivissa olevia) ja (c) erilaisia rakenteita ja sivulauseita.

Subjektin semantiikkaa valaisee vielä seuraava lista lauseita, joiden tummennetut jäsenet on tavallista jäsentää subjekteiksi, vaikka ne ovat semanttisesti erilaisia. Niiden roolit eli syväsiijat ovat erilaisia:

Poika pelasi palloa.

Tyttö sai palkinnon.

Kirje sisälsi rahaa.

Traktori kynti pellolla.

Veitsi leikkasi hyvin kovaakin leipää.

Johtaja juoksutti sihteerää.

Muut subjektina olevat rakenteet

Subjektin semantiikka laajenee kovin paljon silloin, kun subjektiksi jäsennetään nominatiivi-, partitiivi- tai genetiivimuotoisen nominin sijasta verbilausekkeen edussana tai sivulause. Tällöin subjekti kertoo yleensä asiantilan, proposition, johon puhuja ottaa lauseessa kantaa tai josta hän jotain sanoo.

Muodollisesti suomessa subjektiksi käyvät seuraavat kolme ryhmää:

- a) itsenäinen sana (tai tarkemmin sanoen lauseke, jossa ko. sana on edussanana, ks. ed.)
- b) infinitiivirakenne tai partisiippirakenne (eli verbilauseke, jonka edussana on inf. tai partisiippi)
- c) sivulause, yleensä *että*-lause tai epäsuora kysymyslause

Esimerkkejä kohtiin b ja c:

verbilauseke, jossa edussana infinitiivi

On hauskaa päästä matkustamaan Intiaan.

Oli suuri virhe kutsua hänet mukaan.

On vaikea ratkaista tätä kysymystä.

On hyvä opiskella.

sivulause

On hauskaa, että pääsit mukaan matkalle.

On vaikea ongelma, voiko myös hänet ottaa mukaan.

On varmaa, että pidän suomen opiskelusta.

Silloin oli kysymyksenä, miten selviämme seuraavaan tiliin asti.

Myös: On hauskaa, kun/jos tulet. (?)

verbilauseke, jossa edussana partisiippi

Mäellä näkyy olevan iso talo. (vrt. Mäellä näkyy iso talo.)

Sieltä ei kuulunut saatavan vastausta viikkoon. (vrt. Sieltä ei kuulunut vastausta.)

Näyttää tulevan sade./Näkyä tulevan sade.

Subjektina voi sivulauseista olla että-lause tai epäsuora kysymyslause. Viimeisen ryhmän partiisiippiset VP:t ovat lähellä ns. lauseenvastikkeita (ks. seuraavaa objekti-luvun loppua ja lausemaisuuks-lukua 7a). Nämä verbiketjut jäsenyivät ISK:n mukaan myös predikaateiksi (*näkyä olevan, ei kuulunut saatavan, näyttää tulevan*), jolloin subjektiksi tulee nomini (ks. lukua 6a):

Rakenteella tai lauseella kerrotaan se asia, josta lause kertoo eli predikoi jotain uutta. Usein ei näet ole olemassa sanaa eli leksikaalista keinoa ilmaista jokin asia. Tällöin se pitää ilmaista usean sanan rakenteella tai kokonaisella lauseella. Vertaa toisiinsa:

Hänen suuttumuksensa näkyä/Näkyä, että hän on suuttunut/Hän näkyä olevan suuttunut.

Villen pääsy yliopistoon ilahdutti vanhempia/Vanhempia ilahdutti, että Ville pääsi yliopistoon.

c) OBJEKTI

Objekti on transitiivisen verbin täydennys. Se ilmaisee verbin kuvaaman teon tai toiminnan kohteen tai tuloksen (*Liisa luki kirjaa/kirjoitti kirjeen*). Sen prototyyppi on nominilauseke, jonka edussana on akkusatiivissa, nominatiivissa, genetiivissä tai partitiivissa olevan nomini.

Nominatiivia ja genetiiviä on vanhastaan yleisesti sanottu objektin sijoina esiintyessään akkusatiiviksi. Varsinaisia morfologisia, t-suffiksillisiä akkusatiivimuotoja on vain interrogatiivipronominilla *kuka* ja persoonapronomineilla.

Objektin sijanvaihtelu akkusatiivin (=nominatiivin ja genetiivin) sekä partitiivin välillä on semanttista variaatiota, jossa liikutaan tekemisen rajattuuden ja avoimuuden ilmaisemisen eri vivahteissa (ajallinen, muuten tuloksellinen, valmistumaan ajateltu, jatkuva, keskeneräinen jne.). Kielitieteellisemmin sanoen kyse on aspektiin liittyvistä asioista. Vaihtelu nominatiivin ja genetiivin välillä on taas puhtaasti rakenteellinen eli kieliopillisesti määräytyvä asia: nominatiiviojekti on passiivisen verbin objekti, imperatiivin 2. persoonan objekti ja subjektina tai subjektin määritteenä olevan 1. infinitiivin objekti. Usein sanotaan yleistäen, että jos lauseessa ei ole nominatiivimuotoista subjektia, on nominatiiviojekti mahdollinen. Iso suomen kielioppi nimeää akkusatiivin vain morfologisesti, jolloin termiä käytetään vain t-päätteisistä seitsemästä sanasta (*minut, sinut, hänet, meidät, teidät, heidät, kenet*); vanhastaan akkusatiiviksi kutsuttiin syntaktisin perustein objektina olevia nominatiivia ja genetiiviä kuten seuraavan kaavion ensimmäisellä portaalla:

objektin sija

akkusatiivi

partitiivi

nominatiivi genetiivi morf. t-akkus.

Partitiiviobjekti on käypä aina kielteisissä tai epäilevissä lauseissa. Niissä verbin kuvaama tekeminen ei ole alkanutkaan, joten tekeminen on tavallaan ”olemassa” vain irreaalisena ja siten absoluuttisen avoimena, rajaamattomana, ehkä joskus toteutuvana mahdollisuutena. Yleisintä partitiivin käyttö lienee silti sellaisissa myöntölauseissa, joissa puhuja esittää reaalisen tekemisen sinällään, avoimena, ottamatta kantaa sen rajallisuuteen eli esittämättä mitään päätepistettä tai edes ajatuksellista varmuutta päätepisteen olemassaolosta. Jotkin verbit ovat jo luonteeltaan rajaamattoman tilan osoittavia; näitä ovat esimerkiksi tunneverbit: *rakastaa, vihata, ihailta, halveksia, kunnioittaa* jne.

Jotkin taas väistämättä tuovat mukanaan päätepisteen eli tuloksen tai muun lopun ajatuksen: näitä ovat vaikkapa momentaaniset verbit, joiden tekeminen on hetkessä ohi, kuten *nielaista* ja *katkaista*. Myös muut hetkellisyyden merkityksen sisältävät verbit ovat tällaisia: *tappaa, voittaa, pudottaa*. Kyse on tekemisen sisäisen ajan (aspektin) käsitteistyksen eroista. Vaikka juoksija juoksisi pari tuntia maratonia, hän *voittaa* kilpailun yhtenä rajallisena hetkenä.

Jos aikaa kuvataan eteenpäin lineaarisesti kulkevana viivana, partitiivi jättää loppupisteen määrittelemättä ja näkee tekemisen neutraalina ”vain” tekemisenä, kun taas akkusatiivin käyttäjä ottaa siihen varmemman kannan ja esittää sille ainakin implisiitin päätepisteen:

Vertaa toisiinsa tulevaisuuteen kohdistuvia lauseita *Opiskelen ranskan kieltä* ja *Opiskelen ranskan kielen*. Niissä loppupistettä ei sanomishetkellä ole faktisesti olemassa, mutta sijan valinta kertoo puhujan varmuudesta sen olemassaoloon jopa siten, että tekeminen (opiskelu) on saava täydellisyyden.

Muut objektina olevat rakenteet

(HUOM! SAMAT rakenteet ovat mahdollisia myös subjekteina.)

Toiminta voi kohdistua asiantilaan tai sellaisen tapahtumaan, joka itsessään on ilmaistu useamman sanan rakenteella tai sivulauseella. Niinpä objektina voi nominin lisäksi olla:

- a) infinitiivirakenne (VP) ja analyysin jälkeen sen edussana infinitiivi;
- b) partisiippirakenne eli ns. referatiivinen lauseenvastike ehyenä lausekkeena (VP);
- c) sivulauseista että-lause ja epäsuora kysymyslause.

Seuraavassa kolmessa lauseessa infinitiivi on objekti, jos predikaattina pidetään vain finiittistä verbiä; jos predikaatti on ISK:n mukaisesti verbiketju, objekti on vain toisessa lauseessa: *päätöstä*.

Minä haluan matkustaa ulkomaille jouluna.

Hän osasi odottaa kielteistä päätöstä.

Voin kyllä odottaa hetken.

Seuraavissa neljässä lauseessa objektina on ns. lauseenvastike, jossa edussanana on partisiippi.

Tämä VP on jakamaton objekti, jonka sisäisessä rakenteessa on predikaattiosa (partisiippi) ja subjektiosa (genetiivinen nomini, possessiivisuffiksi) ja muut oletetun *että*-lauseen lauseenjäsenet :

Hän tiesi tulevansa matkasta iloiseksi.

Näin heidän juttelevan aulassa.

Heidän nähtiin **juttelevan aulassa.**

Ville uskoi **Kallen pettäneen porukan puheillaan.**

Seuraavassa sivulauseobjekteja:

Ville kysyi, minne menet.

Hän kertoi, että on sairastellut viime aikoina.

Erityisrakenteet

Erityiset rakenteet (konstruktiot) vapauttavat objektin käyttöön verbejä, jotka eivät yleensä saa objekteja:

Hän juoksi juoksemisensa jo nuorena on ns. figura etymologica -rakenne, jota esiintyy myös transitiivisilla verbeillä (*Hän on pelinsä pelannut/laulunsa laulanut*). Tässä vartalontoistorakenteessa on samakantainen verbi- ja objektisana, ja myös intransitiivinen verbi voi saada siinä objektin (siis esim. *juosta*).

Accusativus absolutus -rakenne mahdollistaa objektin, kun siihen kuuluu kiinteästi myös adverbiaali: *Hevonen juoksi seipään mahaansa* on mahdollista sanoa, vaikka **Hevonen juoksi seipään* on mahdoton. Tällä adverbiaalilin käytöllä on myös objektin muotoon vaikuttava merkitys: *Ville ajoi auton talliini./Hän vihasi miehensä sairaaksi*. Ilman adverbiaalia transitiiviset verbit saisivat partitiiviobjektin. Kyse on siis siitä, että tekemisen semanttinen sisältö muuttuu, kun adverbiaali esittää sen päätepisteen. Kyse on tekemisen aspektuaalisesta rajaamisesta. Rakenne mahdollistaa myös semanttisesti laaja-alaisempia verbien käyttäjiä: *Ville söi itsensä kipeäksi* on mahdollinen, vaikka ei voida sanoa, että **Ville söi itsensä*. (Muista, että puhutaan normaalista kieliopillisuudesta, ei erikoiskäytöistä!)

MUISTUTUS: Koska kaikilla transitiiiverbeillä voi olla objekti, samassa lauseessa voi olla yhtä monta objektia kuin on finiittisiä ja infiniittisiä transitiiiverbejä!

objektin rakenteita:

a) NP ja sen edussana nomini

1. *Ostin jo uuden lahjan.*
2. *Veljeni rakensi komean tiilitalon.*
3. *Hän ei tiedä mitään asiasta.*
4. *Mitä kirjaa etsit?*
5. *Viime vuonna hän opiskeli ruotsia.*
6. *Kenet tapasit?*

objektina infinitiivi ja VP; näistä verbiketjuista osa voidaan tulkita ISK:n mukaan kokonaan predikaatiksi:

7. *Haluan lähettää kirjeen.*
8. *Voitko viedä sen postiin?*
9. *Tajusin tehdä sen kunnolla*
10. *Voin yrittää parantaa tulostani.*
11. *Ei jokaisen tarvitse saada parasta tulosta.*
12. *Jokaisen on silti yritettävä tehdä parhaansa.*
13. *Hänen pitää matkustaa mukana.*

14. *En osaa sanoa tuosta mitään.*

objektin pääsanana infinitiivi, joka on subjektina olevan substantiivin attribuuttina (NP:n jäsen, 15) tai itse subjektina (VP:n edussana):

15. *Minulla on ilo kutsua sinut mukaan.*

16. *On hauska kuulla ääntäsi vuosien jälkeen.*

17. *On outoa kuulla hänestä tuollaisia tarinoita.*

18. *On mahdotonta hyväksyä valheita.*

objektina sivulause

19. *Kuulin, että tulet mukaan.*

20. *En ymmärrä, miksi hän ei lähtenyt.*

21. *Kysyin, onko hän tullut.*

objektina nominaalinen VP (jakamaton lauseenvastike; partisiipin edussanana sisältävä)

22. *Kuulin hänen tulevan kotiin.*

23. *Näin heidän keskustelevan.*

24. *Hän totesi asian selvitetyn eilen.*

25. *Heidän on nähty liikkuvan usein yhdessä.*

26. *Asian oletettiin olevan jo selvä.*

objektina sitaatti, ns. suora esitys

27. *"Minne menet?, hän kysyi.*

28. *Hän huusi: "Tule tänne!"*

Lauseiden 22 - 26 tapaiset rakenteet, joissa verbinä on infinitiivi tai partisiippi on tapana kutsua lauseenvastikkeiksi. Niissä on mukana usein sivulauseen olemus siten, että myös alkuperäiseksi kuviteltavan sivulauseen subjekti on tunnistettavissa (*hänen, heidän, asian* 26), passiivisissa tapauksissa objekti (*asian* 24). Näistä tulee puhe lausemaisuuksien kohdalla luvussa 7.

d) PREDIKATIIVI

Prototyypinen predikatiivi

Predikatiivi on nominilauseke ja sen edussanana oleva nominatiivi-, partitiivi- tai genetiivimuotoinen nomini. Predikatiivi on aina vain predikatiivilauseessa, jossa se on lauseen predikaation osa: predikatiivinen nomini luonnehtii ja luokittelee subjektin tarkoitetta merkitykseltään tyhjän verbin, ns. kopulan, välityksellä. Predikaattiverbin merkitys tässä lausetyypissä on lähinnä muodollinen yhdistäjän osa; sen avulla lause voidaan kytkeä aikaan eli saada ilmaistuksi tempus (ja modus). Kopulalla itsellään ei ole argumentteja. Predikatiivilauseen rakenne on itse asiassa NP + NP, joita kopula yhdistää kuuluen tavallaan jälkimmäisen NP:n alle: predikaatio eli väite on nominaalinen.

<i>Poika</i>	<i>juoksee pihalla.</i>	intransitiivilause
<i>Poika</i>	<i>näki tytön pihalla.</i>	transitiivilause
<i>Poika</i>	<i>on iloinen.</i>	predikatiivilause
<i>Poika</i>	<i>on ystäväni.</i>	
<i>Poika</i>	<i>on koulun paras uimari.</i>	
<i>Poika</i>	<i>on suomen opiskelija.</i>	
<i>Poika</i>	<i>on myyjä.</i>	
<i>Poika</i>	<i>on serkkujani.</i>	
<i>Poika</i>	<i>lienee vihainen.</i>	

Predikatiivin lajit

Predikatiiveista erotetaan yleensä identiteettipredikatiivi ja luokitteleva/luonnehtiva predikatiivi. Edellinen esittää subjektisanan tarkoitteen sellaisen roolin tai luokan edustajana, jossa se on ainoa. Subjektin ja predikatiivin suhde on yhden suhde yhteen. Asiaa valaissee seuraava esimerkistö:

- Halonen on Suomen presidentti.*
- Sievinen oli vuoden paras uimari maassamme.*
- Tuo kirja on mielikirjani.*
- Mikä on suosikkibändisi?*
- Huovila oli ensimmäinen kilpailija.*

Predikatiivina oleva nominilauseke on sillä tavoin absoluuttinen, että sen ilmaisemaan kategoriaan tai rooliin kuuluu kerrallaan vain yksi tarkoite, jonka subjektisana ilmaisee: Suomessa on kerrallaan yksi istuva presidentti, paras uimari on kerrallaan yksi valittu, mielikirja tai suosikkibändi on yleensä yksi ainoa.

Kun predikatiivinen nominilauseke kertoo roolin/kategorian, se esittää sen kuvauksena subjektina olevan nominin tarkoitteesta: kuka tai mikä se on? Referenssi on vain subjekti-NP:llä. Joskus identiteettipredikatiivi voi viitata aidosti ulkomaailmaan; näin voidaan ajatella seuraavassa: *Se pelle olin minä* -lauseessa subjekti on minä, jolla aina viitataan puhujaan; predikatiivikin viittaa juuri nähtyyn asiaan, jos kuvitellaan, että lauseen sanoo koulunäytelmän jälkeen katsomossa olleille tutuille henkilö, joka on juuri esittänyt näytelmässä pelleä. Pelle-sana ei tällöin vain kuvaa ”minua”, vaan sillä viitataan juuri koettuun ja muistissa olevaan.

Paljon yleisempi predikatiivi on luonnehtivana tai luokittelevana: se ilmaisee laajemman joukon, johon subjektisanan tarkoitekin kuuluu, tai se ilmaisee laadun, jonka moni muukin kuin subjektisanan tarkoite voi saada. Adjektiivinen predikatiivi ilmaisee laatua.

Minä olen opettaja. (ja on siis paljon muitakin opettajia!)
Tuomas Sammeltu on lentopalloilija.
Kukka oli punainen.
Pojat olivat iloisia.
Auto oli aivan uusi.

Identiteettipredikatiivin ja luonnehtivan/luokittelevan predikatiivin eroa havainnollistaa ehkä seuraava kuvio, jossa x = subjektisanan tarkoite ja y = predikatiivin kuvaama luokka/laatu:

x	-----	y				
					y	y
					y	y
					y	y
					y	y

Oma ryhmä ovat ns. inkluusiopredikatiivit, joissa subjektisanan tarkoite on selvästi predikatiivin ilmaisevan kokonaisuuden osa. Tällöin predikatiivisana on partitiivissa:

*Ruovesi on Hämettä.
Atala on Tamperetta.
Tuo mies on äitini sukua.*

Joskus osa/kokonaisuus-suhdetta ilmaistaan pistämällä predikatiivi monikon partitiiviin:

*Hän on opettajiamme.
Minä olen uusia suomen opiskelijoita.
Se on syksyn uutuukskirjoja.*

Predikatiivin sijamuodot

Identiteettipredikatiivi on aina nominatiivissa ja inkluusiopredikatiivi partitiivissa. Sen sijaan luonnehtiva predikatiivi voi olla sekä nominatiivissa että partitiivissa. Sijamuodon ratkaisee subjektin jaollisuus ja jaottomuus sekä puhujan valinta jaollisuuden/jaottomuuden ilmaisussa.

Jos subjektisana on jaoton, predikatiivina oleva nomini on nominatiivissa:

Minä olen opettaja.

Pöytä on pyöreä.

Kokous oli pitkä.

Jos subjektisana on jaollinen, predikatiivina oleva nomini on partitiivissa:

Ruoka oli hyvää.

Ihmiset ovat ystävällisiä.

Vesi oli liian kuumaa.

Kauneus on katoavaista.

Suru oli suurta.

Puhuja voi kuitenkin tilanteittain ilmaista jaollisen sanan jaottomana: hän rajaa sen tarkoitteen tällöin esimerkiksi tietyssä tilanteessa ajallisesti tai muuten yhdeksi kokonaisuudeksi. Näin on siis mahdollista käyttää myös nominatiivissa olevaa predikatiivia jaollisten sanojen kanssa:

Ravintolan ruoka oli hyvä. (se ruoka, joka tietyssä aikana tietyssä ravintolassa on nautittu)

Hänen surunsa oli suuri. (se suru, joka on tietyn tapahtuman takia syntynyt ja ehkä jo koettu)

Ihmiset olivat ystävälliset, kun kuulivat hänen tarvitsevan apua. (tässä rajallisessa tilanteessa)

Predikatiiville läheiset adverbiaalit eli ns. predikatiiviadverbiaalit

ovat semanttisesti samankaltaisia siten, että kahden nominin tarkoitteiden suhde on samantapainen. Ero syntyy siitä, että muoto on erilainen ja merkitys hieman erilainen muodon mukaan seuraten:

Pekka tuli sairaaksi/sijaiseksi/opettajaksi/Asia kehittyi mutkikkaaksi.

Kaisa on lääkärinä Kainuussa/Ville on sairaana/Maarit oli potilaana koko viikon.

Jussi vaikuttaa mukavalta/Asia tuntuu selvältä/Veljesi vaikuttaa pätevältä lääkäriltä./ Risto näyttää kipeältä/Tilanne osoittautui hankalaksi.

Predikatiiviadverbiaalin sijat ovat yleensä translatiivi, essiivi ja ablatiivi.

Predikatiiviin liittyvää, erityistä muistettavaa

1. Ns. tuloslauseessa Iso suomen kielioppi jäsentää nominatiivi- ja partitiivimuotoisen nominin predikatiiviksi; vanhastaan ja yleisesti se on jäsennetty subjektiksi, esim.

advli	pred.	attr.	predikatiivi (vanh. subjekti)
<i>Pojasta</i>	<i>tuli</i>		<i>mies.</i>
<i>Heistä</i>	<i>tulee</i>		<i>ystäviä.</i>
<i>Hänestä</i>	<i>kasvaa</i>	<i>hyvä</i>	<i>opettaja.</i>

Tuloslauseessa on aina mukana (yleensä alussa) elatiivimuotoinen nominilauseke.

2. Vanha mutta osin elävä ”normaali” predikatiivi voi esiintyä myös tulla-verbin kanssa:

uskoisin, että se (remontoitava talo) tulee ihan kiva (ISK)
nää kalathan tuli ihan hyviä (ISK)
tämä moniste tuli huono

3. Genetiivipredikatiivi ilmaisee, kelle tai mille subjektinominin tarkoite kuuluu:

Tämä kirja on minun. Valinta on hänen. Syy on minun.

4. Joskus voi määrän ilmaus (kvanttori) olla predikatiivin asemassa:

Kun subjektinomini kuvaa jotain määrää, esim. painoa, ikää, lukemaa, kasvua, hintaa jne., sitä luonnehtii määrän ilmaus eli kvanttori:

			predvi	attr.	advli (? attr.)
<i>Kalan hinta</i>	<i>on</i>		<i>10</i>	<i>euroa</i>	<i>kilolta/kilo.</i>
<i>Kilpailujen osallistujamäärä</i>		<i>on</i>	<i>130.</i>		
<i>Lähetyksen sallittu paino</i>	<i>on</i>		<i>5</i>	<i>kiloa.</i>	
<i>Tämä tulos</i>	<i>on</i>		<i>8</i>	<i>prosenttia</i>	<i>maksimista.</i>

HUOM! Iso suomen kielioppi erottaa ryhmän 4 tapauksista erityiset kvanttoreilauseet, joissa (a) subjekti-NP on partitiivissa ja (b) määrän ilmaus on jäsennettävissä ensi sijassa adverbialiksi (kvanttoreihin palataan erityiskohdassa):

subj.	pred.	advli	advli
<i>Hakijoita</i>	<i>oli</i>		<i>useita.</i>
<i>Matkustajia</i>	<i>tuli</i>	<i>liian</i>	<i>paljon.</i>

e) ADVERBIAALIT

on heterogeeninen lauseenjäsenluokka sekä merkitykseltään että muodoltaan. Adverbiaaleina voivat olla sekä nomini- että verbilausekkeet kuten myös adverbi- ja adpositiolausekkeet. Adverbiaaleiksi jäsennetään siten näiden kaikkien edussanoja, tosin adpositiotapauksissa vain adposition ja niiden pääsanana sanaliittoja (*pöydän alla, kohti valoa*). Adverbiaalit voivat olla sekä täydennyksiä että määrittäjiä.

Adverbiaalit voidaan jakaa pääsanojensa mukaan seuraavasti:

1. Adjektiivien ja adverbien adverbiaalit

kertovat ominaisuuksien asteista, vertailevat jne. Esimerkiksi: *hyvin suuri, minua suurempi, suurempi kuin minä, tehokkaan tuntuisesti, pöydän kokoinen, vielä kerran, liian paljon, hitusen heikommin, paljon paremmin, kooltaan suuri, huoneeksi pieni, Villen ikäinen, vain minä, tapaaminen kirkon luona* (myös tulkittavissa attribuutiksi sanalle tapaaminen) *kallellaan itään*.

Adverbiaali on tällöin adjektiivi- tai adverbilausekkeen osa. Pääsana voi olla myös pronomini (*vain minä*) tai substantiivi (*vain lehtori*).

2. Verbin tai koko lauseen adverbiaalit

ovat kiinteydeltään erilaisia; kiinteimpiä ovat verbien obliikvit (= muu kuin objektiargumentti eli argumenttina olevat adverbiaalit) ja koko lauserakenteen vaatimat adverbiaalit eli seuraavan kaavion pakolliset-ryhmä (a ja b):

adverbiaalit

adverbiaalit			
integroituneet		irralliset	
pakolliset		e	f
vapaat		kommenttiadvlit	konnektiivit
a	b	c	d
lauseen	verbin	lauseen	verbin
takia	takia		

(a) Tietyt lausetyypit (ja niille sukuiset konstruktio) vaativat adverbiaalin mukaan; kyse on lauseista, joissa verbi ei ole argumentaatiolle/predikoinnille olennainen osa ja on siksi merkitykseltään melko yleisluonteinen ja kollektiivinen (vastakohtana yksilöllinen ja toiminnallinen), esim.

<i>Pihalla</i>	<i>leikki</i>	<i>lapsia.</i>	eksistentiaalilause
<i>Kadulla</i>	<i>oli</i>	<i>hiekkaa.</i>	
<i>Miehellä</i>	<i>oli</i>	<i>vaikeuksia.</i>	omistusrakenne/habitiivilause
<i>Minulla</i>	<i>on</i>	<i>tentti.</i>	
<i>Hänestä</i>	<i>tuli</i>	<i>ystäväni.</i>	tuloslause/tulosrakenne
<i>Minusta</i>	<i>tulee</i>	<i>opettaja</i>	

Nämä kolme lausetyyppeä ovat peruslausetyyppejä, jotka esiteltiin luvussa 5.

Hän on lääkärinä.

Tässä lauseessa on kyse laajemmasta, predikaatiivilauseille läheisestä lausetyypistä, jossa on mukana essiivimutainen predikaatiiviadverbiaali ja jossa verbinä on *olla*.

(b) Tiettyjen verbien valenssin mukainen täydennys voi olla adverbiaali, vrt. esimerkiksi 2-paikkaisia verbejä. Tällaisia argumentteja sanotaan myös obliikveiksi:

subj.		obj.	advli
<i>Minä</i>	<i>rakastan</i>	<i>sinua.</i>	
<i>Minä</i>	<i>pidän</i>		<i>sinusta.</i>

<i>Minä</i>	<i>luotan</i>		<i>sinuun.</i>
<i>Minä</i>	<i>uskon</i>	<i>sinua</i>	<i>(sinuun)</i>
<i>Minä</i>	<i>epäilen</i>	<i>sinua</i>	
<i>Minä</i>	<i>ihastun</i>		<i>sinuun</i>
<i>Minä</i>	<i>asun</i>		<i>Tampereella.</i>

Predikatiiviadverbiaalia vaativat monet verbit, mm. *vaikuttaa, tuntuu, näyttää* + ablatiivinomini (ks. predikatiivimonistetta). Kolmipaikkaiset verbit vaativat datiiviadverbiaalin:

Minä annoin lahjan opettajalle.

(c) Vapaita lauseen määritteitä ovat ns. kehysadverbiaalit eli puiteadverbiaalit, jotka antavat ajallispäällisen näyttämön koko lauseen mainitsemalle asiantilalle, ero pelkän verbin adverbialiin ei ole tarkkarajainen:

Tampereella veljeni asuu yksinä. kehysadvli + subj. + pred. + advli

Lääkärinä hän ei voi puhua asiasta kehysadvli + subj. + pred. + advli

Suomessa monet haluavat asua omakotitalossa.

Eilen näin tapasin hänet aamulla, tänään tapaan hänet vasta illalla.

(d) Verbin vapaita adverbialeja pidetään usein adverbialien perustyyppinä. Ne ilmaisevat minkä tahansa verbin yhteydessä verbin kuvaaman teon/toiminnan/prosessin/tapahtuman jotakin seikkaa, esim. aikaa, paikkaa, tapaa, välinettä (jos verbi mahdollistaa sen), keinoa, syytä, tarkoitusta jne.

<i>Tapaan</i>	<i>hänet</i>	<i>illalla</i>	<i>Hämeensillalla</i>	<i>omasta halustani.</i>
<i>Luin</i>	<i>kirjaa</i>	<i>illan</i>	<i>pöydän äärellä</i>	<i>innokkaasti.</i>
<i>Opiskelen</i>		<i>vuoden</i>	<i>Saksassa</i>	<i>Villen kanssa.</i>
<i>Ajattelen</i>	<i>häntä</i>	<i>usein</i>	<i>työpaikallakin</i>	<i>tukka pörrössä.</i>
<i>Leikkasin</i>	<i>leipää</i>	<i>äskän</i>	<i>uudella veitselläni</i>	<i>juhliä varten.</i>

Adverbialeiksi tulevat usein konjunktiosivulauseet tai niihin rinnastuvat nominaaliset verbikonstruktiot:

<i>Juoksin</i>	<i>illalla</i>	<i>kotiin,</i>	<i>kun olin tavannut hänet.</i>
<i>Juoksin</i>	<i>illalla</i>	<i>kotiin</i>	<i>tavattuani hänet.</i>
<i>Juoksin</i>	<i>illalla</i>	<i>kotiin,</i>	<i>jotta tapaisin hänet.</i>
<i>Juoksin</i>	<i>illalla</i>	<i>kotiin</i>	<i>tavatakseni hänet.</i>

<i>koska oli kylmä</i>	<i>juoksin</i>	<i>kotiin</i>	<i>nopeasti</i>
<i>koska oli kylmä</i>	<i>juoksin</i>	<i>kotiin</i>	<i>hiukset tuulella hapsottaen</i>
<i>nähtyäni hänet</i>	<i>juoksin</i>	<i>kotiin</i>	<i>itkua nieleskellen</i>
<i>kun olin nähnyt hänet</i>	<i>juoksin</i>	<i>kotiin</i>	<i>sydän ilosta pamppaillen</i>
<i>vaikka oli kylmä</i>	<i>juoksin</i>	<i>kotiin</i>	<i>välillä seisahdellen</i>
<i>jos oli kylmä</i>	<i>juoksin</i>	<i>kotiin</i>	<i>tauvoja pitämättä</i>
<i>kevään tullen</i>	<i>juoksin</i>	<i>kotiin</i>	<i>kuntoa kohottaakseni</i>

Adverbialeja voi kutsua merkityksen mukaan mm. temporaalisiksi, kausaalisiksi, instrumentaalisiksi ja lokaalisiksi. Huomattava on ns. suhteen adverbiali, joka eroaa lokaalisesta, vrt. *Hän tarttui minua kauluksesta* (lok.) contra *Takki repesi kauluksesta* (suhteen).

e) Kommenttiadverbiaalit ovat puhujan/kirjoittajan kannanottoja lauseen ilmaisemaan asiaan, mm. *valitettavasti, kumma kyllä, onneksi, varmasti, kai, ehkä, luultavasti, kuitenkin, muutenkin.*

Kommentit eivät kuvaa lauseen omaa sisältöä eli lauseen esittämää asiaa sinänsä. Vertaa eroa lauseissa *Liitu kirskui ilkeästi tauluun* contra *Liitu kirskui äänekkäästi tauluun*, joissa *ilkeästi* on enemmän kommentti kuin liidun äänen kuvaus.

f) Konnektiivit ovat tekstilauseissa tarpeellisia, lauseen tekstiin ja muuhun kontekstiin kytkeviä adverbialaisia sanoja tai ilmauksia, esim. *ensiksi/toiseksi, yhtäältä/toisaalta, esimerkiksi, muun muassa, siten, näin ollen, niinpä, siksi* (jos viittaa edeltävään lauseeseen), *nimittäin, seuraavaksi, sen sijaan, silti* jne.

Erityistapaus OSMA

Objektin sukuinen määrän adverbiali eli osma noudattaa muodoltaan objektin sijamuotoja mutta ilmaisee määrää, kestoja tai tapahtuman kertoja: *Hän juoksi tunnin/Hän ei juossut kilometriäkään/Hinta laski 10 euroa/Hän erehtyi kerran/ei erehtynyt kertaakaan.*

Raja objektiin ei ole jyrkkä, molemmaksi voi käsittää esimerkiksi painaa-verbin täydennyksen *Hän painoi sata kiloa*. Rajan voi nähdä, jos lauseessa on samalla verbillä myös objekti: *Hän luki kirjaa tunnin/Tapasin hänet kolme kertaa/Join viiniä litran/Opiskelen suomea vuoden.*

Adverbialien muodosta

Adverbialiksi voivat tulla

(ensin NP, VP, AdvP tai KvP tai AdP-lausekkeina):

- a) nominien kaikki sijamuodot,
- b) verbien nominaalimuodot,
- c) adverbit,
- d) prepo- ja postpositiorakenteet, sekä
- e) sivulauseista erityisesti konjunktiosivulauseet,
- f) nominaalisen verbinmuodon sisältävät kiinteät konstruktiot, ns. lauseenvastikkeet eli lausepohjaiset VP:t,
- g) kommentteina ja konnektiiveina myös kiinteähköt sanaliitot (kumma kyllä).

On muistettava, että aina - kuten muidenkin lauseenjäsenien analyysissä - koko kyseisen lauseenjäsenen lauseke toimii samassa syntaktisessa funktiossa kuin lopulta tietyksi lauseenjäseneksi jäsentyvä, lausekkeen edussana.

Esim.

Hän asui vanhassa puutalossa.

subj. pred. adverbiali (lauseketaso)

adj.-attr. adverbiali (sanataso)

f) ATTRIBUUTIT

Attribuutit ovat (a) aina määritteitä, ja niiden pääsana on (b) aina substantiivi.

Attribuutit ovat siis aina substantiivilausekkeen sisällä, sen osina.

Uudet lauseopin esitykset - Vilkkunan Lauseopin perusteet ja Iso suomen kielioppi - eivät enää puhu attribuuteista vaan ainoastaan määritteistä. Peruste on nimenomaan attribuuttien määriteasema: koska ne aina liittyvät johonkin substantiiviin, ne eivät ole itsenäisiä lauseenjäseniä. Sanotaan, että ne ovat lausekkeen- eivätkä lauseenjäseniä. Tällöin on kuitenkin muistettava, että myös monet adverbiaalit ovat määritteitä.

Attribuuttien semanttinen ja morfologinen kirjo on laaja.

1. Adjektiiviattribuutit

Adjektiiviattribuutit ovat attribuuttien prototyyppinen pääluokka. Ne ovat pääsanana olevan substantiivin kanssa samassa sijassa ja luvussa kongruoivia, pääsanana edessä olevia sanoja, tyypillisimmillään adjektiiveja. Myös pronominit, numeraalit ja verbinmuodoista partisiipit voivat olla adjektiiviattribuutteina. Esimerkkejä:

Tuo nuori perhe asuu tässä uudessa keltaisessa talossa.

Kolmelle lapselleen hän on hankkinut samanlaiset kauniit polkupyörät.

Neljännellä kerralla onnistuin tavoittamaan kiireisen veljesi puhelimeen.

Hän oli mukana jossain tärkeässä neuvottelussa.

Varasin työtilan viideksi tunniksi ja vein ison paperipinoni valmiiksi tyhjälle pöydälle.

Paljon maailmaa kierrellyt serkkuni on palannut Suomeen.

Näetkö tuolla pöydässä kahvia juovan nuoren naisen?

Hän on suomea opiskeleva sukulaistyttöni Vaasasta.

Tämän sopimuksen neuvottelet osapuolet ovat tehneet ankaran työn.

Erikseen huomattakoon kolme asiaa:

a) On muistettava, että on pieni joukko taipumattomia adjektiiveja (*kelpo, pikku*) ja että partitiivin ja instruktiivin kanssa voi esiintyä inkongruenteja attribuutteja, esim. *tällä tapaa/tavoin, yksissä tuumin, rauhallisilla mielin, korkeissa määrin*.

b) Myös muistettakoon, että perusluvut kahdesta ylöspäin ovat taipumattomia rakenteiden pääsanoja niihin liittyvät substantiivit määritteitä, kun on kyse nominatiivikäytöstä: *kolme poikaa (vrt. pala leipää); viisi miestä; hän näki kahdeksan koiraa; viisitoista opiskelijaa selvitti tentin jne*.

c) Partisiippien adjektiivistuminen (lue lisää Helinä Koiviston tämännimisestä väitöskirjasta)

Monia partisiippeja käytetään adjektiivin tavoin, ja ne voidaan katsoa adjektiivistuneiksi, jos niissä ei ole mukana enää tekemisen aikaan viittaavuutta (tempusta) vaan ne ilmaisevat yleistä, pysyvää ominaisuutta. Adjektiivitulkinta on vahvin silloin, kun partisiippimuodon merkitys on jo muutenkin eriytynyt vastaavan verbin merkityksestä.

Adjektiivistuminen on hidas prosessi ja usein samaakin partisiippia voidaan käyttää sekä adjektiivin kaltaisesti että verbinä. Lauseyhteys osoittaa, kumpi tulkinta on parempi.

Esimerkiksi ilmaus *menevä mies* tarkoittaa yleisesti 'kiireistä, tärkeää' miestä. Mutta *menevä* voi olla ja useimmiten on verbinmuoto. Vertaa seuraavia lauseita:

*Veljesi on nyt todella **menevä** mies, kun sai sen uuden työpaikan.*
***Menevät** miehet ovat vaarassa saada sydänsairauksia.*

*Näetkö tuolla liikennevaloissa **menevän** miehen? Hän kävi kysymässä äsken sinua.*
*Jos tarkoitat tuohon liikkeeseen äsken **mennyttä** miestä, niin en kyllä tunne häntä.*

Adjektiivitulkinna yleensä näkyy siitä, millaisia täydennyksiä ja määritteitä partisiipilla on. Jos mukana on objekti, kyse on selvästi verbistä:

*Tämän kirjeen **kirjoittanut** ihminen ei oikein osaa suomen kieltä.*
*Luentoa **pitävä** lehtori eksyi usein asian viereen.*
*Rikollista **kuulustellut** poliisi ei anna tässä vaiheessa mitään tietoja uutisia kyselleille toimittajille.*
*Tapauksen **nähneitä** henkilöitä pyydetään ilmoittautumaan.*

2. Attributiivit

Joskus muita attribuutteja kuin adjektiiviattribuutteja kutsutaan yhteisnimellä attributiiveiksi. Tällä termillä tarkoitetaan silloin kaikkia niitä attribuutteja, jotka ovat eri muodossa kuin niiden pääsanana oleva substantiivi. Tärkein on genetiiviattribuutti.

a) genetiiviattribuutti

on pääsanansa edessä ja ilmaisee yhteenkuuluvuutta pääsanan tarkoitteen ja oman tarkoitteensa välillä. Yhteenkuuluvuus voi olla omistamista, hallussa pitämistä, osa/kokonaisuus-suhde, paikallinen tai ajallinen jne.
minun palloni/hänen ruokansa/puun lehdet/kirjan sivut/Tampereen raatihuone/Hämeenkadun pysäkki/talven juhla-aatteet/kesän lämpö/torstain lounas.

Huomattava on, että teonimisubstantiivien kanssa sekä alkuperäinen subjekti että objekti kääntyvät genetiiviin ja ilmaisut ovat usein kaksitulkinntaisia:
lääkärin tarkastus/metsästäjien ampuminen/koiran ostaminen/äidin ostaminen/köyden punonta/kalastajan pudonta/halkojen hakkuu/opettajien valmistus/lokkien hävitys

b) paikallissija-attribuutit

ovat yleensä pääsanansa jäljessä olevia, yleisissä tai semanttisissa paikallissijoissa olevia sanoja. Niitä esiintyy eniten deverbaalisissa substantiivijohdoksissa, ja ne vastaavat tällöin alkuperäistä, verbin kanssa esiintyvää objektia tai obliikivia tai adverbialia, esimerkiksi (X) *tutkii Sibeliusta/tutkimus Sibeliuksesta; käy Helsingissä/käynti Helsingissä/matkustaa Lappiin/matkustus Lappiin.*

Myös muut paikallissija-attribuuttien pääsanasubstantiivit ovat yleensä semanttisesti ihmisen kognitiivisiin toimintoihin viittaavia sanoja.

Esimerkkejä:

Hänen toimintansa lääkärinä kesti kolme vuotta.

Ihmisiä ajaa eteenpäin pyrkimys onneen.

Hän otti palan leipää, lasin viiniä ja kolme siivua juustoa.

Ilo tapaamisestamme on virkistänyt minua jo monta päivää.

Toive paremmasta on pitänyt monet hengissä vaikeina aikoina.

Monilla on vahva usko korkeimpiin voimiin, vaikka ei tietoa uskon alkuperästä.

Henkilöt tuossa kirjassa olivat aika epäuskottavia.

Adpositioattribuutit ovat lähekkä paikallissija-attribuutteja, ja niitä usein katsotaan myös adverbiaaleiksi, esimerkiksi:

Neuvottelut EU:n kanssa ovat sujuneet toistaiseksi hyvin.

Tämä on lahja joulua varten.

Saapuminen ennen kymmentä merkitsi joutumista ruuhkan keskelle.

c) infinitiiviattribuutit

A-infinitiivin lyhempi muoto on attribuuttina usein, kun sen sisältävä VP liittyy ihmisen kognitiivista toimintaa tarkoittavaan substantiiviin. VP jäsentyy aluksi kokonaan attribuutiksi, ja lopulta sen edussanana olevan infinitiivi.

Esimerkkejä:

Hänellä on hyvä tahto *auttaa meitä näissä ongelmissa.*

Heillä ei ole pyrkimystäkään *tulla apuun, jos jotain sattuu.*

Onpa sinulla intoa *lukea nopeasti valmiiksi!*

Oli olemassa suunnitelma rajoittaa vapaata liikkumista koulun alueella.

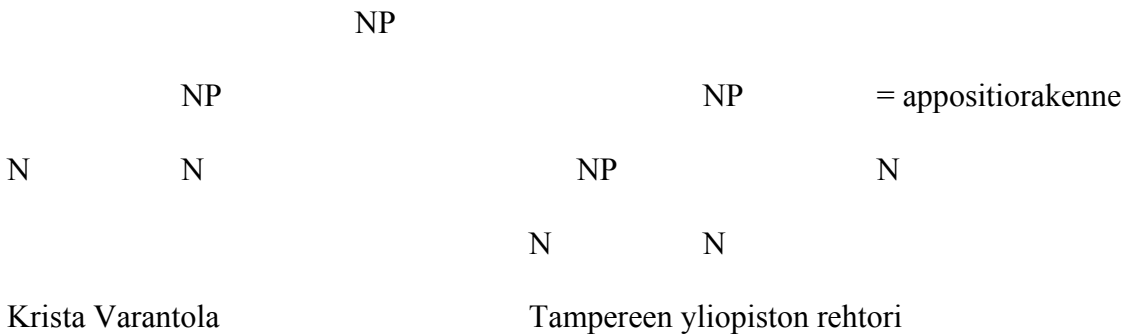
3. substantiiviattribuutti ja appositio

on substantiivi, joka kertoo jotain tarkempaa pääsanasubstantiivin laadusta esimerkiksi nimien yhteydessä: *Varantola rehtori Varantola; Salminen ... näyttelijä Salminen* (eikä vaikka *ohjaaja* tms.). Yksin pääsanansa edessä esiintyessään tällainen määrite ei taivu pääsananaan mukaan, ellei se ole *-nen*-loppuinen sana (*kappalainen Lahti*). Jos sillä on omia määritteitä, se taipuu: *yliopiston rehtorille Varantolalle*.

Nykyään em. määriteilmaukset luetaan usein ns. appositioiden ryhmään. **Appositioilla** tarkoitetaan pääsanansa kanssa samanvertaisia substantiivisia lisäkkeitä, jotka myös itsenäisesti viittaavat samaan tarkoitteeseen kuin pääsanasubstantiivi. Substantiiviattribuutti siis kuvailisi pääsanasubstantiiviaan, kun taas varsinainen appositio olisi sen kanssa tasavertainen, jonkinlainen toisto. Analyysin kirjo on tässä laaja, koska myös tapauksia löytyy hyvin monenlaisia.

(varsinaisia) Appositiosuhteita voi olla kiinteitä ja löyhiä. Appositiot voivat olla ennen tai jälkeen pääsanansa. Jäljessä oleva erotetaan monesti kirjoituksessa pilkuin; löyhänä se ”toisin sanoen”-

rakenne. Rakenteellisesti appositio muodostaa yhdessä pääsanansa kanssa tasavertaisen appositorakenteen, siis substantiivilausekkeen, jossa on kaksi tasavertaista mutta ei rinnasteiseksi merkittyä substantiivia:

Tällöin kumpikin osa yksin identifioi saman tarkoitteen, koska kerrallaan Tampereen yliopiston rehtoreita on vain yksi.

Jos toinen substantiiveista hiemankin määrittää toista eikä vain viittaa samaan, lähestytään tapauksia, joissa voidaan pitää perinteistä attribuuttitulkintaa kelvollisena kuten useissa ns. nimikemääritteissä (*nälkämaa Kainuu, professori Niemi, elokuva Platoon*).

Erikoisattribuuttiryhmänä ovat taipumattomat numero- ja kirjainlisäkkeet sekä nimien selitykset: *Kolmiossa ABC on yksi suora kulma./Elokuvassa Casablanca on kaunis loppu.*

Juna klo 9.05 myöhästyy hieman./Kirjassaan Ohrana Tervo kertoo viime sodastamme. /Pisteestä A on vedetty suora viiva./Tämä onnistui ainoastaan koehenkilöltä B.

g) LAUSEENJÄSENYYKSEN erityiskohtia

a) sivulauseet lauseenjäseninä

Sivulauseet ovat konjunktiolauseita, epäsuoria kysymyslauseita tai relatiivilauseita. Ne ovat aina päälauseen jäseniä. Tämän luvun asioita on jo mainittu edellä lauseenjäsenten käsittelyssä. Tämä luku vain kokoaa sivulauseiden lauseenjäsenyyksen yhteen.

Subjektina esiintyvät (a) että-konjunktiolause ja (b) epäsuora kysymyslause.

Tavallisimpia ryhmiä ovat esimerkein valaisten seuraavat:

On outoa, ettei hän ole sanonut mitään.

*On hauskaa, että lähdet mukaan.
Se on kummallista, että hän ollut poissa koko päivän.
On vahinko, ettei sinua ollut kutsuttu mukaan retkelle.*

*Näky, että hän on sairas.
Minusta tuntuu, että nyt on aika lähteä.
Minulle paljastui, että hän oli koko ajan pettänyt minua.*

Subjektina oleva että-lause on tavallinen predikatiivisissa lauseissa. Tällöin - ja aina muulloinkin - sen yhteydessä voidaan päälauseessa käyttää subjektin paikalla tukipronominina kataforista se-pronominia, joka viittaa seuraavaan että-lauseeseen. (ks. myös lukua 1c).

*(se) On epävarmaa, kuka lähtee mukaan.
Kysymys oli (se), minne lähtisimme.*

Kun päälause kertoo kysymisestä tai epävarmuudesta, subjektiksi voi tulla epäsuora kysymyslause.

Objektina esiintyvät myös molemmat lausetyypit:

*Minä tiedän, että hän on oikeassa.
Luuletko, että kaikki järjestyy vielä hyvin?
Hän sanoi, että vieraat tulevat vasta tunnin kuluttua.*

*Kysyn, minne hän aikoo matkustaa.
En tiedä, miksi hän ei tervehti minua.
Tiedän kyllä, milloin olen valmis lähtemään.
Tiedustellaan, onko asia on ratkaistu.
Opettaja kysyi, tekikö virheen Kalle vai hänen ystävänsä.*

Kysymyslauseen erottaminen relatiivilauseesta on objektitapauksissa ongelmallista. Usein on esitetty, että päälauseen predikaattiverbin semantiikka on ratkaisun avain: kysyvät verbit vaativat kysymyslauseen, muut relatiivilauseet. Ongelma on seuraavissa minimipareissa:

*Hän kysyi, mitä olin puhunut.
Hän tiesi, mitä olin puhunut.*

Asiaa valaissee, jos sivulauseen paikalle kuvittelee sitaatin: onko sivulause palautettavissa suoraksi sitaatiksi vaiko ei?

*Hän kysyi: ”Mitä olet puhunut?”
Hän tiesi: *”Mitä olet puhunut?”*

Jos lausetta ei voi palauttaa sitaatiksi luontevasti, kyse olisi relatiivilauseesta. Tällöin voidaan siis lisätä, että myös mikä-pronominillinen relatiivilause voi olla objektina.

Attribuuttina voivat olla kaikki kolme mainittua sivulausetyyppeä. Eniten käytettäneen relatiivilauseetta, joka voi olla minkä tahansa nominin attribuuttina. Sen korrelaattisana on siis vapaa. Kun relatiivipronomini edustaa sivulauseessa korrelaattiaan, voi pronomini myös olla sivulauseen täydellinen lauseenjäsen: se taipuu kaikissa sijoissa ja voi olla jokaisen nominin paikalla. Jos relatiivilause rajaa korrelaattinsa tarkoitteen alaa tai auttaa muuten identifioimaan sen,

relatiivilauseetta kutsutaan restriktiiviseksi. Jos relatiivilause vain antaa lisätiedon korrelaatin tarkoitteesta, sivulause on ei-restriktiivinen ja hyvin usein korvattavissa rinnasteisella ja-lauseella.

Esimerkkejä restriktiivisestä lauseesta:

*Näitkö miehen, joka varasti lompakkoni?
Anna tämä kirje opiskelijalle, jolla on luokkahuoneen avain mukanaan.
Hänellä oli myös serkku, josta hän ei ollut kuullut koskaan.
Ostan vain kirjoja, joissa on jotain psykologista syvyyttä.*

Ei-restriktiivisiä:

*Vanhin veljeni, joka on lääkäri, asuu Kajaanissa.
Suomen pääministeri Vanhanen, jonka yksityiselämästä on kirjoitettu paljon, tuli vierailulle Ranskaan.*

että-lause voi olla attribuutti vain, jos pääsanana on ihmisen kognitiiviseen toimintaan viittaava sana. että-lause kertoo tuon ”toiminnan” sisällön tai sisältöä. Esimerkiksi:

*Hänellä oli usko, että kaikki kääntyy parhain päin.
Hän levitti sanaa, että asia on jo ratkaistu.
Kaikki sitoutuivat pyrkimykseen, että sairaille tarjottaisiin uusi hoitokoti.*

Epäsuoran kysymyslauseen pääsanana tulee olla kysymistä tai epävarmuutta osoittava. Epäsuora kysymyslause kertoo, mihin epävarmuus kohdistuu:

*Hän esitti kysymyksen, miksei kukaan ollut tehnyt vielä mitään.
Kaikkia ahdisti epätietoisuus, ovatko uhrin jo päässeet hoitoon.*

Adverbiaaleina voivat olla kaikki konjunktiolauseet. Niiden esimerkistöä on edellä luvussa 6d. Tässä mainitaan lauseita vain siten, että katsotaan niiden tukipronominillisuutta.

Tukipronomini on tarpeen, jos adverbiaalisen lauseen lauseenjäsenasema päälauseessa vaatii taivutuksen silloin, kun lauseen sijasta samassa paikassa olisi leksikaalinen jäsen:

*Hän luotti minuun.
Hän luotti siihen, että palaan kotiin ajoissa.*

*Hän kiinnostui sinusta.
Hän kiinnostui siitä, että olit selvinnyt kaikesta.*

Tällöin on yleensä kyse verbin täydennyksestä, jona myös lause siis voi olla. Konjunktiona on että. Muut konjunktiot järjestyvät toisin; ne aloittavat yleensä semanttisesti verbiä täydentäviä kokonaisuuksia mutta ovat muodollisesti vapaita lauseenjäseniä:

*Hän tuli kotiin, kun olin lähtenyt.
Koska tunsin asian, en hätäntynyt.
Vaikka kaikki menisi mönkään, kannatti yrittää.
Se oli haus Kempaa, kuin olin etukäteen kuvitellut.
Mennään mukaan, jos meidät huolitaan!*

Opiskelen koko talven, jotta voisin kesällä matkustella ilman kesätenttien lukemista.

b) substantiivilausekkeen rakenteesta

Kun substantiivilla voi olla samaan aikaan useita attribuutteja, muodostuu substantiivilausekkeista usein pitkiä ja kompleksikkaita. Tässä käydään läpi edellä jo esiin nousseita asioita substantiivilausekkeen sisäisen rakenteen kannalta.

Substantiivilauseke voi muodostua yhdestä substantiivista, kuten seuraavassa sekä subjektina että objektina oleva lauseke:

Poika potki palloa.

Molempiin sanoihin on helppo kytkeä määritteiksi adjektiiviattribuutteja:

Pieni poika potki punaista palloa.

Adjektiiviattribuutteja voi periaatteessa olla useita rinnakkaisia, mutta niiden laatu muuttuu vasta, kun adjektiiviattribuutiksi laitetaan pronomini:

Tuo pieni poika potki tätä punaista palloa.

Pronominit tulevat yleensä ennen adjektiiveja; sanotaan, että pronominit muodostavat tarkennekentän, kun taas adjektiivit muodostavat kuvailukentän ennen edussanaa, itse substantiivia. Genetiiviattribuutin asema on vaihteleva sen mukaan, miten kiinteän semanttisen siteen se muodostaa substantiivin kanssa:

veljeni nuorin poika potki palloa.

nuorin veljeni poika potki palloa.

Kaikki substantiivin edellä olevat attribuutit ovat ns. etuattribuutteja. Suurin osa attributiiveista sen sijaan on jälkiattribuutteja eli ne tulevat substantiivin jälkeen, samoin infinitiiviattribuutit:

Teos Sibeliuksesta kiinnostaa minua.

Pyrkimys onneen on amerikkalaisille pyhä asia.

Pala leipää jäi syömättä.

Kolme miestä etsi sinua.

Into päästä mukaan sai hänet kiihtyneeksi.

Halu valmistua ajoissa teetti paljon töitä.

Substantiivilla voi olla yhtä aikaa sekä etu-, että jälkiattribuutteja:

Uusi teos Sibeliuksesta kiinnostaa minua.

Kova halu yrittää on ihmiselle eduksi.

Veljeni uusi ystävä Kanadasta tuli käymään.

Tämä hieno kuvateos Lapista on sopiva lahja hänelle.

Substantiivilla voi olla myös sivulauseattribuutteja. Kun ne sijoittuvat substantiivin jälkeen, muodostuu substantiivilausekkeesta jo aika pitkä, varsinkin, jos samalla sanalla on samaan aikaan etuattribuutteja:

Tämä veljeni pieni poika, joka käy samaa koulua kanssasi, haluaa jalkapalloilijaksi.

Äskeinen kysymyksesi, olenko jo lukenut kirjan, sai minut hämmennyksiin.

Kova usko, että kaikki kääntyy parhain päin, on ihmiselle hyvä arjen elämässä.

Kun adjektiiviattribuutteina voi olla verbien partisiippimuotoja ja kun nämä verbin luonteensa takia voivat saada taas objekteja ja adverbiaaleja omiksi täydennyksikseen tai määritteikseen, voidaan kuvitella kovin pitkiä lausekkeita substantiivin ympärille:

Äsken tuossa pöydän ääressä kirjaa lukenut nuori tyttö meidän luokaltamme taitaa olla sinun siskosi?

Meitä joka vuosi ilahduttava päätös verohelpotusten myöntämisestä on myöhässä.

Virkakieli on tunnettu liiankin pitkistä substantiivilausekkeista, koska liian pitkinä ne ovat vaikeita ymmärtää ja tulkita nopealla kuulemisella tai jopa lukemisella. Tämä on hyvä peruste kutsua lauseketta liian pitkäksi. Kieliopin mahdollistama rakenne on sinänsä neutraali, mutta se ei siis aina ole viestinnällisesti viisas ratkaisu! Voidaan sanoa, että se voi olla kieliopillinen muttei oikein hyväksyttävä (ks. lukua 1). On parempi monesti käyttää useita yksittäislauseita kuin pitkiä yhdyslauseita, saati pitkiä lausekkeita lauseiden sisällä.

c) kvanttorit

Kvanttoreista on tällä kurssilla jo puhuttu muutamassa kohdin: sanaluokat-kohdassa, predikatiivin ja adverbiaalinen kohdissa (osma).

Kvanttori-käsite on logiikasta. Kielitieteessä sitä käytetään väljemmin. Suomen syntaksissa sillä tarkoitetaan nykyään kaikkia määrää ilmaisevia sanoja. Näitä ovat kaikki numeraalit, osa pronomineista ja jotkin adverbit. Sen sijaan määrä-merkityksen sisältäviä substantiiveja näihin ei lueta.

Kvanttoripronomineja ovat vanhastaan indefiniittiseksi kutsutut pronominit. Adverbeista ryhmään kuuluvat mm. *paljon, vähän, liikaa, tarpeeksi, kasoittain, täynnä, kokonaan, puoliksi, osittain, alle, yli, noin, keskimäärin, melkein, tasan, tarkalleen, pilkulleen.*

Substantiiveissa olevia osa-, ryhmä- ja mittasanoja käytetään kvanttorimaisesti. Näitä ovat mm. *osa, pala, lohko, siivu, tippa, viipale, nokare, ryhmä, joukko, jono, liuta, parvi, litra, gramma, metri, tui, tusina, lasi(linen), pullo(linen), kuppi, hetki, tunti.*

Kvanttorit tulee mainituksi usein syntaksissa, koska niihin liittyy erilaisia syntaktisia tyypillisyyksiä, ne ovat tavallaan usein ”poikkeuksia”, kun asioita käsitellään. Seuraavaan listaan on koottu muistamisen arvoista.

Kvanttoreista kannattaa muistaa seuraavat asiat:

(1) Kvanttorit ovat joskus mainittu itsenäisenä sanaluokkana (?), joka kokoaa yhteen erilaisia määrän ilmaisuksi käytettyjä sanoja. Numeraalit kuuluvat niihin, samoin jotkin pronominit ja substantiivit (vanhan käsityksen mukaisista sanaluokista). ISK ei katso kvanttoreita niiden heterogeenisyyden takia sanaluokaksi (s. 728). Vaikka näet niiden merkitys on määrässä, niiden morfologinen ja syntaktinen käytös on kovin erilaista.

(2) Sen sijaan ISK erottaa pronomineista alatyypiksi kvanttoripronominit, millä nimellä se kutsuu vanhaa indefiniittipronominien luokkaa. Tähän kuuluvat pronominit *joku, jokin, jompikumpi, joka(inen), kaikki, koko, kumpikin, molemmat, kukaan, mikään, kumpikaan, kuka tahansa, mikä vain, kumpi tahansa, jokunen, muutama, harva, moni, usea(mpi).*

(3) Vaikka kvanttoreiden syntaktisen käyttäytymisen tavat ovat erilaisia, Iso suomen kielioppi erottaa yhdeksi peruslausetyypiksi kvanttorilauseen eli sellaisen, jossa nimenomaan ilmaistaan määriä ja jossa pääjäsenenä on kvanttoreita (ks. ed. ja luentomuistiinpanoja). Se on sekä intransitiivinen (*heitä tuli viisi*) että transitiivinen (*heitä otettiin mukaan kolme*). Ks. predikatiivilauseiden esittelyä.

(4) Kvanttori voi olla lausekkeen edussana: kvanttorilausekkeita ovat mm. *kaksi poikaa, paljon rahaa*. Se voi olla myös muunlaisen lausekkeen osana määrite tai täydennys: *viiden kilon painoinen, kahdelle pojalle, kolmeksi kuukaudeksi, koko kesän*.

(5) Kvanttorilausekkeet ja ne muut lausekkeet, joissa kvanttoreita on mukana, voivat olla eri lauseenjäsenenä: *Kaksi poikaa käveli tiellä/Näetkö nuo kaksi tiellä kävelevää poikaa/Hinta oli kolme euroa/Hän koki matkalla paljon*.

(6) Luonnollisesti myös kvanttorit itse voivat olla sanatarkassa jäsentelyssä kaikkina nominaalisina lauseenjäsenenä: *Joku kysyi sinua/Näitkö siellä ketään?/Hän oli jompikumpi Viljasen kaksosista/Olen tavannut jokaisen serkkuni vain juhlissa/Olen käynyt siellä muutaman kerran/Juoksin tunnin*.

(7) Vanhastaan kvanttoreiden käytös adverbiaaleina on herättänyt erikoishuomion siksi, että jotkut niistä noudattavat objektin sijanvaihtelua mutta eivät ilmaise tekemisen kohdetta vaan (luonnollisesti) määrää. Tällaisia on kutsuttu nimellä objektin sukuinen määrän adverbiaali eli lyhennesanana OSMA tai osma. Esim. *Juoksin tunnin/En juossut tuntiakaan/Juostiin tunti/Juokse tunti!*

(8) Toinen syntaktisen käytöksen erikoisuus liittyy numeraalikvanttoreihin. Kun perusluvut 2:sta ylöspäin esiintyvät yksikön nominatiivissa ollessaan subjektina tai objektina, ne eivät taivu (*Kolme on hyvä luku/Otan kuitenkin neljä*). Jos ne tällöin saavat substantiivimääritteen, tämä substantiivi tulee partitiiviin ja jäsennetään partitiiviattribuutiksi eli numeraalin määritteeksi. Semanttinen tulkinta voisi olla toinen mutta syntaktinen rakenne viittaa määritetulkintaan: *Kolme poikaa ratkaisi arvoituksen/Näin siellä neljä tyttöä/Ostin kaksi kiloa kahvia*.

Kaikissa muissa sijoissa numeraali taipuu normaalin adjektiiviattribuutin tavoin kongruoiden substantiivin kanssa luvussa ja sijassa ja se jäsennetään siten attribuutiksi eli määritteeksi: *Kahdelle serkulleni tuli lottovoitto/Matkustan sinne kolmeksi viikoksi*.

Erikoiselta tuntuva tulkinta nominatiivin kohdalla johtuu rakenteen osoittaman sidoksen laadusta: juuri numeraali säilyy rakenteen edellyttämässä muodossa, jos lauseke karsitaan. Se on siis edussana ja siihen liittyvä substantiivi(lauseke) määrittä sitä ja pysyy aina partitiivissa:

(ISK s. 762):

*Viisi pientä sorsaa tepastelee emonsa perässä/*Pientä sorsaa tepastelee emonsa perässä/Viisi tepastelee emonsa perässä.*

(9) Kvanttoreilla on lauseessa usein vaihteleva semanttinen merkityspiiri; sanotaan, että kvanttoreilla on erilainen vaikutusala. Tämä on kiinni usein sanajärjestyksestä ja muista lauseessa olevista, vaikutusalueeltaan erilaisista ilmauksista kuten kiellosta. Termi vaikutusala on siis laajemman ilmiön kuvaus, ja kvanttorit ovat mukana kuvauksessa usein.

ISK antaa esimerkiksi mm. seuraavan:

Kaikki eivät uutta tutkimustulosta usko, jossa nimenomaan on niin, että epäuskoisia voi olla vain osa kaikista ja osa uskoakin. Kaikki-sanaa ei siis kielletä.

Vertaa tätä myönteiseen vastineeseen, joka kuuluu

Kaikki uskovat uuden tutkimustuloksen, jossa epäuskoisia ei ole lainkaan. (oma lisäys, ei ISK:ssä).

7. Suomen kielen lauseille ominaisia ilmiöitä

a) Lausemaisuus

Lauseen kaikki tuntomerkit sopivat päälauseisiin. Jo sivulauseet ovat rakenteeltaan riippuvaisia päälauseesta. Suomessa riippuvuutta on suhteellisen vähän, mutta silti voidaan sanoa, että kaikki täyden lauseen tuntomerkit sopivat meilläkin vain päälauseisiin. Hakulisen ja Karlssonin (1979) mukaan niitä ovat mm. tempus- ja modusvalinnan sekä kiellon käytön vapaus. Sivulause ”joutuu” seuraamaan näissä ja eräissä muissa valinnoissa päälauseen linjaa. Suomen kielessä tämän asian tutkiminen on kuitenkin ollut vielä aika vähäistä.

Termillä lausemaisuus viitataan lauseen tuntomerkkien vähittäiseen vähenemiseen, kun siirrytään päälauseista sivulauseisiin ja edelleen muihin VP-lausekkeen sisältäviin rakenteisiin, jopa NP-rakenteissa voi olla lausemaisuuksia (teonnimirakenteet!). Hedelmällinen termi on ollut juuri infiniittisten eli nominaalisten VP-rakenteiden analyysissä. Ne ovat selvästi enemmän tai vähemmän lausemaisuuksia, käytännössä enemmän tai vähemmän sivulauseen kaltaisia.

Lausemaisuuksien asteet

Lausemaisuus vähenee asteittain siten, että täysistä lauseista siirrytään vähemmän itsenäisiin, lauseeksi ensin rakenteellisesti, sitten vain semanttisesti palautettavissa (hypoteettisesti) oleviin konstruktioihin. Jos lausemaisuuksista halutaan antaa suoranaista listaa ”sataprosenttisesta” lauseesta alaspäin, se voisi olla seuraavanlainen:

1. päälauseet
2. sivulauseet
3. partisiippi-ilmaukset
4. infinitiivi-ilmaukset
5. teonnimien sisältävät rakenteet
6. puhtaasti nominaaliset rakenteet

Seuraavat esimerkit havainnollistavat jatkumoa ja asteittaisuutta mutta myös sitä, että lähtökohtana oleva sivulause vaikuttaa siihen, minkä tyyppisiä modifikaatioita siitä voi rakenteellisesti tehdä:

Ville sanoi: ” Tulen teille huomenna Kaisan kanssa. ”

Ville sanoi, että hän tulee meille huomenna Kaisan/siskonsa kanssa.

Ville sanoi tulevansa meille huomenna Kaisan kanssa.

Ville aikoi tulla meille huomenna siskonsa kanssa.

Ville lupautui tulemaan meille huomenna siskonsa kanssa.

Ville antoi lupauksen tulla meille huomenna siskonsa kanssa

Ville puhui huomisesta meille tulostaan.

jne.

Kaisa kysyi: ”Minne Ville on menossa?”
Kaisa kysyi, minne Ville oli menossa.
Kaisa kysyi Villen menemisestä.

Eila käski Villeä: ”Tule ajoissa paikalle!”
Eila halusi Villen tulevan ajoissa paikalle.
Eila käski Villeä tulemaan ajoissa paikalle.
Eila käski Villen tulla ajoissa paikalle.
Eila komensi Villen tuloa.
Eila käski Villeä.

Partisiippien ja infinitiivien käytön lausemaisuus on joskus transparenttia, läpinäkyvää, joskus opaakimpaa, sumeampaa. Vanhastaan onkin eri tavoin pyritty löytämään ne rakenteet, jotka palautuisivat selvästi sivulauseiksi, ja erottamaan ne niistä, jotka eivät valittujen kriteerien mukaan palaudu. Tyhjentävin analyysi asiasta on Osmo Ikolan teos *Lauseenvastikeoppia* (1974, SKS). Oppihistoriallisen katsauksen ilmiön käsittelyyn tarjoaa Kalevi Wiikin artikkeli *Virittäjä*ssä 1981. Lauseenvastikkeen kriteereinä on pidetty erityisesti sitä, että sekä alkuperäiseksi ajateltavissa oleva subjekti että predikaatti toistuvat rakenteessa jollain muodollisella keinolla. Myös on vaadittu alkuperäisen objektin säilyttävän muotonsa samana ja alkuperäisten possessiivisuffiksien viittaussuhteiden säilymistä.

Nykyään myös uudenlainen näkemys moniosaisten predikaattien olemassaolosta on purkanut eräät lauseenvastikerakenteet teoreettisessa käsittelyssä pois koko ilmiön piiristä. Niinpä useita uusia tulkintoja tässä suhteessa tekevä ISK ei enää erota lauseenvastikkeita erilliseksi ilmiöksi mutta puhuu kyllä lausemaisuudesta. Seuraavassa käsittelyssä noudatetaan vanhempaa, lauseenvastikkeet tunnustavaa ja esittelevää kielioppitraditiota unohtamatta uusia näkemyksiä.

Kun lausemaisuus yhdistetään lauseenvastikkeiden olemassaoloon, voidaan lauseenvastikkeet nähdä kaikkein lausemaisimpina kaikista lausemaisista rakenteista:

lausemaisiet rakenteet

lauseenvastikkeet	muut
kriteerit vaihtelevat	raja sumea
partisiippirakenne	
temporaalirakenne	
modaalirakenne	
finaalirakenne	
statusrakenne	
agenttirakenne	
(yleisimmät)	

Lauseenvastikkeet

Varsinaisiksi lauseenvastikkeiksi on vanhastaan useimmiten nimetty seuraavassa listassa luetellut lausemaiset rakenteet. Niitä siis pidetään kaikkein lausemaisimpina nominaalisen verbinmuodon sisältävinä rakenteina. Niille voidaankin esittää yleensä hypoteettinen sivulausetyyppi, josta ne on tehty ja jolla ne voitaisiin korvata. Todellisuudessa korvaus ei useinkaan ole luonnollinen. Kielenoppimisvaiheessa on kuitenkin relevanttia, miten hyvin oppija pystyy käyttämään sivulauseiden sijaan erilaisia infinitiivin ja partisiipin sisältäviä, liki saman asian sivulauseen kanssa ilmaisevia konstruktioita.

Luettelo suomen tavallisista lauseenvastikkeista:

1. partisiippirakenne

*Näin Villen tulevan kotiin.
He tajusivat tilanteen olleen arkaluontoinen.
Naiset odottivat kuulevansa asiasta tänään.
Kaikkialla näkyy vappupalloja.
Asiasta ei kuulunut enää puhuttavan mitään.*

eli referatiivinen lv.

Tämä on myös puhekielessä yleinen rakenne; se vastaa subjektina tai objektina olevaa että-lausetta. Sen predikaattiosana eli VP:n verbinä on aktiivin tai passiivin 1. tai 2. partisiippi genetiivissä. Subjektiosana eli hypoteettisen, korvattavan sivulauseen subjektia vastaava sana, on genetiivissä, jos se on eri kuin hallitsevan lauseen subjekti, mutta esiintyy pelkkänä possessiivisuffiksina, jos se on sama kuin hallitsevan lauseen subjekti. Nykyään subjektina olevat partisiippirakenteet ovat tavallaan ”lakanneet olemasta”, koska partisiippi voidaan jäsentää finiittisen muodon kanssa moniosaiseksi predikaatiksi (ks. ed.. predikaattilukua).

2. temporaalinen lv. eli temporaalirakenne

*Oven avautuessa kaikki hätkähtivät.
Tentin mentyä pieleen paiskoin illan ovia.
En nähnyt häntä käydessäni siellä kylässä.
Sinne mentäessä pitää kävellä kilometri.*

Tämäkin on hyvin yleinen rakenne. Myös tässä on alkuperäisen lauseen subjektia vastaamassa genetiivimuotoinen sana tai possessiivisuffiksi samoin ehdoin kuin partisiippirakenteessa. Predikaattiosana on nyt 2. infinitiivin eli e-infinitiivin inessiivi, jos rakenteen tekeminen ilmaistaan samanaikaisena päälauseen tekemisen kanssa, tai passiivin 2. partisiipin yks. partitiivi, jos rakenteen tekeminen on varhaisempaa. Alkuperäinen lause on aikaa ilmaiseva kun-lause tai vastaava.

3. Modaalirakenne

*Hän itki kaikkien nähden.
Ottamatta kantaa asiaan poistuin kokouksesta.
Heidän tietämättään et sitä kyllä tee!*

Modaalirakenne vastaa siten että -tyyppistä, tapaa tai keinoa ilmaisevaa sivulauseetta. Myönteisenä rakenne sisältää lauseen subjektia vastaavan genetiivisen nominin ja predikaattiosana 2.infinitiivin eli e-infinitiivin instruktiivin. Kielteisenä rakenteen predikaattiosana on 3. infinitiivin eli -mA-infinitiivin abessiivi. Subjektia vastaava nomini voi puuttua, jos se on samaviitteinen kuin päälauseen subjekti.

4. Finaalirakenne

*Opiskelen saadakseni opettajan viran.
Hän treenasi päästäkseen kilpailukuntoon.*

Finaalinen rakenne sisältää 1. infinitiivin eli A-infinitiivin pitemmän muodon (translatiivin), jonka possessiivisuffiksi viittaa päälauseen subjektin kanssa samaan tarkoitteeseen (useimmiten). Taustalle voi hahmottaa finaalin eli tarkoitusta kuvaavan jotta-sivulauseen.

5. Statusrakenne

*Hän tuli kotiin kirjoja kainalossa.
Pidä pää pystyssä kaikissa elämän vaiheissa!
Juhlat mielessä hän ajoi autolla ojaan.
Lintu lensi siivet vettä viistäen.
Poika tuli kouluun tukkaa haroen ja suuta väännellen.
Hän elää aina jalat maassa.*

Statusrakenne on saanut myös nimet irrallinen nominatiivi ja partitiivi tai latinaksi nominativus ja partitivus absolutus. Tällä viitataan siihen, että statusrakenteessa ei välttämättä ole lainkaan oletetun sivulauseen predikaattia vastaava nominaalimuotoa. Jos on, se on 2. infinitiivin eli e-infinitiivin instruktiivi. Predikaatiksi voi aina sen vastineen puuttuessa rakenteesta kuvitella olla-verbin: tämä taas ei semanttisesti ns. tyhjänä eli vähä informaatiota tuovana, siirry rakenteeseen lainkaan. Rakenne on silti hyvin lausemainen ja eroaa modaalirakenteesta muodollisesti aina vain siinä, että rakenteessa on sivulauseen subjektia vastaamassa nominatiivissa tai partitiivissa oleva sana (ei siis genetiivissä). Semanttisesti ero tulee siitä, että tämä nominatiivi/partitiivi viittaa asiaan, joka on päälauseen subjektin osana tai subjektin hallussa. Katso asiaa esimerkeistä!

6. agenttirakenne

*Tämä Sibeliuksen säveltämä laulu on kaunis.
Nuo ovat minun saamiani kirjeitä.
Tämä on kyllä kaikkien nähtävä elokuva!
Kirveen koskematon hongikko levittäytyi eteemme.
Kokeet ovat opettajan tarkastettavina.*

Agenttirakenne on ainoa attribuuttina esiintyvä lauseenvastikerakenne. Se vastaa relatiivista lausetta, jonka korrelaattina olisi rakenteen pääsanaksi tuleva nomini (*laulu, jonka Sibelius on säveltänyt = Sibeliuksen säveltämä laulu*). Itse relatiivisen pohjalauseen subjekti on genetiivissä eli ns. agenttina ja predikaatti on erityinen, kaikissa sijoissa taipuva agenttipartisiippi, jonka tunnus on -mA. -mA-partisiipin kielteinen muoto on -mAtOn-partisiippi, joka on lähellä normaalia adjektiivia. Molemmat -mA-jakson sisältävät rakenteet kertovat tekemisestä, joka on päälauseen tekemistä aiempaa. Jos halutaan kertoa samanaikaisesta tai tulevasta tekemisestä, käytetään rakenteen predikaattiosana passiivin 1. partisiipin muotoja. Tällöin rakennetta voi käyttää myös adverbiaalina ilman pääsanana olevaa substantiivia.

Idiomin kaltaisiksi ovat tulleet joskus lauseenvastikkeiksi ehdotetut kvasirakenne (*Hän oli tietävinään asiaan/Olin muistavinani kaiken*), fatumrakenne (*Tulkoon kaikki, mitä on tullakseen*) ja kvantumrakenne (*Tietääkseni kaikki on jo käsitelty; Totuuden sanoakseni en ymmärrä lauseenvastikkeita*). Nämä on helppo jäsentää sana sanalta heti alkuaankin, vaikka ne muodostavatkin lauseeseen myös VP:n. Ns. fortutiivinen rakenne jäsentyy jo predikaatiksi (ks. luennon alussa olleita verbiliittopredikaatteja): *Kaikki tuli tehdyksi/Sain sanotuksi asiani eilen*.

Muut nominaalimuodon sisältävät verbilausekkeet/rakenteet

Lauseenvastikkeet ovat luonnollisesti myös omia lausekkeitaan, verbilausekkeita. Näitä on nominaalimuotojen ympärillä paljon muitakin. Erona lauseenvastikkeisiin on yleensä hieman löyhempi sisäinen rakenne, merkityksen vaihtelevuus ja tämän kaiken takia helpompi jäseneltävyys sanatasoisestikin lauseenjäseniksi. Toisin sanoen näiden jäsentelyssä välivaihe VP:nä ei ole ihan pakollinen.

Tällainen yleinen lauseke on 1. infinitiivin lyhemmän muodon ympärille muodostuva infinitiivirakenne aika usein, kun se on subjekti, objekti tai attribuutti:

a) subjekti

On	hauska	nähdä	sinut.
pred.	predvi	subj.	obj.

b) attribuutti

Halu	nähdä	sinut	toi	minut	tänne.
subj.	attr.	obj.	pred.	obj.	advli

c) objekti

Hän	halusi	nähdä	sinut	minua	aiemmin.
subj.	pred.	obj.	obj.	advli	advli

Tapauksessa c on mahdollista myös nähdä verbiketju *halusi nähdä* kokonaisena predikaattina (ks. ed. predikaattilukua).

Toisenlainen tilanne tulee nesessiivisten, yksipersonaisten verbien kanssa. Niiden subjekti on genetiivissä (jos genetiivisubjektius hyväksytään), jolloin rakenne kyllä avautuu:

Hänen	täytyi	nähdä	sinut	eilen.
subj.	pred.	obj.	obj.	advli

Tätä tapausryhmää on joskus silti sanottu lauseenvastikkeeksi ja jäsennetty siten, että predikaatiksi ja ainoaksi hallitsevan lauseen jäseneksi jää nesessiivinen verbi ja infinitiivirakenne on subjekti kokonaan, siis ns. **nesessiivirakenne**:

Hänen	täytyi	nähdä	sinut	eilen.
	pred.			
		subj.		
subj.osa		pred.osa	obj.	advli

Myös infinitiivi yksin on jäsennetty subjektiksi, jolloin genetiivimuotoinen nomini jää adverbialiksi:

Hänen	täytyi	nähdä	sinut	eilen.
advli	pred.	subj.	obj.	advli

Nesessiivinen rakenne esitellään joskus jopa omana, suomen kielen nesessiivisenä lausetyyppinä. Nesessiivirakenteen ydin, kahden verbin liitto, jäsennetään nykyään usein myös moniosaiseksi predikaatiksi, jolloin päästäänkin edellä mainitut karikot ohittavaan tulkintaan (ks. predikaattilukua edellä).

Tälle on sukua ns. **permissiivinen rakenne**, joka tulee kyseeseen vain verbien *antaa, käskeä, sallia* ja *suoda* kanssa ja on vastaavasti objektina joskus kokonaan:

Hän	antoi	minun	tulla	luoksesi
subj.	pred.		obj.	
		subj.osa	pred.osa	advli

Ratkaisun edut näkyvät, kun alkaa miettiä, miten sanatasoinen alkujäsennys kohtelisi muotoa *tulla*.

Erittäin yleinen on attribuuttina oleva, 1. tai 2. partisiipin ympärille muodostuva lauseke. Esim.:

Tuo mies on paljon maailmaa nähnyt tiedemies Helsingin yliopistosta.
Kaikille opiskelemaan tänä vuonna päässeille pääaineopiskelijoille tarjotaan uutta kursssia.
Kirjastossa näin ahkerasti lukevan serkkuni, joka valmistelee väitöskirjaansa.
Meitä kaikkia ilahduttanut tieto hänen terveydentilastaan saapui eilen.

Tällaiset attribuuttisanat ovat verbejä ja saavat siis objekteja ja adverbiaaleja. Niistä saattaa kehittyä ajan oloon adjektiivisempia sanaluokaltaan. Vertaa seuraavia (ja katso monistetta attribuuteista).

Hän on aivan viehättävä ihminen.
Hän on kaikkia viehättävä ihminen.

Muuten infinitiivit ja partisiipit useimmiten ovat lauseissa adverbiaaleja ja jäsentyvät lausekkeensa lisäksi hyvin myös sanatasoisesti samalla tavalla. Katso seuraavia 3. inf:n (ma-inf:n) muotoja:

Hän tuli hakemaan sinut elokuvaan.
Yritä nyt uudelleen tavoittaa häntä soittamalla kännykkään!
Äiti tuli isovanhempia hoitamasta.
Kyllä se onnistuu ahkerasti harjoittelemalla.

4. infinitiivi on kyseessä vain vanhahtavissa ja vähätaajuisissa ilmauksissa:

Sinne on meneminen ajoissa/Tänne ei ole tulemista.

Näissä sen jäsentyy predikaatiksi yhdessä olla-verbin kanssa ja on luonteeltaan nesessiivinen.

Myös 5. infinitiivi jäsentyy predikaatiksi yhdessä pääverbin kanssa:

Hän on tekemäisillään virheen/Olin menemäisilläni nukkumaan.

b) Subjektittomuus, geneerisyys, passiivisuus

Subjektittomuus

Suomen kielen tekstilauseille on ominaista laaja subjektittomien lauseiden määrä. Tähän on monia syitä, joista seuraavassa luetellaan tavallisimmat.

Ensiksikin jo suomen peruslausetyypeissä on subjektittomia lauseita: säälauseet ovat vain verbin tarvitsevia, kokijalauseet tarvitsevat objektin ensimmäiseksi nominikseen ja myös tuloslauseissa nykyisen ISK:n tulkinnan mukaan puuttuu subjekti (ks. lukua 5).

Kun lauseen predikaattiverbi on yksipersonaisessa passiivissa, lauseessa ei ole subjektia vaan ainoa pakollinen nomini transitiivilauseissakin on objekti: *juostaan/ostettiin talo*. Suomen passiivi on aina henkilötekijäinen ja ilmaisee epämääräistä eli indefiniittistä persoonaa. Sen yhteydessä on agenttirakenne mahdoton, vaikka vanhassa kirjakielessä ja nytkin usein spesifistä tekijää ilmaistaan eräillä adpositioilla: *päätös tehtiin hallituksen toimesta/määräys tuli poliisin taholta* jne. Suomen passiivi on siis aika persoonainen; sitä onkin joskus sanottu 4. persoonaksi.

Subjektittomuutta aiheuttaa myös ns. nollapersonalauseen runsas käyttö varsinkin puhekielessä. Siinä predikaatti on aina yksikön 3. persoonan muodossa ja ilmipantua subjektia vastaa tilanteessa puhuja (joskus kuulija tai muu henkilö): puhuja voi viitata itseensä tai kuulijaan ”persoonattomasti”. Vaikka viittaus periaatteessa on näissä lauseissa geneerinen eli subjektiksi tulisi mikä tahansa henkilö, on viittaus tilanteessa siis usein selkeästi tulkittavissa puhujan itseensä. (Ks. seur..)

Imperatiivin 2. persoonan ollessa kyseessä ei subjektia tule lainkaan verbin taivutuksen morfologiaan, koska kyse on persoonapäätteen nollamorfista: *tule/tulkaa*. Muissa moduksissa subjekti voi inkorporoitua predikaattiverbiin ja tulla ilmaistuksi vain persoonapäätteellä, jos kyse on 1. tai 2. persoonan subjektista. Näissä kaikissa tapauksissa lauseesta puuttuu vain subjektina oleva nomini, ei subjektia sinänsä.

Tyypillistä on myös tekstilauseissa yleinen ellipsin mahdollisuus subjektinkin kohdalla, jos sama subjekti toistuu esimerkiksi rinnasteisissa ja peräkkäisissä lauseissa: *Ville juoksee ja (Ville) ui paljon kesäisin*. Ellipsi on aina palautettavissa ja aina semanttisesti läpinäkyvä lausekkeen poisjätö näissäkin tapauksissa.

Seuraavassa katsotaan tarkemmin geneerisyyttä ja passiivisuutta, jotka molemmat ovat pohjimmiltaan semanttisia ilmiöitä. Niillä molemmilla on kuitenkin rajallisempi muodollinen vaikutus suomen syntaksin rakenteisiin nimenomaan lauseen subjektittomuutena silloin, kun lauseessa on geneerinen tai passiivinen predikaattiverbi.

Geneerisyys

Geneerisyys on referenssityyppi, jossa ei viitata mihinkään erityiseen ajallis-paikalliseen asiantilaan eikä toistuviin asiantiloihin eikä mihinkään erityiseen tarkoitteeseen. Lauseen ja predikaattiverbin geneerisyys on siten ”tempuksettomuutta”, ”abstraktiutta”, tyypillisyyttä ja nominin geneerisyys sitä, että viitataan sen tarkoitteiden kokonaisuuteen, lajiin tai koko kategoriaan siten, että mikä tahansa yksilö voisi olla referenssin tarkoitteena kaikkien eli koko kategorian puolesta.

Geneerisiä lauseita, joissa sekä subjekti että predikaatti on käsitettävissä geneerisiksi:

- a) *Kissa syö kalaa.*
- b) *Pääskynen on muuttolintu.*
- c) *Koiralla on neljä jalkaa.*
- d) *Norsu elää vanhaksi.*

Predikaattiverbin geneerisyyttä:

- e) *Liisa puhuu hyvin saksaa.*
- f) *Kalle suuttuu helposti.*
- g) *Minä en kuule korkeita ääniä.*

Nominin geneerisyyttä:

- h) *Paavi pitää puheensa Pietarinkirkon parvekkeelta.*
- i) *Presidenttimme asuu Mäntyniemessä.*
- j) *Pyörä on hyvä kulkuväline.*

Geneerisen lauseen ja usein toistuvaa tekemistä ilmaisevan lauseen erottaminen vaikeaa. Samoin geneerisyys on joskus kyseenalaista, kun käytetään nominin muotona yksikön sijasta monikkoa. Usein tämä kyllä käy:

- a) *Koirilla on neljä jalkaa.*
- b) *Kissat syövät kalaa.*

mutta ei ole sama asia, kun sanotaan:

- c) *Suomalainen ostaa miestenlehtiä vuodessa 4 miljoonaa kappaletta/Suomalaiset ostavat ...*
- d) *Nainen käyttää Iranissa huntua/Naiset käyttävät ...*
- e) *Mies pukeutuu housuihin/Miehet pukeutuvat ...*

Monikon nominatiivin tulkinta ei ole ”luokkansa edustaja” vaan kollektiivinen yleistys mahdollisten tarkoitteiden (ekstension)joukosta: ”Maksimaalinen kokonaisuus, joka joko on olemassa tai on kontekstin antamissa oloissa mahdollinen, realistinen ja relevantti” (Vilkuna). Esim.

- a) *Roomalaiset hävittivät Karthagon.*
- b) *Hiiret ovat taas käyneet kesämökin komerossa.*
- c) *Virén innosti pikkupojat tiilimurskalle.*
- d) *Opiskelijat eivät mielellään ota lainaa.*

On lisäksi erotettava distributiivinen tulkinta eli ”jokainen joukon jäsen yksittäin”, esim.

- a) *Kirjat maksoivat 10 euroa.*
- b) *Miehillä oli kirveet mukanaan.*
- c) *Opiskelijoilla tulee olla tentissä kynät mukana.*

Geneerinen lause eli nollasubjektilla

Syntaksissa geneerinen lause on lauserakenne, jossa predikaattina on yks. 3. persoonan muoto ja jossa ei ole mainittu mitään erityistä subjektia vaan subjektiksi voi ajatella kenen tahansa ihmisen. Tätä lausetta sanotaan myös nykyään nollapersoonalauseeksi tai ”kadonneen henkilön” lauseeksi. Germaanisissa kielissä lausetta vastaa muodollisen subjektin sisältävä lause, esim. ruotsissa subjektina on *man*. Esim.

- a) *Kun (x) käy torilla, (x) näkee kaikenlaista.*
- b) *Täällä (x) viihtyy.*
- c) *Ei kaikkea voi tietää.*

Aina kuviteltava x ei jäsenny subjektiksi:

- d) Jos olisi loma, voisi lähteä Lappiin hiihtämään.*
- e) Jos väsyttää, on paras levätä.*

Nollapersoonalauseen alussa on subjektin puuttuessa jokin muu nominaalinen jäsen, yleensä se, josta jotain lauseessa sanotaan eli lauseen teema. Tällaisen puuttuessa paikan voi täyttää esimerkiksi merkitykseltään avoin sitä-sana tai adverbiaalinen tässä-muoto:

- f) Sitä ihmettelee, miten nopeasti aika menee.*
- g) Tässä ei oikein tiedä, mitä tekisi seuraavaksi.*

Puhekielessä käytetään usein sitä-sanaa näissä lauseissa runsaasti muutenkin, esim.:

- h) Minne sitä kotoaan lähtisi?*
- i) Kyllä sitä kaikenlaista saa kuulla, kun pitää korvansa auki.*
- j) Ei sitä koko päivää jaksakaan lukea tenttiin.*

Nollasubjekttilause-termi kuvaa hyvin sitä, että lauseen subjekti on persoonaltaan ”nolla”, ja subjektin paikka täyttyy usein vasta tilanteen avulla eli pragmaattisesti tulkiten. On tavallista, että puhuja asettaa itsensä nollasubjektin paikalle ja puhuu siten omista kokemuksistaan ja havainnoistaan ikään kuin tyypitellen ne yleisiksi. Merkityksen kannalta voidaan puhua nollapersoonasta, joka personoituu vasta tilanteessa. Usein puhuja ottaa viittauksen mahdolliseksi täyttäjäksi myös kuulijan; näin ymmärtäneen kuulija kotioiloissa seuraavat lauseet:

- k) Tätä ohjelmaa ei kyllä jaksakaan katsoa kauan.*
- l) Nyt haluttaisi lähteä elokuviin*
- m) Pitäisi kai tiskata.*

Lausetta voi pitää varsinkin kuulijaviitteisenä joskus myös kohteliaisuuden yhtenä ilmenemiskeinona. Toisaalta se on yksi tyyppi pragmaattista ns. epäsuoraa viestintää.

Passiivisuus

Passiivi on perinteisesti verbin taivutuksen toinen pääluokka aktiivin ohella. Aktiivi merkitsee semanttisesti sitä, että lauseen subjekti itse suorittaa kontrolloiden ja intentionaalisesti verbin ilmaisemaa tekemistä, ts. on agentin semanttisessa roolissa, esim.

- a) *Mies avaa oven.*
- b) *Koira juoksee polulla.*
- c) *Lapset leikkivät pihalla.*
- d) *Tyttö kirjoittaa kirjettä.*
- e) *Kalle löi Villeä.*

Tällainen aktiivin ja passiivin distinktio sopii hyvin transitiivilauseisiin, mutta universaalisti passiivi on mutkikkaampi ilmiö; yleensä silti aina on kyse alkuperäisen subjektin siirtymisestä johonkin muuhun lauseenjäsenasemaan, kuten germaanisissa kielissä: germaanisissa kielissä voi passiivilauseissakin ilmaista yksilöidysti tekijän tai tekijät agenttikonstruktion avulla, esim. *John hit Bill* -lauseesta tulee passiivissa *Bill was hit by John*, jolloin alkuperäinen objekti tulee uudeksi subjektiksi ja alkuperäinen subjekti vaihtuu agenttikonstruktion.

Passiivilause on suomessa kyseessä, kun teon tai toiminnan kohde ilmaistaan ja kun varsinaisena suorittajana on toinen ihminen tai toiset ihmiset, joiden identiteettiä ei kuitenkaan lauseessa ilmaista, esim.

- a) *Villeä lyötiin.*
- Kohteena voi olla myös muu kuin ihminen, tekijänä on silti aina ihminen/i ihmiset:
- b) *Koira juoksetettiin polulla.*
 - c) *Kirjettä kirjoitettiin iltamyöhään.*
 - d) *Ovi avattiin yllättäen.*

Suomen kielen passiivin omalaatuisuus on se, ettei tekijää/tekijöitä sen yhteydessä voi tarkkaan ilmaista. Tekijäksi tulee aina luonnostaan ”epämääräinen, inhimillinen toimija”. Passiivia onkin sanottu indefiniittiseksi 4. persoonaksi. Onhan sillä oma persoonapäätte -Vn myös morfologisesti.

Passiivilauseesta eli tarkemmalla termillä yksipersonaisesta passiivilauseesta tulee suomen kielessä siten sellainen, että siinä on predikaattiverbinä passiivinen persoonamuoto ja siinä ei ole mitään subjektia tai agenttikonstruktiota. Indefiniittiseen tekijäjoukkoon voi kuulua myös puhuja itse. Niinpä passiivista onkin tullut jo vakiintunut monikon 1. persoonan muoto puhekielessä. Esim.

- a) *Lähdetään jo elokuvaan!*
- b) *Sitten me tultiin tänne ja aamulla jatkettiin matkaa Helsinkiin.*

Tämä morfologisen passiivin käyttö on pidettävä erossa passiivin yleisestä käytöstä!

Yksipersonaiset passiivilauseet ovat suomessa hyvin yleisiä. Niiden yhteydessä tekijä/tekijät tulevat yleensä ilmi kontekstista tai ainakin rajautuvat kontekstin antamien vihjeiden avulla. Passiivilause on geneeriseen lauseeseen verraten toiminnallisempi ja konkreettiseen ajallis-paikalliseen asiantilaan viittaava: vertaa seuraavia lauseita:

- a) *Täällä viihtyy!* *Täällä viihdytään!*
- b) **Täällä ostaa kaljaa.* *Täällä ostetaan kaljaa!*
- c) *Sen nyt tietää* *Se nyt tiedetään!*
- d) *Koneen voi tilata kupongilla.* *Kone voidaan tilata kupongilla.*
- e) *Nyt nukahtaa helposti.* *Nyt nukahdetaan helposti.*
- f) *Eilen pidettiin ristiäiset.*
- g) *Ravintolassa juhliittiin.*

h) *Olisipa nyt auto.*

i) *Lukeminen kehittää ihmisenä.* = *h ja i* = henkilö x on kokija, ei enää tekijä!

Uusi Iso kielioppi erottaa monipersonaisia passiivirakenteita; näissä merkitys on passiivinen mutta kohteen roolissa olevan sanan morfologinen muoto vaikuttaa predikaattiverbin taiputukseen, esim.

j) *Kosonen tuli valituksi*

k) *Mies joutui auton yliajamaksi.*

l) *Asia on hyvin hoidettu./Nämä kirjat ovat palkitut/palkittuja/Tapaukset ovat poliisin tutkittavina.*

m) *Asiat hoituvat.*

Yksipersonainen passiivilause on kerronnassa samanlainen epämääräistin kuin monikon 3. persoona, kun tätä käytetään esim. epämääräisen *ne*-subjektin kanssa:

a) *Aina köyhiä sorretaan.*

b) *Aina ne sortavat köyhiä.*

Aktiivin ja passiivin välissä

Esimerkki *Asiat hoituvat* viittaa siihen, että (liki) passiivista merkitystä voidaan ilmaista myös johtimilla. Tällöin merkitys voi vaihdella, mutta kyse on aina siitä, että nominin tarkoite on toimintaan nähden jollain lailla passiivinen. Maailman kielissä onkin semanttisesti aktiivin ja passiivin välissä luokkia, joita on sanottu mm. **mediumiksi**. Tällöin puheena oleva x ei (a) itse toimi johonkin nähden (kuten aktiivissa) mutta (b) hän ei myöskään ole toiminnan ulkoinen kohde (kuten varsinaisessa passiivissa) tai (c) hän itse toimii ja on toiminnan kohde. Aina hänessä itsessään tapahtuu jotain joko automaattisesti tai jonkin toiminnan tuloksena, ja toimijan ja kohteen selvä distinktio (kuten aktiivissa ja passiivissa) hämärtyy, esim.

a) *Jokainen vanhenee.*

b) *Kyllä asia siitä hoituu.*

c) *Mitähän tästä kehkeytyy?*

d) *Kuva peilautuu vedestä.*

e) *Ovi avautui yllättäen.*

Suomen kielessä puhutaan johto-opissa automaattisista (esim. a-d) ja passiivisista verbeistä sen mukaan, onko ulkopuolista toimijaa kuviteltavissa. Seuraavissa on, joten johdokset on tulkittava passiivisiksi:

e) *Lompakko löytyi kadulta.*

f) *Liikenne ruuhkautui eilen illalla.*

Refleksiivisissä verbeissä tekijä ja kohde ovat sama, subjekti itse. Lauseissa ei siten ole objektia:

h) *Nainen peilautui hetken eteisessä.*

i) *Peseydytkö usein saunassa?*

j) *Hän kirjoittautui jatko-opiskelijaksi.*

PASSIIIVISTA MERKITYSTÄ vastaa siis kieliopissa sekä morfologinen johdosryhmä että morfologinen taiputuskategoria. Automaattisuus ja refleksiivisyys ovat ainoastaan johto-opin johdosryhmiä.

Lisäksi: kausatiivisuus

Kausatiivisuus eli kielenulkoisten syy- ja seuraussuhteiden kielentäminen on lauseen semanttisen kokonaisrakenteen muodostumisessa olennainen, kun kyse on transitiivisista ja intransitiivisista lauseista. Ne kuvaavat toimintaa ikään kuin kausaalisen syyketjun järjestyksessä, esim. *Poika antoi kirjan tytölle*: ensin tekijä, sitten teko, sitten hyötyjä; toiminnassa kirja siirtyy pojalta tytölle ajallisessa järjestyksessä. Lauseen rakenne on ajallisen järjestyksen kuva, ikoni.

Passiivilauseissa ja usein muutenkin tämä kausaalinen ketju rikotaan ja asia esitetään järjestyksessä, joka ei vastaa sen ajallista tapahtumaketjua. Jos toiminnassa on mukana erityinen aiheuttaja (rooli), se olisi ikonisessa järjestyksessä ennen tekijää, siis esim.

Opettaja juoksutti oppilaita liikuntatunnilla metsässä.

oikeastaan siis: opettaja aiheutti - oppilaat juoksivat

Passiivisessa lauseessa lopputulos tulee ensin: *talo rakennettiin viime kesänä*. Edellä olleessa esimerkissä kohde tulee ensin: *oppilaita juoksutettiin liikuntatunnilla metsässä*.

Suomessa verbien kausatiivisuus on johdostyyppi (johtimina -tA, -ttA, -UttA yms.) mutta ei taivutustyyppi. Aiheuttaja ja tekijä pitää siis pilkkoa eroon lauseesta semanttisesti. On huomattava, että lauseissa, joissa aiheuttaja on subjektina (kun verbinä on kausatiivinen verbi) on agentin roolissa oleva tekijä usein adverbiaali tai objekti. Esim.

Hän laulatti meitä.

Hän laulatti meillä yhden laulun.

Kausatiivisuus näkyy syntaksin rakenteissa selvimmin tunnekausatiivilauseessa eli kokijalauseessa, vaikka tässä peruslauseetyypissä itse aiheuttajaa ei tarvitsekaan mainita. Se on silti implisiitisti aina lauseessa mukana. Esimerkiksi:

Minua nukuttaa (x).

Heitä alkoi suututtaa (x).

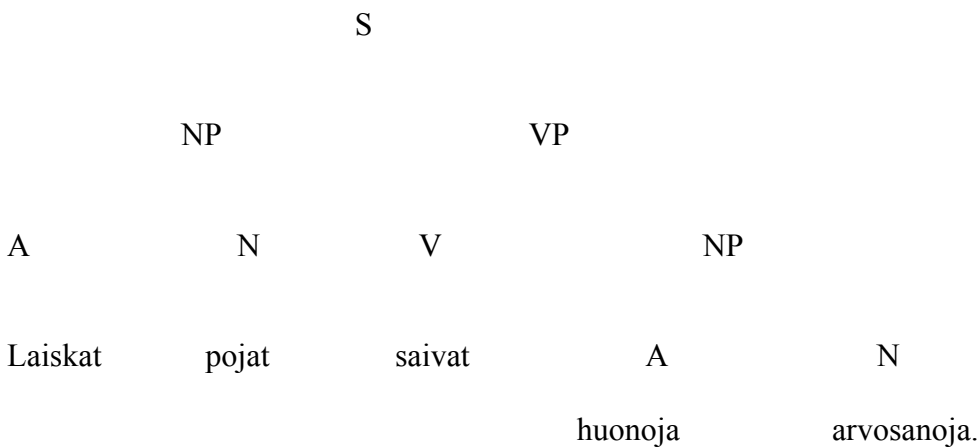
Opiskelijaa pyörrytti (x).

c) Kongruenssi ja rektio

Kongruenssi on Hakulisen ja Ojasen kielitieteen termistöä käsittelevän teoksen mukaan ”taivutusopillinen yhdenmukaisuus syntagmaattisesti toisilleen lähekkäisten muotojen, esim. subjektin ja predikaatin tai attribuutin ja pääsanan kesken”. Kongruenssi on siis lineaarinen ilmiö, ja sitä voi olla sekä lausekkeiden sisällä että lausekkeiden rajojen yli (esim. subjektin ja predikaatin välillä eli NP:n ja VP:n kesken).

Kongruenssiin osallistuvista lauseen jäsenistä toinen määrää toisen muodon; määräävä jäsen on kongruenssin laukaisin. Se siirtää oman muotonsa ja sen mukaisen merkityksen myös siihen jäseneen, jonka se ”pakottaa” samaan muotoon. Niinpä subjektina oleva nomini siirtää oman lukunsa, yksikön tai monikon, predikaattiverbiin, jota taivutetaan yksikköön tai monikkoon subjektin mukaan: *kissa naukuu/kissat naukuvat*. Sanotaan, että predikaatti kongruoi subjektin kanssa luvussa eli että predikaatti noudattaa subjektin, laukaisimen, ”määräystä”.

Kongruenssin lineaarista luonnetta voidaan havainnollistaa seuraavalla, ”oikeaoppisella”, puudiagrammilla:

Noin 3/4:ssa maailman kieliä on jonkinlaisia kongruenssi-ilmiöitä. Kongruenssi lisää yleensä lauseen jäsenten muodollista samankaltaisuutta eli on usein syntaktista assimilointumista. Tämä näkyy mm. suomessa, kun adjektiiviattribuutti saa saman sijapäätteen (eli kongruoi sijassa) kuin pääsanana oleva substantiivi: *pienessä valkoisessa veneessä/pieniin valkoisiin veneisiin/pienittä valkoisista veneittä*. Samoin latinassa: *opera omnium virorum veterum* (‘kaikkien vanhojen miesten teot’). Tästä juontunevat osin ilmiön englanninkieliset nimet concord ja agreement.

Kopioituva muotoaines voi myös olla fonologisesti erilainen kuin laukaisimessa oleva, jolloin assimilointivaikeutta ei synny: ruotsin spesies kopioituu kyllä adjektiiveihin mutta ei samoin foneemein, esim. *en god pojke, den goda pojken* (-a ja -n).

Suomen kielessä kongruoivia merkitysaineita ovat seuraavat:

1. adjektiiviattribuutin ja pääsanan välillä LUKU ja SIJA.
2. predikaattiverbin ja subjektin välillä: LUKU ja PERSONA.
3. persoonapronominin genetiivimuodon ja possessiivisuffiksin yhteys: POSSESSIIVI.
4. imperatiivin kieltomuodoissa: MODUS.
5. puhekielessä hyvin yleisesti passiivin kieltö- ja liittomuodoissa: PASSIIVI.

Kyse on aina saman merkityksen toistosta. Esimerkkejä:

*Pienessä valkoisessa veneessä purjehti nuoria iloisia miehiä.
Miehet istuivat lähekkäin ja keskustelivat jostain, mutta yksi heistä istui yksin puhumatta.
Minä luen nyt tenttiin, vaikka hyvä olisi, että me lukisimme yhdessä, kuten te luette kuulemma aina.
Minun pyöräni varastettiin pihalta, vaikka sinun pyöräsi olisikin ollut helpompi varastaa.
Älkää valittako kaikesta!
Älkäämme ajatelko toisista aina vain pahaa.
Sinne ei oltu menty ajoissa, minkä takia tulipaloo oltiin sammutettu hyvin rajallisin miesjoukoin.
Ollaan tehty kaikki voitavamme, mutta kutsua ei olla vain saatu ajoissa.*

Kongruenssi on suomen kielessä vahvinta tapauksessa 1, mutta siinäkin on mahdollisuus inkongruenssiin eräiden adjektiivien ollessa taipumattomia ja muulloinkin, kun pääsanana on instruktiivi tai partitiivi: *tällä tavoin, monella tapaa, sillä tavoin, iloissa mielin, pikku ongelmia, suurissa määrin, yksissä tuumin.*

Verbien lukukongruenssi horjuu yksikön ja monikon 3.persoonan välillä, sillä usein yksikköä käytetään, vaikka subjekti on monikossa: *pojat juoksee/nyt ne näkee kaiken/ne on aina tienneet sen.* Persoon- ja lukukongruenssi rikkoutuu kokonaan, kun passiivista muotoa käytetään monikon 1. persoonassa aivan yleisesti, imperatiivissa peräti yksinomaankin: *mennään meille!/me on nähty jo se elokuva/me matkustetaan Italiaan/kyllä me luettiin kaikki ohjeet.*

Possessiivisuffiksien käyttö varsinaisen omistuksen yhteydessä on horjuvaa: *minun kirja* korvaa usein kongruoivan *minun kirjani* -ilmauksen. Muuten suffiksien käyttö elää hyvinkin, esimerkiksi infinitiiveissä, joissa ne viittaavat tekijään: *tulin nähdäkseni sinut/käydessämme siellä kaikki oli hyvin.*

Kun kongruenssissa toistetaan merkitystä ja usein käytetään samaa muotoaineista, kongruenssi helpottaa puheen tunnistamista ja tulkintaa. Kongruenssi voidaankin nähdä redundanssina, liikanaisuutena, puhtaan ekonomisen viestinnän kannalta. Psykologisesti sillä jo yleisyyttä on kuitenkin tarpeellinen viestinnällinen, selkeyttävä funktio.

Joskus kongruenssille on kehittynyt muitakin tehtäviä: suomessa sillä voi katsoa olevan distinktiivinen tehtävä silloin, kun subjektina on possessiivisuffiksillinen nominatiivi. Tällöin yksikkö ja monikko ovat samanasuisia ja kongruenssi kertoo, kummasta on kyse: *kirjani on kadonnut/kirjani ovat kadonneet.* Lukusanojen kanssa kongruenssilla ilmaistaan, että lukumäärä on myös maksimimäärä: *Kaksi vankia ovat karanneet,* jolloin vankeja on ollutkin vain kaksi, *contra kaksi vankia on karannut,* jolloin vankeja on ollut enemmän.

Kongruenssi on ilmiö, joka ei koskaan ole kiinni sanoista vaan niiden asemasta lauseessa. Siten jokainen monikollinen, subjektina oleva nomini laukaisee predikaattiverbiin kohdistuvan lukukongruenssin. Ilmiö ei siten ole leksikaalinen vaan syntaktinen, rakenteellinen.

Rektio on päinvastoin nimenomaan leksikaalinen ilmiö: sillä tarkoitetaan sanan/lekseemin kykyä vaatia siihen liittyvä toinen sana määrämuotoon. Tämä toinen sana on yleensä täydennys eli pakollinen lisä mutta voi olla myös määräite. Niinpä verbi *pitää* vaatii aina pitämisen kohteen elatiiviin. Semanttisesti kyse on kyllä objektiin rinnastuvasta kohteesta, mutta *pitää*-verbi ei vain ”hyväksy” syntaktisen säännön mukaista objektia vaan oman vaatimuksensa mukaisen elatiivin: *pidän sinusta.* Suurin osa tunneverbeistä käyttää normaalia objektia eli niillä ei ole omaa rektiota: *rakastan/ihailen/vihaan/pelkään/kummeksun/paheksun/palvon sinua.*

Adpositioilla on rektion mukaan suomessa yleensä täydennyksenä oleva pääsana genetiivissä tai partitiivissa: *kelloa ympäri, kellon ympäri, sinun takiasi, häntä varten, yli pihan, kautta aikojen, aittaa vasten.* Sijavaihteluun - jos se on mahdollista - liittyy semanttinen ero: *pihan ympäri/ympäri pihan, pihaa ympäri/ympäri pihaa.*

d) Sanajärjestys

Kieliopillinen vapaus

Suomen kielen sanajärjestyksestä sanotaan usein, että se on ”vapaa”. Tällä tarkoitetaan sitä, että mikään kieliopillinen tehtävä ei ratkea sanajärjestyksen avulla lauseessa: sanojen taivutusmuoto kertoo sanojen tehtävän eli lauseenjäsenaseman, olkoon sanan paikka lauseessa mikä tahansa. Ensi sijassa asia näkyy predikaattiverbin argumenttien kohdalla: esimerkiksi lauseet *Poika näki tytön* ja *Tytön näki poika* ja *Näki tytön poika* ja *Tytön poika näki* ja *Poika tytön näki* säilyttävät aina sanan *poika* subjektina ja sanan *tytön* objektina. Nominatiivi on näet subjektin sija eikä ko. lausetyypissä voisikaan olla genetiivisubjektia (jos se siis ylipäänsä hyväksytään, ks. lukua 6b). Genetiivi taas on objektin sija silloin, kun lauseessa on nominatiivisubjekti eli aktiivisen predikaattiverbin sisältävissä lauseissa.

Ero germaanisten kielten tiukempaan sanajärjestykseen on osin ollut synnyttämässä käsitystä suomen kielen sanajärjestyksen vapaudesta. Ruotsissa ei edellisen esimerkin kaltainen sanojen siirtely onnistuisi ilman, että jo subjektin ja objektin tehtävät sekoittuvat: *pojken såg flickan* on eri asia kuin *flickan såg pojken*. Subjekti vaihtuu ja sen mukana objekti. Ainoa tapaus, jossa sanajärjestyksellä on samanlainen distinktiivinen tehtävä myös suomessa, on seuraava:

tytöt näkivät pojat vs. pojat näkivät tytöt

Kun molemmat argumentit ovat monikon nominatiivissa, on ennen verbiä oleva subjekti, verbin jäljessä oleva objekti. Tällöinkin epäselvyys seuraa vain, jos se on semanttisesti mahdollinen: *Hirvet ampuivat kyläläiset* -lauseessa tuskin kukaan luulee hirvien alkaneen käyttää aseita.

Vapauden rajat käyvät ahtaammiksi, jos tarkastellaan yhdyslauseiden ja varsinkin nominaalisten rakenteiden sanajärjestystä. Merkitysero tulee aika suureksi seuraavissa minimipareissa:

Lapsi näki, ettei ovesta pääse.

Lapsi näki, ettei pääse ovesta.

Isäntä käski vieraan syödä.

Isäntä käski syödä vieraan.

Temaattinen sidoksisuus

Kun lausetta käytetään tekstilauseena (siis puheen ja kirjoituksen lauseena, ks. lukua 2c), sen sanajärjestys ei voi olla mikä tahansa, vaan sanajärjestysvalinnat kytkeytyvät aina informaation kulkuun tekstissä: puhuja ja kirjoittaja sijoittavat yleensä vanhaa tai muuten tuttua tietoa sisältävän lauseenjäsenen lauseen alkuun ennen predikaattia. Kuulija ja lukija tietävät silloin, mihin viitataan ja mistä jotakin sanotaan. Tätä tuttua tietoa sisältävää lauseen osaa sanotaan lauseen teemaksi funktionaalisen syntaksin mukaan. Predikaattiverbi ja sen jälkeen tulevat nominaaliset jäsenet taas sisältävät yleensä uutta tietoa ja ovat ns. reema lauseessa.

Seuraavat esimerkit selvittänevät asiaa:

teema

*Ahtisaari
Minulla*

reema

*vieraili eilen maatalousnäyttelyssä Virroilla.
on liput huomiseen näyttökseen.*

*Tuolta pojalta
Siitähän
Häntä
Sievistä
Äskeiseen tekoon
Tästä
Suomessa*

*voi kysyä kaikkea jalkapallosta.
minä en tiedä mitään.
en ole nähnyt kuukauteen.
pidetään Suomen parhaana uimarina.
en ole syyllinen.
kai oli jo puhetta?
uhkaa sairaanhoitajien lakko.*

Tuttuus voi teemaan tulla yleisestä (kulttuuri)tiedosta (*Ahtisaari, Suomessa, Sievistä*) tai - usein - edeltävästä tekstistä tai ympäröivästä tilanteesta (*häntä, tästä, tuolta pojalta, minulla*). Teemana voi olla mikä tahansa nominaalinen lauseenjäsen, eikä sen siis tarvitse olla lauseen subjekti. Joskus teema/reema -termiparin asemesta on käytetty paria topiikki/kommentti.

Kun suomen sanajärjestys on lauseen sisäisten kieliopillisten rajoitusten kannalta melko vapaa, sanajärjestys ”vapautuu” hyvin avoimeen temaattiseen vaihteluun. Suomessa tekstilauseiden sanajärjestyksen säätelee siis ensi sijassa puheen ja kirjoituksen teemankulku, jonka mukaan kukin lause järjestyy siten, että teemaksi tuleva lauseenjäsen - mikä tahansa NP - tulee alkuun ja reemaksi tuleva(t) loppuun.

Lauseen sanajärjestys kenttä-käsitteen avulla

Tekstilauseiden mahdollisia sanajärjestysvaihtoehtoja lähestytään Isossa suomen kieliopissa kenttä-käsitteen avulla. Lause voidaan sen mukaan jakaa muutamaaan vakiopaikkaan, kenttään, joihin eri jäsenet sijoittuvat informaationsa mukaisesti. Seuraavassa kaavio asiasta:

AVAUS	ALKUKENTTÄ esikenttä+teemapaikka	LOPPUKENTTÄ	LOPETUS
<i>jaha okei</i>	<i>uutta vuotta siellä minä</i>	<i>nyt juhliitaan käyn tarkastamassa asian</i>	<i>eikö niin?</i>
	<i>tämä tämä tämä</i>	<i>on hauskaa hauskaa ole on hauskaa</i>	
<i>joo,</i>	<i>ei itketkö milloin osataan</i>	<i>sinä? tämä tämä tapahtui? riidellä.</i>	<i>vai mitä?</i>

Teemapaikalla on lauseen varsinainen teema, mutta sen eteen (esikenttään) voi nostaa fokusoituun asemaan minkä tahansa lauseenjäsenen, jos sitä haluaa korostaa. Loppukentässä on se, mitä teemasta sanotaan eli uusi tieto (edellä reemaksi sanottu). Avaukset ja lopetuksen ovat tyypillisiä puhekielen vuorovaikutuksen takia syntyviä jaksoja, usein irrallisten partikkelien täyttämiä. Huomattava on, että kysymyslauseessa fokusoidaan itse kysymys (itketkö), kun taas se, kenestä kysytään, on vanhaa tietoa (sinä): muuten ei kukaan osaisikaan vastata!

e) Puhekielen lauseiden piirteitä

Puhekielen syntaksia tarkasteltiin aina 1900-luvun lopulle saakka yleensä kirjakielen normien läpi: ajateltiin, että kirjakielen tekstilauseet ovat täydellisempiä kieliopin mukaisia lauseita, joista puheessa ”lipsutaan” jo psykologisista syistä. Kun puheesta ei näet voinut helposti (a) erottaa lauserajoja, kun (b) siitä löytyi jaksoja, joissa ei ollut predikaattiverbiä mutta järkevä sisältö, ja kun (c) puheessa oli paljon irrallisilta vaikuttavia partikkeleita ja tarpeettomalta näyttävää toistoa, oli sen lähestyminen kirjakielen normien kautta hankalaa. Jo puheen jaksottelu lauseiksi tuotti ongelmia: pitikö jaotus tehdä kieliopillisin, merkityksellisin vai foneettisin (tauot, painotus, intonaatio) kriteerein? Kriteerit olivat usein riidoin.

Kun puheen syntaksia silti verrattiin kirjakielen syntaksiin, havaittiin lähinnä poikkeamia kirjoituksesta: vähemmän lauseenvastikkeita, lyhyempiä lauseita, mutta niistä muodostuvia pitempiä yhdyslauseita, enemmän pronomineja ja partikkeleita jne.

Puhekielen syntaksin autonominen, itsestään lähtevä tarkastelu on sittemmin yleistynyt. Sen peruskysymyksiä on, mikä on puheen pienin rakenneyksikkö. Onko se lause? Monet ajattelevat, että tarvitaan yleisempi peruskäsite, johon lause kyllä kuuluu mutta johon mahtuisi myös esimerkiksi irrallisten, itsenäisten nominijaksojen käyttö lauseen arvoisesti: kun kysytään *Minne menet* ja vastataan *Tampereelle*, on kysymys kyllä lause mutta vastaus ei. Silti vastaus on yhtä olennainen kuin kysymys. Sen käsittely elliptisenä lauseena, ikään kuin tehtynä kokonaisuudesta, kuvitellusta lauseesta *Minä menen Tampereelle*, on monista tuntunut keinotekoiselta ratkaisulta. Jos ellipsitulkintoihin näet mennään, suuri osa puhekielen dialogin vuoroista olisi täynnä ellipsejä. Ratkaisu ei siis ole edes tarpeellisen yksinkertainen tieteelliseksi näkemykseksi. Se ei siis tunnu luonnolliselta.

ISK ottaa puhekielen syntaksin perusyksiköksi yksikön **lausuma**. Se on kirjan mukaan puheen toiminnallinen kokonaisuus, puhujan määrätilanteessa muotoilema tekstin osa ja vastaa kirjakielen käsitettä virke (ISK: 957). Huomattava on, että lausuma on funktionaalinen pikemmin kuin rakenteellinen yksikkö. Siten se voi kieliopillisena rakenteena olla lause mutta myös muunlainen rakenne.

Tutkimuksessa on kuitenkin viime vuosikymmeninä löydetty myös puheelle ominaisia rakenteita, jotka kirjakielessä ovat harvinaisempia tai suorastaan tarpeettomia. Niitä ovat muun muassa:

A. referointirakenne, jossa ei voida tehdä selvää eroa suoran ja epäsuoran esityksen välillä mutta jolle on ominaista referoinnin osoittava lause (johtolause) ja sitä seuraava, erityisiä tuntomerkkejä sisältävä referoitava jakso. Johtolauseen predikaattina voi olla muukin kuin viestintäverbi, joten referoivan osan objektin luonne on erikoinen. Itse referoivassa osassa käytetään mm. pronominia *hän* viittaamassa johtolauseen sanoja-minään jne.:

*kalle sano että annah hälle vielä yksi mahdollisuus
isä kiirehti että tulkaa nyt heti heillek käymään
minä huokasin että voi voi mitä minä sillev vois in tehdä
Ville oli että mikäs silleen nyt tuli?*

B. lohkolause: kaksi samaviitteistä nominilauseketta ovat lauseessa mukana siten, että pronomini aloittaa ja varsinainen, spesifinen nominilauseke tulee lopuksi; tällöin on kyse ns. oikealle lohkeava rakenne. Jos nominilauseke aloittaa ja pronomini seuraa heti, on kyse vasemmalle lohkeamisesta:

se on hauskaa se avantouinti
se oli arvostettu henkilö se paavi
se on yksi torvi se Lindemanni

sitä äsken tullutta väitöskirjaa sitä se juttu koski

3. limittäisrakenne: sama NP sopii kahteen lauseeseen:

*sen faija olin **jotkut päivät** oli niil kotona*
minä juoksin sinne viis minuuttii yli kaheksan tulin perille

Puheen analyysissä on muistettava erottaa ensin vuorot ja palautteet: vuoro on kunkin puhujan kerrallaan sanoma, palaute on vuorovaikutuskeskeinen myötäily yms., joka ei keskeytä vuoroa, vaan tapahtuu sen aikana (mm. puhelinkeskustelun mutina hmm tai joo,joo-jakson toistelu toisen puhuessa). Kukin vuoro koostuu yhdestä tai useammasta toiminnallisesta jaksosta, lausumasta; näitä voivat olla esimerkiksi tervehdys ja kysymys vuorossa *Terve, mitäs kuuluu?*

Toinen asia on, mistä lauseista tai muista vastaavista kieliopillisista rakenteista vuorot ja lausumat koostuvat.

KIRJALLISUUTTA:

yleistä syntaksista(kin):

Auli Hakulinen — Fred Karlsson 1979: Nykysuomen lauseoppia. Helsinki: SKS.

Auli Hakulinen - Maria Vilkuna - Riitta Korhonen - Vesa Koivisto - Tarja Riitta Heinonen - Irja Alho 2004: Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Osmo Ikola 2001: Nykysuomen opas. Sivut 139-188.

Pirkko Leino 1996: Suomen kielioppi. 4., uudistettu painos. Helsinki: Otava.

Maria Vilkuna 1996: Suomen lauseopin perusteet. Helsinki: Edita.

eri suuntien esittelyjä/vanhempia kielioppeja:

Paavo Siro 1964: Suomen kielen lauseoppi. Helsinki: Tietosanakirja.

Aarni Penttilä 1963 (1957): Suomen kielioppi. Uusintapainos ilm. 2002.

E.N. Setälä 1880: Suomen kielen lauseoppi. (useita uusintapainoksia, joita muokattu)

Kalevi Tarvainen: Dependenssikielioppi. Helsinki: Gaudeamus.

Paavo Siro: Sijakielioppi. Helsinki: Gaudeamus.

Vieraskielisiä johdantoja on lukuisia, esimerkiksi

Paul R. Kroeger 2005: Analyzing grammar. An introduction. Cambridge: Cambridge university press.

Karl-Heinz Ramers 2000: Einführung in die Syntax. München: Wilhelm Fink Verlag.

Maggie Tallerman 1998: Understanding syntax. Understanding language series. London: Arnold.

Robert D. Van Valin jr. 2001: An introduction to syntax. Cambridge: Cambridge university press.